

HANDBOK

Handbok om europeisk rätt rörande tillgång till rättslig prövning

COUNCIL OF EUROPE

© Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA) och Europarådet, 2016

Manuskriptet till denna handbok färdigställdes i januari 2016.

Framtida uppdateringar kommer att finnas tillgängliga på FRA:s webbplats på adressen fra.europa.eu och på Europadomstolens webbplats chr.coe.int under "Case-Law".

Återgivning tillåten med angivande av källan.

***Europe Direct är en tjänst som hjälper dig att få svar
på dina frågor om Europeiska unionen.***

Gratis telefonnummer (*):

00 800 6 7 8 9 10 11

(* Varken informationen eller samtalen kostar i regel något (men vissa operatörer, telefonkiosker och hotell kan ta betalt för samtalen).

Foto (titelsidan & insidan): © iStockphoto

En stor mängd övrig information om Europeiska unionen är tillgänglig på internet via Europa-servern (<http://europa.eu>).

Luxemburg: Europeiska unionens publikationsbyrå, 2016

Europarådet: ISBN 978-92-871-9871-6

FRA – print: ISBN 978-92-9491-109-4   doi:10.2811/075695   TK-04-15-940-SV-C

FRA – web: ISBN 978-92-9491-134-6   doi:10.2811/656097   TK-04-15-940-SV-N

Handboken har utarbetats på engelska. Europadomstolen ansvarar inte för kvaliteten på översättningar till andra språk. De åsikter som framförs i denna handbok är inte bindande för Europadomstolen. I handboken hänvisas till ett urval av kommentarer och handböcker. Europadomstolen ansvarar inte för deras innehåll och deras införande i listan innebär inte något godkännande av dessa publikationer. Ytterligare publikationer finns listade på Europadomstolens biblioteks internetsidor: chr.coe.int.

Handbok om europeisk rätt rörande tillgång till rättslig prövning

Förord

Denna handbok om tillgång till rättslig prövning i Europa har utarbetats av Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA) och Europarådet tillsammans med kansliet vid Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna. Den är den femte i en serie handböcker om europeisk rätt som våra organisationer har utarbetat tillsammans. Tidigare handböcker har tagit upp europeisk diskrimineringsrätt, europeisk rätt rörande asyl, gränser och invandring, den europeiska lagstiftningen om skydd av personuppgifter samt europeisk rätt om barns rättigheter.

Mot bakgrund av den positiva feedback vi har fått på tidigare handböcker beslutade vi oss för att samarbeta i ytterligare en mycket aktuell fråga – tillgång till rättslig prövning. Tillgång till rättslig prövning är inte bara en rätt i sig utan även ett verktyg som gör det möjligt att förverkliga andra rättigheter.

I denna handbok sammanfattas de viktigaste europeiska rättsprinciperna när det gäller tillgång till rättslig prövning. Syftet är att öka medvetenheten och kunskapen om relevanta rättsnormer som fastställts av Europeiska unionen (EU) och Europarådet, framför allt med hjälp av rättspraxis från Europeiska unionens domstol (EU-domstolen) och Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen). Handboken är tänkt att fungera som en praktisk handledning för domare, åklagare och andra rättstillämpare som deltar i olika rättsprocesser i EU:s och Europarådets medlemsstater. Icke-statliga organisationer och andra organ som hjälper brottsoffer att få tillgång till rättslig prövning kommer förhoppningsvis också att få glädje av denna handbok.

Vi tackar centrumet för mänskliga rättigheter vid University of Nottingham, Förenade kungariket för dess bidrag. Vi tackar även Europarådets kommission för effektivisering av rättsväsendet (Cepej) för dess delaktighet under inledningsfasen av arbetet med denna handbok och Europeiska kommissionens generaldirektorat för rättsliga frågor för dess synpunkter under arbetets gång. Slutligen tackar vi domare Maria Berger vid Europeiska unionens domstol för hennes värdefulla kommentarer under arbetets slutfas.

Philippe Boillat

Generaldirektör för Europarådets generaldirektorat för mänskliga rättigheter och rättsliga frågor

Michael O'Flaherty

Direktör för Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter

Innehåll

FÖRORD	3
LOVANDE PRAXIS	8
FÖRKORTNINGAR OCH AKRONYMER	9
HUR HANDBOKEN BÖR ANVÄNDAS	11
1 VAD MENAS MED TILLGÅNG TILL RÄTTSLIG PRÖVNING?	15
Viktiga punkter	16
2 EN RÄTTVIS OCH OFFENTLIG RÄTTEGÅNG INFÖR EN OAVHÄNGIG OCH OPARTISK DOMSTOL	25
2.1. Tillgång till rättslig prövning vid domstol	27
Viktiga punkter	27
2.1.1. Rätten till domstolsprövning	27
2.1.2. Definition av "domstol"	33
2.2. Oavhängiga och opartiska domstolar	37
Viktiga punkter	37
2.3. Vad menas med en rättvis och offentlig rättegång?	43
Viktiga punkter	43
2.3.1. Ett rättvis förfarande	44
2.3.2. En offentlig rättegång	49
2.4. Andra vägar till rättslig prövning	53
Viktiga punkter	53
2.4.1. Utomrättsliga instanser	53
2.4.2. Alternativ tvistlösning	55
3 RÄTTSHJÄLP	61
3.1. Rättshjälp i icke straffrättsliga förfaranden	63
Viktiga punkter	63
3.1.1. Tillämpningsområde	63
3.1.2. Behovs- och rimlighetsprövning	68
3.2. Rättshjälp i straffrättsliga förfaranden	71
Viktiga punkter	71
3.2.1. Tillämpningsområde	71
3.2.2. Behovsprövning	73
3.2.3. Prövning av rättsligt intresse	74

4	RÄTT TILL RÅDGIVNING, FÖRSVAR OCH OMBUD	77
4.1.	Rätten till rådgivning, försvar och ombud i icke straffrättsliga förfaranden	79
	Viktiga punkter	79
4.1.1.	Tillämpningsområde	79
4.1.2.	Praktiskt och effektivt rättegångsbiträde	80
4.2.	Rätten till rådgivning, försvar och ombud i straffrättsliga förfaranden	83
	Viktiga punkter	83
4.2.1.	Tillämpningsområde	83
4.2.2.	Rättegångsbitrådets kvalitetsnivå	88
4.2.3.	Rättegångsbiträde som man själv utsett	90
4.2.4.	Tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar	91
4.2.5.	Avstående	92
4.3.	Rätt att företräda sig själv	95
	Viktiga punkter	95
5	RÄTT TILL ETT EFFEKTIVT RÄTTSMEDEL	97
5.1.	Vad är ett effektivt rättsmedel?	99
	Viktiga punkter	99
5.1.1.	Materiella och processuella krav på ett effektivt rättsmedel	99
5.1.2.	Institutionella krav på ett effektivt rättsmedel	106
5.2.	Exempel på specifika rättsmedel	108
	Viktiga punkter	109
5.2.1.	Skadestånd	109
5.2.2.	Särskilt fullgörande	114
5.2.3.	Förelägganden	115
6	ALLMÄNNA BEGRÄNSNINGAR AV TILLGÅNG TILL RÄTTSLIG PRÖVNING ...	119
6.1.	Legitimt mål och legitimitet	121
	Viktiga punkter	121
6.2.	Exempel på begränsningar innan en lagakraftvunnen dom eller ett lagakraftvunnet beslut	124
	Viktiga punkter	124
6.2.1.	Domstolsavgifter	125
6.2.2.	Överdriven formalism	128
6.2.3.	Bevishinder	130
6.2.4.	Preskriptionstider	133
6.2.5.	Immuniteter	135

6.3. Försenad verkställighet av lagakraftvunna domar	137
Viktiga punkter	137
7 BEGRÄNSNINGAR AV TILLGÅNGEN TILL RÄTTSLIG PRÖVNING:	
HANDLÄGGNINGSTID	141
7.1. Fastställande av handläggningstiden	142
Viktiga punkter	142
7.1.1. Fastställande av handläggningstid i icke straffrättsliga förfaranden	144
7.1.2. Fastställande av handläggningstid i straffrättsliga förfaranden	146
7.2. Kriterier för att fastställa om prövningen har skett inom skälig tid ..	147
Viktiga punkter	147
7.2.1. Målets komplexitet	150
7.2.2. Klagandens uppträdande	151
7.2.3. De nationella myndigheternas uppträdande	152
7.2.4. Den betydelse som talan har för klaganden	154
7.3. Rättsmedel mot orimligt långa handläggningstider	156
8 TILLGÅNG TILL RÄTTSLIG PRÖVNING PÅ VISSA UTVALDA OMRÅDEN	159
8.1. Personer med funktionsnedsättning	162
Viktiga punkter	162
8.1.1. Tillgång till rättslig prövning	163
8.1.2. Rättskapacitet	166
8.2. Brottsoffer	169
Viktiga punkter	169
8.3. Fångar och häktade	176
Viktiga punkter	176
8.3.1. Tillgång till domstolsprövning och till en försvarare	177
8.3.2. Rätt att få ett frihetsberövande prövat	179
8.3.3. Skadestånd för olaga frihetsberövande	184
8.4. Miljörätt	185
Viktiga punkter	185
8.5. E-juridik	191
Viktiga punkter	191
VIDARE LÄSNING	195
RÄTTSPRAXIS	205
INDEX	213

Lovande praxis

Att säkerställa en rättvis rättegång genom gemensam närvaro vid förhandlingar	45
Förbättrad tillgång till rättslig prövning i diskrimineringsärenden	55
Användning av medling i familjeärenden	56
Tillhandahållande av rättshjälp till utsatta grupper	64
Tillhandahållande av rättshjälp online för att säkerställa tillgång till rättslig prövning	71
Tillhandahållande av olika former av juridisk rådgivning	79
Att bistå parter i ett mål som företräder sig själva	95
Minskade kostnader och enklare förfaranden	127
Att främja tillgång till rättslig prövning genom att minska överdriven formalism	130
Effektiv verkställighet av domar	140
Skyndsam handläggning av familjemål	143
Kortare handläggningstider genom att lyssna till domstolarnas brukare ..	154
Snabbare förfaranden	155
Att hjälpa polisen att bistå personer med funktionsnedsättning	163
Stöd till brottsoffer med inlärningssvårigheter	173
Att främja tillgången till rättslig prövning för personer med inlärningssvårigheter	177
Att främja miljödemokrati i praktiken	187
Visualisering av domar: onlineverktyg för att underlätta tillgång till rättslig prövning	194

Förkortningar och akronymer

Cepej	Europarådets kommission för effektivisering av rättsväsendet
CETS	Council of Europe Treaty Series (Europarådets fördragsserie)
CRPD	FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning
e-Codex	e-Justice Communication via Online Data Exchange
EG	Europeiska gemenskapen
e-SENS	Electronic Simple European Networked Services
EU	Europeiska unionen
EU-domstolen	Europeiska unionens domstol (före december 2009, Europeiska gemenskapernas domstol, EG-domstolen)
Europakonventionen	Den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
FRA	Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter
ICCPR	Den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter
MKB-direktivet	Direktivet om miljökonsekvensbedömning

Hur handboken bör användas

I denna handbok ges en översikt över viktiga aspekter av tillgången till rättslig prövning i Europa. Det rör sig framför allt om de relevanta rättigheter som anges i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen), såsom denna har tolkats av Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen), och Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna, såsom denna har tolkats av Europeiska unionens domstol (EU-domstolen).

Rätten till tillgång till rättslig prövning är inte bara en rätt i sig utan även ett verktyg som gör det möjligt att hävda andra rättigheter. Handboken har ett brett tillämpningsområde och omfattar både straff- och civilrätt. De befintliga handböcker från FRA och Europadomstolen som handlar om europeisk rätt rörande asyl, gränser och invandring respektive barns rättigheter innehåller analyser om asylsökandes och barns tillgång till rättslig prövning. Dessa områden omfattas därför inte av denna handbok.

Handboken är avsedd att bistå rättstillämpare som inte är specialiserade i frågor om tillgång till rättslig prövning och är tänkt att fungera som en introduktion till viktiga frågor på området. Handboken är avsedd för jurister, domare och andra rättstillämpare, samt andra organ som arbetar med rättsskipning och tillgång till rättslig prövning, inbegripet icke-statliga organisationer som deltar i rättsprocesser. Handboken kan även användas för rättsvetenskaplig forskning eller i syfte att främja rätten. Handboken är utformad för att göra det möjligt för rättstillämpare att direkt hänvisa till de särskilda avsnitt/ämnen som är av intresse. Det är inte nödvändigt att läsa hela handboken. I **avsnittet Vidare läsning** förtecknas specialiserat material som kan vara av intresse för dig som vill ha ytterligare information i en viss fråga.

Den lagstiftning som har antagits av Europarådet och EU presenteras i den utsträckning den är tillämplig på respektive ämne. De rättigheter till tillgång till rättslig prövning som anges i Europakonventionen och EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna överlappar dock i hög grad varandra. I stadgan anges uttryckligen att i den mån som stadgan omfattar rättigheter som motsvarar sådana rättigheter som garanteras av Europakonventionen ska de ha samma innebörd och räckvidd som i konventionen. En stor del av Europadomstolens rättspraxis kan därför anses relevant vid bedömningen av räckvidden och tillämpningen av de rättigheter som garanteras i stadgan. Om inte

annat anges ska unionsrätten anses vara förenlig med Europadomstolens rättspraxis. Hänvisning görs till EU-domstolens rättspraxis när relevant rättspraxis finns tillgänglig, dels för att ge alternativa källor för rätten till tillgång till rättslig prövning, dels – vilket är ännu viktigare – för att visa hur de två rättsordningarna fungerar parallellt med varandra. Många av de citerade domarna från EU-domstolen meddelades efter det att nationella domstolar hade begärt ett förhandsavgörande avseende tolkningen av relevanta unionsrättsliga bestämmelser för att lösa en tvist som pågick vid en nationell domstol. EU-domstolens roll i förfarandet för förhandsavgörande är att tillhandahålla en tolkning av unionsrätten eller att pröva dess giltighet. Det ankommer sedan på den nationella domstolen att tillämpa unionsrätten på de faktiska omständigheterna i det nationella målet. För att undvika förvirring kallas Europeiska gemenskapens domstol (EG-domstolen) genomgående för EU-domstolen i denna handbok, även vid avgöranden som meddelades före december 2009.

Varje kapitel inleds med en tabell som ger en översikt över de ämnen som behandlas i det kapitlet. I tabellen anges även gällande lagstiftning. Dessutom förtecknas relevant rättspraxis från EU-domstolen och Europadomstolen. Det borde göra det lättare för användarna att hitta den information som är viktig för just dem. Rättstillämpare som enbart omfattas av Europarådsrätten kan begränsa sin översyn till Europarådsrelaterat material, medan rättstillämpare i EU-medlemsstaterna måste konsultera båda spalterna eftersom dessa stater är bundna av båda rättsordningarna.

För att ge en snabb och lättillgänglig överblick inleds dessutom varje kapitel med en översikt över de viktigaste punkterna.

De viktigaste aspekterna av Europarätten presenteras både i textrutor som lyfter fram utvalda mål som avgjorts vid Europadomstolen och genom hänvisningar i brödtexten. Målen utgör aktuella exempel på hur Europadomstolen tillämpar de principer som den har slagit fast i sin omfattande rättspraxis. När det är relevant förekommer även hänvisningar till Europarådets rekommendationer och rapporter, även om dessa inte fastställer rättsligt bindande skyldigheter.

Unionsrätten presenteras både i textrutor som lyfter fram mål som avgjorts vid EU-domstolen och genom hänvisningar i brödtexten till relevanta delar av EU:s primärrätt och relevant EU-lagstiftning, såsom direktiv och förordningar. På samma sätt har mål vid EU-domstolen valts ut för att illustrera aktuell

rättstillämpning. Ytterligare exempel anges i fotnoterna till texten. Dessutom görs hänvisningar till EU-instrument som inte är bindande när detta är relevant för de punkter som behandlas.

Även om handboken är inriktad på de rättsliga aspekterna innehåller den rutor med exempel på "lovande praxis" i Europarådets och EU:s medlemsstater. Skillnaderna mellan rättssystemen i dessa stater är stora men exemplen på lovande praxis inbegriper initiativ som på kort eller lång sikt kan främja tillgången till rättslig prövning. Det återstår i många fall att pröva hur lämpliga och effektiva dessa initiativ är. För att till fullo uppskatta deras värde behöver relevanta nationella källor studeras närmare.

Handboken fokuserar på straffrättsliga och civilrättsliga frågor. Även om förvaltningsrättsliga aspekter analyseras på miljörättsområdet (se [kapitel 8](#)) faller detta generellt sett utanför handbokens räckvidd. Handboken rör rättstillämpningen på nationell nivå och behandlar därför inte frågor om talerätt och huruvida ett ärende kan tas upp till sakprövning vid Europadomstolen eller EU-domstolen, förutom när detta gör det lättare att förstå enskilda rättigheter. På samma sätt förekommer endast hänvisningar till internationella rättsinstrument och rättspraxis, och nationell rättspraxis, när sådana gör det lättare att förstå de punkter som anförts.

Handboken inleds med en kort beskrivning av den rättsliga betydelsen av "tillgång till rättslig prövning" och den roll som Europarådets och unionsrättens två rättssystem spelar ([kapitel 1](#)). Handboken består av sju kapitel som behandlar följande frågor:

- En rättvis och offentlig rättegång vid en oavhängig och opartisk domstol (inklusive rätten till domstolsprövning, räckvidden för rätten till en rättvis och offentlig rättegång och alternativ tvistlösning).
- Rättshjälp (inklusive behovs- och rimlighetsprövning och prövning av rättsligt intresse i straffrättsliga förfaranden).
- Rätten till rådgivning, försvar och ombud (inklusive rättegångsbiträdenas kvalitetsnivå, rätten till tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt eget försvar och rätten att avstå från ombud).

- Rätten till ett effektivt rättsmedel (inklusive materiella och institutionella krav och exempel på tillgängliga rättsmedel).
- Allmänna begränsningar av rätten till tillgång till rättslig prövning (inklusive arten av tillåtna inskränkningar och exempel på begränsningar).
- Begränsningar av tillgången till rättslig prövning: handläggningstid (inklusive kriterier för att fastställa vad som avses med prövning inom skälig tid).
- Tillgång till rättslig prövning inom vissa utvalda områden (med beaktande av vilka särskilda principer som har utarbetats, inbegripet personer med funktionsnedsättning, brottsoffer, fångar och häktade samt miljörett och e-juridik).

1

Vad menas med tillgång till rättslig prövning?

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Tillgång till rättslig prövning		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47 (rätt till ett effektivt rättsmedel och en opartisk rättegång) Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 51 (tillämpningsområde) Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 52.3 (rättigheternas och principernas räckvidd och tolkning) Fördraget om Europeiska unionen (EU-fördraget), artikel 4.3 EU-fördraget, artikel 19	Tillämpningsområde	Europakonventionen, artikel 6 (rätt till en rättvis rättegång) Europakonventionen, artikel 13 (rätt till ett effektivt rättsmedel) Europakonventionen, artikel 35 (villkor för upptagande av mål till prövning) Europakonventionen, artikel 46 (bindande kraft och verkställighet av domar)

I detta kapitel introduceras begreppet "tillgång till rättslig prövning" i samband med de viktigaste europeiska normerna på människorättsområdet. I kapitlet redogörs för det europeiska regionala system som skyddar enskildas rättigheter och vikten av att skydda rättigheter på nationell nivå betonas. I kapitlet sammanfattas förhållandet mellan rätten till tillgång till rättslig prövning i Europeiska unionen respektive i Europarådet och de viktigaste skillnaderna redovisas i [figuren](#) nedan.

Viktiga punkter

- Enligt internationell och europeisk människorättslagstiftning innebär begreppet tillgång till rättslig prövning att stater är skyldiga att garantera varje enskild persons rätt att vända sig till domstol – eller i vissa fall ett alternativt tvistlösningsorgan – för att få tillgång till ett rättsmedel om det konstateras att den enskildes rättigheter har kränkts. Det är således en rätt som gör det möjligt för enskilda att hävda andra rättigheter som dessa har.
- Tillgång till rättslig prövning omfattar flera grundläggande mänskliga rättigheter, däribland den rätt till en rättvis rättegång som anges i artikel 6 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, och den rätt till ett effektivt rättsmedel som anges i artikel 13 i Europakonventionen och artikel 47 i stadgan.
- Den rätt till tillgång till rättslig prövning som anges i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna motsvarar den rätt som anges i Europakonventionen. Europadomstolens rättspraxis har därför betydelse för hur de rättigheter som anges i stadgan ska tolkas.
- Även om olika system reglerar verkställandet av Europakonventionen och EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna betonar båda instrumenten att rätten till ett effektivt rättsmedel och rätten till en rättvis rättegång i första hand ska verkställas på nationell nivå.

Rätten till rättslig prövning gör det möjligt för enskilda att skydda sig mot överträdelser av sina rättigheter, att föra talan mot rättighetskränkningar, att ställa verkställande organ till svars och att försvara sig i straffrättsliga förfaranden. Det är en viktig aspekt av rättsstatsprincipen¹ och gäller inom både civilrätten, straffrätten och förvaltningsrätten. Tillgång till rättslig prövning är både en process och ett självständigt mål, och är avgörande för enskilda som önskar återopå andra processuella och materiella rättigheter.

På internationell nivå har FN:s kommitté för mänskliga rättigheter ända sedan den bildades gått i bräschen för FN:s organ när det gäller att tolka begrepp som rör tillgången till rättslig prövning.² Tillgång till rättslig prövning skyddas även i olika FN-instrument, t.ex. 1998 års Århuskonvention om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och rättslig prövning i miljöfrågor och 2006 års konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

1 Europarådet (2015), *Factsheet on guaranteeing equal access of women to justice*, Strasbourg, Europarådet.

2 FN:s kommitté för mänskliga rättigheter, allmän kommentar nr 32 (2007).

På EU-nivå bedöms regelbundet tillgången till rättslig prövning i medlemsstaterna – särskilt rättssystemets effektivitet och kvalitet, och domstolsväsendets oberoende inom EU – med hjälp av den s.k. resultattavlan för rättsskipningen i EU.³ Uppgifterna i denna hämtas främst från Cepej, ett av Europarådets expertorgan, och ingår i Europeiska kommissionens årliga tillväxtöversikt. Denna översikt innehåller en redogörelse för EU:s årliga cykel av ekonomisk styrning – den europeiska planeringsterminen – som har stor inverkan på nationella finanser.⁴

I den europeiska människorättslagstiftningen är begreppet tillgång till rättslig prövning inskrivet i artiklarna 6 och 13 i Europakonventionen och i artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, som garanterar rätten till en rättvis rättegång och ett effektivt rättsmedel, såsom dessa har tolkats av Europadomstolen respektive EU-domstolen. Som nämndes ovan anges dessa rättigheter även i internationella instrument, t.ex. i artikel 2.3 och artikel 14 i FN:s internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR)⁵ och artiklarna 8 och 10 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna.⁶ Grundläggande inslag i dessa rättigheter är effektiv tillgång till ett tvistlösningsorgan, rätten till ett rättvist förfarande och att tvister kan lösas i god tid, rätten till skälig gottgörelse samt tillämpningen av effektivitetsprincipen och principen om ändamålsenlighet vid rättsskipningen.⁷

De rättigheter som skyddas i Europakonventionen och EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna är i hög grad överlappande. Enligt artikel 53 i stadgan ges rättigheter i stadgan som motsvarar rättigheter i Europakonventionen samma innebörd och räckvidd som i konventionen. Förklaringarna till stadgan⁸ – som är ett verktyg för att underlätta tolkningen av stadgan men

3 Europeiska kommissionen (2015), *Resultattavla för rättsskipningen i EU 2015*, COM(2015) 116 final, Bryssel, 9 mars 2015.

4 Europeiska byrån för grundläggande rättigheter (FRA) (2015), *Fundamental rights: challenges and achievements in 2014 – FRA Annual report*, Luxembourg, Publikationskontoret, fokuskapitel, s. 14.

5 FN:s generalförsamling (1966), *den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR)*, 16 december 1966.

6 FN:s generalförsamling (1948), *den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna*, 10 december 1948.

7 FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, Luxembourg, Publikationskontoret, s. 9.

8 EU (2012), *Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna*, artikel 52.3, EUT C 326, 26.10.2012. Se även *förklaringarna avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna*, EUT C 303, 14.12.2007, s. 17.

som inte är rättsligt bindande – ger ytterligare vägledning på denna punkt. Denna överlappning innebär att Europadomstolens rättspraxis ofta har betydelse för hur rättigheter som anges i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna ska tolkas. Som framgår nedan skiljer sig Europadomstolens och EU-domstolens rättssystem åt, vilket kan påverka rättighetsskyddet på nationell nivå.

Den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna

Europarådet har 47 medlemsstater. Samtliga dessa är parter i Europakonventionen, som trädde i kraft 1953.⁹ Enligt artikel 1 i Europakonventionen är de fördragsslutande parterna skyldiga att garantera personer som befinner sig under deras jurisdiktion de rättigheter som anges i konventionen. De fördragsslutande parterna ska se till att deras lagar och praxis är förenliga med Europakonventionen. De har huvudansvaret för att genomföra och verkställa de fri- och rättigheter som garanteras i Europakonventionen, även om de har en viss "bedömningsmarginal" så att de kan se till att tolkningarna blir förenliga med deras egna rättssystem.

Europadomstolen har en tillsynsroll. Domstolen ser till att de fördragsslutande parterna fullgör sina skyldigheter genom att pröva klagomål från enskilda om överträdelser av Europakonventionen¹⁰. Enligt artikel 35 i Europakonventionen måste enskilda visa att de har uttömt alla nationella rättsmedel innan Europadomstolen prövar deras mål.¹¹ Detta speglar subsidiaritetsprincipen, som innebär att det i första hand är de nationella domstolarna som är ansvariga för att garantera och skydda mänskliga rättigheter på nationell nivå.¹² De relevanta standarder i fråga om tillgången till rättslig prövning som stater måste följa anges i efterföljande kapitel.

9 Europarådet, *konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna*, CETS nr 5, 1950. Se även Europarådet, *Europeiska sociala stadgan*, CETS nr 35, 18 oktober 1961, som övervakar efterlevnaden av sociala och ekonomiska rättigheter, och Europarådet, *Europeiska sociala stadgan (reviderad)*, CETS nr 163, 3 maj 1996.

10 De fördragsslutande parterna kan även väcka talan mot varandra.

11 Europadomstolens dom av den 31 juli 2012 i mål nr 23016/04, *Er m.fl. mot Turkiet*, punkt 57.

12 Europadomstolens dom av den 26 mars 2006 i mål nr 36813/97, *Scordino mot Italien (nr 1)*, punkt 140.

Rättigheterna i Europakonventionen begränsas inte alltid till de fördragsslutande parternas territorier. I undantagsfall kan de även gälla utanför dessa territorier – särskilt i situationer i utlandet där statstjänstemän utövar "faktisk kontroll och auktoritet" gentemot enskilda.¹³

Enligt artikel 46 i Europakonventionen är de fördragsslutande parterna skyldiga att rätta sig efter domstolens slutliga dom i varje mål där de är parter.

EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna

EU är en unik rättsordning. Unionsrätten har införlivats i medlemsstaternas rättssystem.¹⁴ Den består av primärrätten, som utgörs av fördragen och EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, sekundärrätten, som t.ex. förordningar, direktiv och beslut, samt rättsakter som inte är bindande, som t.ex. yttranden och rekommendationer.¹⁵

Genomförandet och verkställandet av unionsrätten sker huvudsakligen på nationell nivå. Enligt artikel 4.3 i fördraget om Europeiska unionen (EU-fördraget) ska medlemsstaterna vidta lämpliga åtgärder för att säkerställa att de skyldigheter fullgörs som följer av unionsrätten. Det är detta som kallas principen om lojalt samarbete. Enligt artikel 19 i EU-fördraget ska medlemsstaterna dessutom fastställa de möjligheter till överklagande som behövs för att säkerställa ett effektivt domstolsskydd inom de områden som omfattas av unionsrätten.

Det är således de nationella domstolarna som är de främsta garanterna för att unionsrätten efterlevs. För att säkerställa en enhetlig tillämpning kan de emellertid begära att EU-domstolen meddelar ett förhandsavgörande avseende eventuella tolkningsfrågor.¹⁶ EU-domstolen har en väktarroll i EU:s unika rättsordning, vilket inbegriper tydliga skyldigheter när det gäller grundläggande rättigheter. Enskilda kan väcka talan om ogiltigförklaring för att pröva huruvida unionsakterna är lagenliga (inklusive frågor som rör grundläggande rättigheter), men villkoren för att väcka en sådan talan är restriktiva. Enskilda måste

13 Europadomstolens dom av den 7 juli 2011 i mål nr 55721/07, *Al-Skeini m.fl. mot Förenade kungariket*, punkterna 133–137.

14 EU-domstolens dom av den 15 juli 1964 i mål C-6/64, *Flaminio Costa mot E.N.E.L.*

15 *Fördraget om Europeiska unionens funktionssätt (EUF-fördraget)*, artikel 288, EUT C 326, 26.10.2012.

16 *Ibidem*, artikel 267.

i regel visa att rättsakten i fråga "direkt och personligen berör dem".¹⁷ Enligt EU-domstolen utgör detta ett fullständigt system för prövning av EU-institutionernas rättsakter.¹⁸

Enligt unionsrätten är det således även viktigt för enskilda att kunna hävda sina rättigheter i nationella domstolar. Ursprungligen innehöll Europeiska gemenskapernas olika fördrag inte några hänvisningar till grundläggande rättigheter. I stället identifierade EU-domstolen i sin rättspraxis grundläggande rättigheter som allmänna unionsrättsliga principer som följde av Europakonventionen och medlemsstaternas gemensamma konstitutionella traditioner.¹⁹ EU-domstolen har tillämpat dessa principer när den har prövat huruvida EU:s lagstiftnings- och förvaltningsåtgärder är lagenliga, samt huruvida de åtgärder som medlemsstaterna har antagit när de genomför unionsrätten är förenliga med dessa principer. Domstolens rättspraxis avseende dessa principer är även relevant i samband med rätten till tillgång till rättslig prövning, och kan vara användbar för rättstillämpare.

Grundläggande fri- och rättigheter anges numera i **EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna**, som blev rättsligt bindande och införlivades i EU:s primärrätt i december 2009.²⁰ Stadgan innehåller ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. I vissa fall hänvisar stadgan till "principer" i stället för till "rättigheter" (exempelvis principen om jämställdhet mellan kvinnor och män i artikel 23). När bestämmelser klassificeras som principer ska nationella domstolar enligt stadgan endast använda dessa för att tolka och pröva lagligheten i de av medlemsstaternas rättsakter som genomför unionsrätten.²¹

Enligt artikel 51 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna riktar sig bestämmelserna i stadgan till unionens institutioner och organ, utan

17 **EUF-fördraget**, artikel 263.4. För ett exempel på hur komplext detta rättsområde är, se EU-domstolens dom av den 3 oktober 2013 i mål C-583/11 P, *Inuit Tapiriit Kanatami m.fl. mot Europaparlamentet och Europeiska unionens råd*.

18 *Ibidem*, särskilt punkt 92.

19 EU-fördraget, artikel 6.3 (f.d. artikel 6.2).

20 **Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna**, EUT C 326, 26.10.2012. Se artikel 6.1 i EU-fördraget.

21 Se artikel 52.5 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, och den (begränsade) vägledning som ges i **förklaringarna avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna**. Se även EU-domstolens dom av den 15 januari 2014 i mål C-176/12, *Association de médiation sociale mot Union locale des syndicats CGT m.fl.*, punkterna 45–49. Jämför med EU-domstolens dom av den 19 januari 2010 i mål C-555/07, *Kücükdeveci mot Swedex GmbH & Co. KG*.

inskränkning, samt till medlemsstaterna "när dessa tillämpar unionsrätten".²² I förklaringarna avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna anges att de skyldigheter som anges i stadgan endast gäller när medlemsstaterna fattar beslut "inom tillämpningsområdet för unionsrätten". EU-domstolen har bekräftat att "genomföra" och fatta beslut "inom tillämpningsområdet för" betyder samma sak.²³ Detta täcker situationer där medlemsstaterna exempelvis genomför EU-direktiv och EU-förordningar.²⁴ Samtliga 28 EU-medlemsstater är emellertid även parter i Europakonventionen. Det innebär att även om EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna inte gäller kanske Europakonventionen gäller. Dessutom kan de pågående förhandlingarna om EU:s planerade anslutning till Europakonventionen påverka situationen när det gäller tillgången till rättslig prövning.²⁵

Förhållandet mellan rätten till tillgång till rättslig prövning enligt Europarådsrätten och unionsrätten

I **figuren** nedan sammanfattas grunderna för rätten till tillgång till rättslig prövning i EU och i Europarådet. Två viktiga inslag i tillgången till rättslig prövning lyfts fram – rätten till en rättvis rättegång och rätten till ett effektivt rättsmedel – och det görs en jämförelse mellan det skydd som EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna respektive Europakonventionen ger. Hänvisningar till denna kommer att göras i resten av handboken.

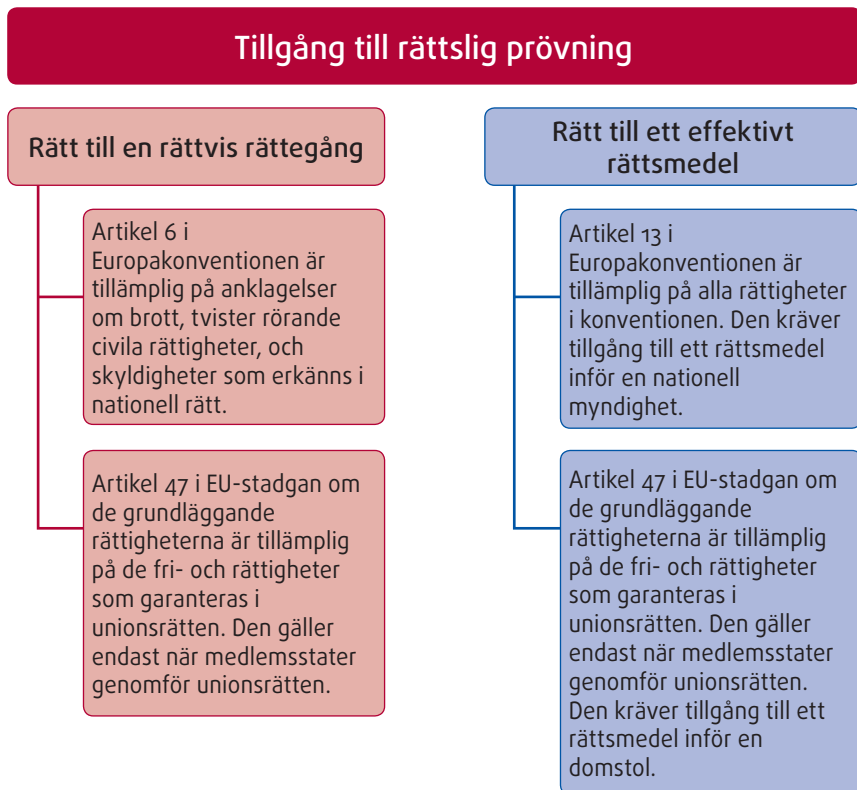
22 Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna, artikel 51.

23 EU-domstolens dom av den 7 maj 2013 i mål C-617/10, *Åklagaren mot Hans Åkerberg Fransson*, punkterna 17–21.

24 EU-domstolens dom av den 6 mars 2014 i mål C-206/13, *Cruciano Siragusa mot Regione Sicilia - Soprintendenza Beni Culturali e Ambientali di Palermo*, punkterna 24–25.

25 Se EU-domstolens yttrande om den föreslagna anslutningen till Europakonventionen, *domstolens yttrande 2/13* av den 18 december 2014.

Figur: Tillgång till rättslig prövning enligt unionsrätten och Europarådsrätten

Som figuren visar har artikel 6 i Europakonventionen ett begränsat tillämpningsområde och är endast tillämplig på mål som rör anklagelser om brott, civila rättigheter och skyldigheter som erkänns i nationell rätt (se [avsnitt 2.1](#)). Artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna har inte ett lika begränsat tillämpningsområde och är tillämplig på alla fri- och rättigheter som erkänns i unionsrätten, vilka inbegriper vissa ytterligare ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Det finns dock en viktig skillnad i fråga om tillämpningsområdet. Artikel 6 i Europakonventionen är tillämplig på alla situationer som omfattas av definitionen "anklagelser om brott eller civila rättigheter och skyldigheter". Artikel 47 i stadgan är endast tillämplig när medlemsstaterna tillämpar unionsrätten, t.ex. när de tillämpar direktivet om bekämpning av människohandel. Den utgör därför ett mindre fullständigt skyddssystem.

I artikel 13 i Europakonventionen fastställs rätten till ett effektivt rättsmedel inför en nationell myndighet för påstådda kränkningar av rättigheterna i Europakonventionen. Rätten till ett effektivt rättsmedel i artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna är tillämplig på alla fri- och rättigheter som erkänns i unionsrätten. Den begränsas således inte till kränkningar av de rättigheter som anges i stadgan. I artikel 47 garanteras dessutom uttryckligen tillgång till ett rättsmedel inför "domstol", vilket innebär ett mer omfattande skydd. Lagg märke till att i situationer där EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna eventuellt inte gäller för EU-medlemsstaterna kan Europakonventionen ändå gälla, eftersom samtliga 28 EU-medlemsstater är parter i Europakonventionen.

Även om det rör sig om två åtskilda system garanteras rätten till ett effektivt rättsmedel och rätten till en rättvis rättegång i **både Europarådsrätten och unionsrätten**. Dessa rättigheter ska i första hand genomdrivas på nationell nivå, inom ramen för respektive instruments tillämpningsområde och i enlighet med de relevanta bestämmelser och villkor som fastställts av EU-domstolen och Europadomstolen. Många av de rättigheter som beskrivs i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna påminner om rättigheterna i Europakonventionen. I artikel 52.3 i stadgan bekräftas att om rättigheter i stadgan motsvarar sådana rättigheter som garanteras av Europakonventionen ska de ha samma innebörd och räckvidd som i konventionen, även om ett mer långtgående skydd kan tillförsäkras.²⁶ Det innebär att Europadomstolens rättspraxis är relevant för tolkningen av rättigheter i stadgan när dessa rättigheter har sin motsvarighet i Europakonventionen.

---

26 Förklaringar avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna, EUT C 303, 14.12.2007, s. 17.

2

En rättvis och offentlig rättegång inför en oavhängig och opartisk domstol

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Rättegång inför en domstol		
<p>Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47 (rätt till ett effektivt rättsmedel)</p> <p>EU-domstolen, de förenade målen C-128/09–C-131/09, <i>Boxus m.fl. mot Région wallonne</i>, 2011</p>	<p>Tillgång till domstolsprövning</p>	<p>Europakonventionen, artikel 6.1</p> <p>Europakonventionen, protokoll nr 7</p> <p>Europadomstolen, <i>Golder mot Förenade kungariket</i>, nr 4451/70, 1975</p>
<p>EU-domstolen, C-363/11, <i>Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeio Politismou kai Tourismou mot Ypourgeio Politismou kai Tourismou - Ypiresia Dimosionomikou Elenchou</i>, 2012</p> <p>EU-domstolen, C-394/11, <i>Valeri Hariev Belov mot CHEZ Elektro Bulgaria AD m.fl. (Bulgarien och Europeiska kommissionen har inträtt som intervenienter)</i>, 2013</p>	<p>Definition av domstol</p>	<p>Europadomstolen, <i>Julius Kloiber Schlachthof GmbH m.fl. mot Österrike</i>, nr 21565/07 m.fl., 2013</p>

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Domstolars oavhängighet och opartiskhet		
<p>Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47</p> <p>EU-domstolen, C-506/04, <i>Graham J. Wilson mot Ordre des avocats du barreau de Luxembourg</i>, 2006</p> <p>EU-domstolen, de förenade målen C-341/06 och C-342/06, <i>Chronopost SA och La Poste mot Union française de l'express (UFEX) m.fl.</i>, 2008</p>	<p>Oavhängighet och opartiskhet</p>	<p>Europakonventionen, artikel 6.1</p> <p>Europadomstolen, <i>Maktouf och Damjanović mot Bosnien och Hercegovina</i>, nr 2312/08 och 34179/08, 2013</p> <p>Europadomstolen, <i>Ibrahim Gürkan mot Turkiet</i>, nr 10987/10, 2012</p>
En rättvis och offentlig rättegång inför en domstol		
<p>Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47</p> <p>Direktivet om rätten till information vid straffrättsliga förfaranden (2012/13/EU)</p> <p>Direktivet om rätt till tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden (2010/64/EU)</p> <p>Direktivet om rätt till tillgång till försvarare (2013/48/EU)</p>	<p>En rättvis rättegång</p>	<p>Europakonventionen, artikel 6.1</p> <p>Europadomstolen, <i>Užukauskas mot Litauen</i>, nr 16965/04, 2010</p>
<p>Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47</p>	<p>En offentlig rättegång</p>	<p>Europakonventionen, artikel 6.1</p> <p>Europadomstolen, <i>Khrabrova mot Ryssland</i>, nr 18498/04, 2012</p>
Andra vägar till rättslig prövning		
<p>EU-domstolen, de förenade målen C-317/08, C-318/08, C-319/08 och C-320/08, <i>Rosalba Alassini m.fl. mot Telecom Italia SpA</i>, 2010</p> <p>Medlingsdirektivet (2008/52/EG)</p> <p>Direktivet om alternativ tvistlösning vid konsumenttvister (2013/11/EU)</p> <p>Förordningen om tvistlösning online vid konsumenttvister (nr 524/2013)</p> <p>Brottsofferdirektivet (2012/29/EU)</p>	<p>Utomrättsliga instanser</p> <p>Alternativ tvistlösning</p>	<p>Europadomstolen, <i>Suda mot Tjeckien</i>, nr 1643/06, 2010</p> <p>Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och av våld i hemmet (Istanbulkonventionen)</p>

I detta kapitel ges en översikt över den rätt till domstolsprövning ("domstol" är det begrepp som används både i Europarådsrätten och i unionsrätten) som följer av rätten till en rättvis rättegång. I kapitlet undersöks även begreppet "domstol". Relevanta krav, inklusive nyckelaspekter beträffande rätten till en rättvis och offentlig rättegång inför en oavhängig och opartisk domstol, diskuteras. Andra sätt att få sin sak prövad tas också upp, inklusive utomrättsliga instanser och alternativa tvistlösningsmetoder.

2.1. Tillgång till rättslig prövning vid domstol

Viktiga punkter

- Rätten till en rättvis rättegång garanteras i artikel 6 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna.
- Europadomstolen har funnit att rätten till en rättvis rättegång omfattar rätten till domstolsprövning. Artikel 6 är tillämplig på anklagelser om brott, tvister som rör civila rättigheter och skyldigheter som erkänns i nationell rätt.
- Artikel 47 i stadgan innefattar rätten till domstolsprövning. Denna begränsas inte till anklagelser om brott och civila rättigheter och skyldigheter. Stadgan är dock endast tillämplig på nationella förhållanden om medlemsstaterna genomför (eller avviker från) unionsrätten.
- Såväl i Europarådsrätten som i unionsrätten används begreppet "domstol". En domstol måste ha en dömande funktion, kunna utfärda bindande beslut och uppfylla andra kriterier som utarbetats av Europadomstolen och EU-domstolen. Den ska bl.a. vara oavhängig och opartisk. Europadomstolen och EU-domstolen har fastställt enhetliga principer för att avgöra huruvida ett organ ska klassificeras som domstol.
- Rätten till domstolsprövning är inte absolut. Den kan begränsas, men inskränkningarna får inte åsidosätta själva kärnan i rättigheten.

2.1.1. Rätten till domstolsprövning

Enligt både Europarådsrätten och unionsrätten innebär rätten till domstolsprövning att domstolar bör vara lättillgängliga. Tillgängligheten kan handla om tillgång till domstolar med relevant behörighet, tillgång till tolkning, tillgång till information och domstolsavgörandens tillgänglighet. Det kan även

handla om att det geografiska avståndet till en domstol kan utgöra ett hinder för personers utövande av sin talerätt²⁷ (se även **avsnitt 8.1** om personer med funktionsnedsättning).

Rätten till domstolsprövning är en viktig komponent i rätten till tillgång till rättslig prövning eftersom domstolar ger skydd mot olaglig praxis och upprätthåller rättsstatsprincipen.²⁸ **Europarådsrätten:** I artikel 6.1 i Europakonventionen föreskrivs följande "Var och en skall, vid prövningen av hans civila rättigheter och skyldigheter eller av en anklagelse mot honom för brott, vara berättigad till en rättvis och offentlig rättegång inom skälig tid och inför en oavhängig och opartisk domstol som upprättats enligt lag". Domstolsprövning ingår implicit i rätten till en rättvis rättegång, eftersom det är underförstått att tvister måste avgöras inför domstol. Stater är inte skyldiga att inrätta särskilda typer av domstolar – exempelvis appellationsdomstolar. Om en stat som är part i konventionen inrättar sådana domstolar är artikel 6 tillämplig på dessa.²⁹

Exempel: I domen i målet *Golder mot förenade kungariket*³⁰ ville klaganden, som satt i fängelse, väcka en förtalstalan mot en fängelseanställd som anklagade honom för att ha deltagit i ett upplopp i fängelset. Han nekades att rådgöra med en advokat, vilket han hävdade hindrade honom från att väcka talan vid domstol.

- 27 EU-domstolens dom av den 12 februari 2015 i mål C-567/13, *Nóra Baczó och János István Vizsnyiczai mot Raiffeisen Bank Zrt*, punkterna 56–57. Se även EU-domstolens dom av den 5 december 2013 i mål C-413/12, *Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León mot Anuntis Segundamano España SL*, punkt 41. För mer information, se även Europarådets kommission för effektivisering av rättsväsendet (Cepej) (2013), *Guidelines on the Creation of Judicial Maps to Support Access to Justice within a Quality Judicial System*, 21 juni 2013, Europarådet, Cepej (2014), *Guidelines on the organisation and accessibility of court premises*, 12 december 2014, Europarådet, Cepej (2008), *Checklist for promoting the quality of justice and the court*, 3 juli 2008, t.ex. på s. 19–25, inklusive tolkning, tillgång till information och domstolsavgörandens tillgänglighet.
- 28 Europadomstolens dom av den 12 november 2002 i mål nr 47273/99, *Béleš m.fl. mot Tjeckien*.
- 29 Europadomstolens dom av den 14 december 1999 i mål nr 34791/97, *Khalfaoui mot Frankrike*, punkt 37.
- 30 Europadomstolens dom av den 21 februari 1975 i mål nr 4451/70, *Golder mot Förenade kungariket*. För rätten till domstolsprövning i straffrättsliga förfaranden, se exempelvis Europadomstolens dom av den 23 juli 2002 i mål nr 34619/97, *Janosevic mot Sverige*, punkt 80.

Europadomstolen slog fast att artikel 6 fastställer de processuella garantier som parter i en rättegång har tillgång till. Detta skulle vara meningslöst utan en domstolsprövning. Därför ingår domstolsprövning implicit i rätten till tillgång till rättslig prövning enligt artikel 6.1 i Europakonventionen.

Enligt Europakonventionen måste rättigheter vara "praktiska och effektiva" snarare än "teoretiska och illusoriska".³¹ För att rätten till domstolsprövning ska vara effektiv måste stater eventuellt tillhandahålla rättshjälp, översättning eller annat praktiskt stöd för att göra det möjligt för enskilda att få tillgång till domstolsförfaranden (se [kapitel 3](#) om rättshjälp och [kapitel 4](#) om rätten till rådgivning, försvar och ombud).

Rätten till domstolsprövning enligt artikel 6 i Europakonventionen begränsas till tvister beträffande brottsanklagelser mot klaganden eller civila rättigheter och skyldigheter. Båda begreppen ges en självständig betydelse oberoende av hur de kategoriseras i nationella rättssystem.³²

Vid fastställandet av huruvida det föreligger en "brottsanklagelse" måste hänsyn tas till följande kriterier:

- Klassificeringen av brottet enligt det nationella rättssystemet.
- Brottsart.
- Det potentiella straffet och hur hårt detta är.³³

Dessa kriterier är alternativa och inte kumulativa.³⁴ Om det inte går att komma fram till en tydlig slutsats beträffande ett enskilt kriterium kan man bli tvungen att tillämpa ett kumulativt tillvägagångssätt.³⁵ Stater får göra en åtskillnad

31 Europadomstolens dom av den 13 maj 1980 i mål nr 6694/74, *Artico mot Italien*, punkt 33.

32 För straffrättsliga förfaranden, se Europadomstolens dom av den 8 juni 1976 i mål nr 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 och 5370/72, *Engel m.fl. mot Nederländerna*, punkt 81. Vad gäller civilrättsliga rättigheter och skyldigheter, se Europadomstolens dom av den 28 juni 1978 i mål nr 6232/73, *König mot Tyskland*, punkterna 88–89.

33 Europadomstolens dom av den 8 juni 1976 i mål nr 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 och 5370/72, *Engel m.fl. mot Nederländerna*, punkterna 81–85.

34 Europadomstolens dom av den 1 februari 2005 i mål nr 61821/00, *Ziiberberg mot Moldavien*, punkt 31.

35 Europadomstolens dom av den 9 oktober 2003 i mål nr 39665/98 och 40086/98, *Ezeh och Connors mot Förenade kungariket*, punkt 86.

mellan straffrättsliga åtgärder och tillsynsåtgärder eller disciplinära åtgärder men åtskillnaden får inte undergräva målet för och syftet med artikel 6.³⁶ Straffrättsliga påföljder är oftast av bestraffande karaktär.³⁷ Om en påföljd inte är särskilt hård innebär detta dock inte att ett brott förlorar sin "inneboende brottsliga karaktär".³⁸ De relevanta kriterierna måste tillämpas innan ett beslut fattas.

För att artikel 6 i Europakonventionen ska vara tillämplig på andra förfaranden än straffrättsliga förfaranden måste det finnas en civil rättighet eller skyldighet som erkänns i nationell rätt, oavsett om den skyddas av Europakonventionen. Det måste röra sig om en äkta och allvarlig tvist och resultatet av förfarandet måste vara direkt avgörande för rättigheten.³⁹ Europadomstolen har identifierat olika förfaranden som anses falla utanför tillämpningsområdet för civila rättigheter och skyldigheter, inklusive skatteförfaranden som inte utgör straffrättsliga förfaranden,⁴⁰ beslut om utlänningars inresa, uppehåll och avlägsnande,⁴¹ och förfaranden om rätten att vara valbar.⁴²

Rätten till domstolsprövning är inte absolut. Den kan begränsas. Införandet av skäliga tidsfrister kan exempelvis främja en god rättsskipning. En skyldighet att betala domstolsavgifter kan dessutom undanröja okynnesanspråk eller vara motiverad av budgetskäl.⁴³ Inskränkningarna får dock inte åsidosätta "själva kärnan i rättigheten".⁴⁴ Att vilandeförklara ett mål under en längre tid kan exempelvis åsidosätta rätten till domstolsprövning eftersom det hindrar en person från att få tvisten "avgjord".⁴⁵ Vilka inskränkningar som är tillåtna diskuteras närmare i [kapitel 6](#).

36 Europadomstolens dom av den 22 maj 1990 i mål nr 11034/84, *Weber mot Schweiz*, punkt 30.

37 Europadomstolens dom av den 21 februari 1984 i mål nr 8544/79, *Öztürk mot Tyskland*, punkt 53.

38 *Ibidem*, punkt 54.

39 Europadomstolens dom av den 3 april 2012 i mål nr 37575/04, *Boulois mot Luxemburg*, punkt 90.

40 Europadomstolens dom av den 12 juli 2001 i mål nr 44759/98, *Ferrazzini mot Italien*, punkt 29.

41 Europadomstolens dom av den 5 oktober 2000 i mål nr 39652/98, *Maaouia mot Frankrike*, punkt 40.

42 Europadomstolens dom av den 21 oktober 1997 i mål nr 24194/94, *Pierre-Bloch mot Frankrike*, punkterna 49–52.

43 Europadomstolens dom av den 28 maj 1985 i mål nr 8225/78, *Ashingdane mot Förenade kungariket*, punkt 57.

44 *Ibidem*.

45 Europadomstolens dom av den 1 mars 2002 i mål nr 48778/99, *Kutic mot Kroatien*, punkt 25.

Unionsrätten: I artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna föreskrivs följande: "Var och en har rätt att inom skälig tid få sin sak prövad i en rättvis och offentlig rättegång och inför en oavhängig och opartisk domstol som har inrättats enligt lag. Var och en ska ha möjlighet att erhålla rådgivning, låta sig försvaras och företrädas".⁴⁶ Artikel 47 är tillämplig på alla fri- och rättigheter som följer av unionsrätten. Förklaringarna till stadgan bekräftar att artikeln motsvarar rättigheterna i artikel 6.1 i Europakonventionen, med undantag av begränsningen i fråga om civila rättigheter och skyldigheter i den artikeln.⁴⁷ Genom artikel 47 säkerställs därför att det skydd som föreskrivs i artikel 6.1 i Europakonventionen åtminstone gäller alla fri och rättigheter som följer av unionsrätten.⁴⁸ Denna uttryckliga koppling innebär att om inte annat anges är de mål som nämns i Europarådsrätten även relevanta inom unionsrätten. Som noterades i **kapitel 1** är EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna dock endast tillämplig på nationella förhållanden när medlemsstater genomför (eller avviker från) unionsrätten.⁴⁹

Artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna ger uttryck för den unionsrättsliga principen att medlemsstaterna måste säkerställa det rättsliga skydd för enskildas rättigheter som följer av unionsrätten (inklusive de rättigheter som garanteras i stadgan). Det innebär att rätten till domstolsprövning kan åberopas så fort det rör sig om fri- och rättigheter som garanteras i unionsrätten. Det ankommer på EU-medlemsstaterna att inrätta ett system med rättsliga förfaranden som gör det möjligt att säkerställa denna rättighet.⁵⁰ Nationell lagstiftning får inte försvära ett effektivt rättsligt skydd av dessa rättigheter.⁵¹

46 Artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna är även relevant när det gäller det EU-domstolens egna rättsskydd.

47 EU-domstolens dom av den 6 september 2012 i mål C-619/10, *Trade Agency Ltd mot Seramico Investments Ltd*, punkt 52.

48 EU-domstolens dom av den 6 november 2012 i mål C-199/11, *Europeiska gemenskapen mot Otis NV m.fl.*, punkt 47.

49 När det gäller gränserna för tillämpningsområdet för artikel 6, se exempelvis Europadomstolens dom av den 5 oktober 2000 i mål nr 39652/98, *Maaouia mot Frankrike*. När det gäller tillämpningsområdet för artikel 47, se EU-domstolens dom av den 27 november 2012 i mål C-370/12, *Thomas Pringle mot Government of Ireland, Irland och the Attorney General*, punkterna 178–182.

50 EU-domstolens dom av den 13 mars 2007 i mål C-432/05, *Unibet (London) Ltd och Unibet (International) Ltd mot Justitiekanslern*, punkterna 37–42.

51 EU-domstolens dom av den 22 december 2010 i mål C-279/09, *DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH mot Bundesrepublik Deutschland*, punkt 59.

Exempel: I målet *Boxus m.fl. mot Région wallonne*⁵² begärde en belgisk domstol ett förhandsavgörande avseende en miljökonsekvensbedömning efter det att det vallonska parlamentet hade beviljat ett projekt genom att utfärda en rättsakt (ett dekret) som enligt nationell rätt inte kunde angräpas i domstol.

EU-domstolen bekräftade att befogenheten att pröva rättsakten var nödvändig för att säkerställa ett effektivt domstolsskydd av enskildas processuella rättigheter, även om detta inte föreskrevs i nationell lag.

Precis som när det gäller Europarådsrätten är den tillgång till rättslig prövning som anges i unionsrätten inte absolut. Den kan begränsas genom nationella förfaranden för att säkerställa effektiv rättsskipning. Vilka restriktioner som är tillåtna diskuteras närmare i [kapitel 6](#).

För att underlätta domstolsprövning i gränsöverskridande situationer har flera sekundärrättsliga instrument antagits på privaträttens område, för att göra det lättare att avgöra vilken medlemsstats domstolar som är behöriga att avgöra en civilrättslig tvist. Dessa instrument behandlar domstols behörighet, tillämplig lag och erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område. Som exempel kan nämnas förordningarna om domstols behörighet och erkännande och verkställighet på privaträttens område, i äktenskapsmål och mål om föräldransvar och i samband med arv (se även [avsnitt 6.3](#)).⁵³

52 EU-domstolens dom av den 18 oktober 2011 i de förenade målen C-128/09–C-131/09, C-134/09 och C-135/09, *Boxus m.fl. mot Région wallonne*, punkterna 49–57.

53 Rådets [förordning \(EG\) nr 44/2001](#) av den 22 december 2000 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område, EGT L 12, 16.1.2001, Europaparlamentets och rådets [förordning \(EU\) nr 1215/2012](#) av den 12 december 2012 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område (omarbetad), EUT L 351, 20.12.2012 (Danmark har valt att stå utanför), Europaparlamentets och rådets [förordning \(EU\) nr 650/2012](#) av den 4 juli 2012 om behörighet, tillämplig lag, erkännande och verkställighet av domar samt godkännande och verkställighet av officiella handlingar i samband med arv och om inrättandet av ett europeiskt arvsintyg, EUT L 201, 27.7.2012, s. 107, [rådets förordning \(EG\) nr 2201/2003](#) av den 27 november 2003 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar i äktenskapsmål och mål om föräldransvar, EUT L 338, 23.12.2003, s. 1, eller [rådets förordning \(EG\) nr 4/2009](#) av den 18 december 2008 om domstols behörighet, tillämplig lag, erkännande och verkställighet av domar samt samarbete i fråga om underhållsskyldighet, EUT L 7, 10.1.2009, s. 1.

2.1.2. Definition av "domstol"

Inom såväl Europarådsrätten som unionsrätten används det vidare begreppet "tribunal" istället för "court". Det vidare begreppet "tribunal" översätts dock till "domstol" på svenska. Begreppet "domstol" har en självständig betydelse och Europadomstolen och EU-domstolen har tillämpat enhetliga principer för att fastställa huruvida ett organ ska klassificeras som en domstol.

Europarådsrätten: En domstol kännetecknas av sin dömande funktion.⁵⁴ Det behöver inte röra sig om en domstol i "traditionell" mening.⁵⁵ En domstol kan utgöras av ett organ som inrättats för att avgöra ett begränsat antal specifika frågor (exempelvis skadestånd), förutsatt att den tillhandahåller tillräckliga garantier.⁵⁶

Exempel: I målet *Julius Kloiber Schlachthof GmbH m.fl. mot Österrike*⁵⁷ bedrev de klagande företagen slakt av boskap och grisar. För att saluföra sina produkter var de skyldiga att betala en avgift till den nationella nämnden för saluföring av jordbruksprodukter (AMA). AMA utfärdade betalningsförelägganden och tog ut en straffavgift för företagets underlåtenhet att betala avgiften. Klagandena överklagade och bad om muntlig förhandling. Den federala ministern, som var den myndighet som överklagandet riktades till, avslog deras överklagande utan att hålla någon förhandling. Klagandena klagade över att förfarandet inte avgjordes i domstol.

Europadomstolen erinrade om att en domstol kännetecknas av sin dömande funktion, vilket innebär att den avgör frågor inom sitt behörighetsområde genom att tillämpa lagen och efter att ha tillämpat ett föreskrivet förfarande. Ytterligare krav var oberoende, opartiskhet, längden på domstolsmedlemmarnas ämbetsperiod och tillgången till processuella garantier. Många av dessa krav förekommer i texten till artikel 6. Domstolen beslutade att varken AMA eller ministern kunde anses vara en domstol och att artikel 6.1 hade åsidosatts.

54 Europadomstolens dom av den 29 april 1988 i mål nr 10328/83, *Belilos mot Schweiz*, punkt 64.

55 Europadomstolens dom av den 28 juni 1984 i målen nr 7819/77 och 7878/77, *Campbell och Fell mot Förenade kungariket*, punkt 76.

56 Europadomstolens dom av den 8 juli 1986 i mål nr 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 och 9405/81, *Lithgow m.fl. mot Förenade kungariket*, punkt 201.

57 Europadomstolens dom av den 4 april 2013 i mål nr 21565/07, 21572/07, 21575/07 och 21580/07, *Julius Kloiber Schlachthof GmbH m.fl. mot Österrike*.

Lämpliga garantier innefattar följande:

- Befogenhet att fatta bindande beslut.⁵⁸
- Förmåga att avgöra ärenden som faller inom dess behörighetsområde grundat på rättsstatsprincipen och i enlighet med ett föreskrivet förfarande.⁵⁹
- Full behörighet över målet.⁶⁰
- Oberoende och opartiskhet (se [avsnitt 2.2](#)).

Domstolar måste också ha "upprättats enligt lag". Detta innebär att stater är skyldiga att anta särskilda lagar som fastställer och hanterar nationella domstolars funktionssätt. Detta förutsätter permanenta organ, vilket exkluderar organ som utövar en dömande funktion grundat på ett avtal mellan parterna i ärendet. Ett organ kan dock klassificeras som domstol om det inrättats för att avgöra ett begränsat antal särskilda frågor, förutsatt att det tillhandahåller tillräckliga garantier.⁶¹ Om ett förvaltningsorgan inte lämnar de garantier som föreskrivs i artikel 6.1 måste det gå att överklaga ett beslut till ett organ som lämnar sådana garantier.⁶²

Ett organ kan fortfarande klassificeras som domstol även om det utövar andra funktioner än dömande funktioner (t.ex. administrativa, disciplinära eller rådgivande funktioner), men det kan inte ha både dömande och verkställande funktioner.⁶³ På samma sätt kan domstolar delvis bestå av lekmannadomare

58 Europadomstolens dom av den 23 oktober 1985 i mål nr 8848/80, *Bentham mot Nederländerna*, punkterna 40 och 43.

59 Europadomstolens dom av den 22 oktober 1984 i mål nr 8790/79, *Sramek mot Österrike*, punkt 36.

60 Europadomstolens dom av den 12 november 2013 i mål nr 36181/05, *Galina Kostova mot Bulgarien*, punkt 59.

61 Europadomstolens dom av den 8 juli 1986 i mål nr 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 och 9405/81, *Lithgow m.fl. mot Förenade kungariket*, punkt 201.

62 Europadomstolens dom av den 10 februari 1983 i mål nr 7299/75 och 7496/76, *Albert och Le Compte mot Belgien*.

63 Europadomstolens dom av den 23 oktober 1985 i mål nr 8848/80, *Bentham mot Nederländerna*, punkt 43.

eller personer utan dömande funktion så länge som dessa uppfyller kraven på oberoende och opartiskhet.⁶⁴

I slutändan avgörs frågan om huruvida ett organ ska klassificeras som en domstol av de faktiska omständigheterna i det enskilda fallet. Beslutet fattas med tillämpning av ovannämnda principer. Ett organ som endast kan avge rådgivande yttranden⁶⁵ omfattas exempelvis inte av definitionen av domstol, vilket däremot ett skiljedomsorgan med lämpliga garantier för att avgöra specifika ärenden gör.⁶⁶ För en närmare diskussion, se [avsnitt 2.4](#) om andra vägar till rättslig prövning.

Unionsrätten: Rätten till en rättvis rättegång inför en domstol garanteras i artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. EU-domstolen har behandlat frågan vad som avses med "domstol" i samband med beslut om huruvida ett visst organ får lov att begära ett förhandsavgörande från EU-domstolen, vilket nationella domstolar får (se [kapitel 1](#) om tillgång till rättslig prövning).⁶⁷ För att kunna klassificeras som en domstol för detta ändamål måste det organ som begär ett förhandsavgörande från EU-domstolen

- vara upprättat enligt lag,
- ha en varaktig karaktär,
- vara oavhängigt och opartiskt (se nedan),
- tillämpa ett kontradiktoriskt förfarande,
- meddela avgöranden av en tvingande karaktär,

64 Europadomstolens dom av den 28 juni 1984 i mål nr 7819/77 och 7878/77, *Campbell och Fell mot Förenade kungariket*, punkt 81. Vad gäller lekmannadomares deltagande, se även Europadomstolens dom av den 3 juli 2012 i mål 10987/10, *Ibrahim Gürkan mot Turkiet*, punkt 18.

65 Europadomstolens dom av den 23 oktober 1985 i mål nr 8848/80, *Bentham mot Nederländerna*.

66 Europadomstolens dom av den 8 juli 1986 i mål nr 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 och 9405/81, *Lithgow m.fl. mot Förenade kungariket*.

67 Artikel 267 i EUF-fördraget. Se även EU-domstolens *informationsmeddelande om begäran om förhandsavgörande från nationella domstolar* av den 5 december 2009, EUT C 297, 5.12.2009, s.1, punkt 9 (där det bekräftas att "EU-domstolen tolkar begreppet domstol som ett självständigt unionsrättsligt begrepp").

- tillämpa rättsregler.⁶⁸

Förfarandet vid organet måste vara avsett att leda till ett avgörande av rättskipningskaraktär.⁶⁹

Exempel: I målet *Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeio Politismou kai Tourismou mot Ypourgeio Politismou kai Tourismou - Ypiresia Dimosionomikou Elenchou*⁷⁰ begärde sökanden (*Elegktiko Synedrio*, den grekiska revisionsrätten) ett förhandsavgörande avseende huruvida nationella bestämmelser som tillåter anställda inom den offentliga sektorn att ta ledigt för facklig verksamhet var förenliga med unionsrätten. EU-domstolen var tvungen att pröva huruvida *Elegktiko Synedrio* utgjorde en domstol i den mening som avses i artikel 267 i EUF-fördraget.

EU-domstolen fann att *Elegktiko Synedrio* inte var en domstol eftersom den i) hade ministerkopplingar, vilket innebar att den inte var utomstående i förhållande till de berörda intressena, ii) dess behörighet begränsades till förhandsgranskning av statens utgifter, och omfattade inte meddelandet av ett avgörande, iii) dess beslut var inte rättskraftigt (lagakraftvunnen dom) och dess förfarande var inte avsett att leda till ett avgörande av rättskipningskaraktär, samt iv) den person som mottog det belopp som den aktuella utgiften avsåg var inte part i ärendet vid *Elegktiko Synedrio*.

Precis som inom Europarådsrätten betraktas skiljedomsorgan inom unionsrätten i regel inte som domstolar på grund av att förfarandet präglas av valfrihet och att statliga myndigheter inte deltar (se [avsnitt 2.4](#) om andra vägar till rättslig prövning).⁷¹

68 EU-domstolens dom av den 17 september 1997 i mål C-54/96, *Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft mbH mot Bundesbaugesellschaft Berlin mbH*, punkt 23.

69 EU-domstolens dom av den 19 april 2012 i mål C-443/09, *Camera di Commercio, Industria, Artigianato e Agricoltura (CCIAA) di Cosenza mot Grillo Star Srl.*, punkterna 20–21.

70 EU-domstolens dom av den 19 december 2012 i mål C-363/11, *Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeio Politismou kai Tourismou mot Ypourgeio Politismou kai Tourismou - Ypiresia Dimosionomikou Elenchou*, punkterna 19–31.

71 EU-domstolens dom av den 27 januari 2005 i mål C-125/04, *Guy Denuit och Betty Cordenier mot Transorient – Mosaique Voyages et Culture SA.*, punkt 13. För ett mål där ett skiljedomsorgan klassificerades som domstol, se EU-domstolens dom av den 13 februari 2014 i mål C-555/13, *Merck Canada Inc. mot Accord Healthcare Ltd m.fl.*, punkterna 18–25.

Exempel: I målet *Belov mot CHEZ Elektro Bulgaria AD m.fl.* (där Bulgarien och Europeiska kommissionen hade inträtt som intervenienter)⁷² begärde den bulgariska kommissionen för skydd mot diskriminering (KZD) ett förhandsavgörande avseende olika unionsrättsliga bestämmelser beträffande diskriminering och konsumentskydd.

EU-domstolen bekräftade att ett nationellt organ kan klassificeras som en domstol i den mening som avses i artikel 267 i EUF-fördraget när det fullgör dömande uppgifter, men inte när det fullgör andra – till exempel administrativa – uppgifter. Följaktligen var det nödvändigt att kontrollera exakt vilka slags uppgifter organet fullgjorde när det begärde ett förhandsavgörande från EU-domstolen. I det aktuella målet ledde flera faktorer till att domstolen avvisade påståendet att förfarandet vid organet var avsett att leda till ett avgörande av rättsskipningskaraktär. Dessa faktorer utgjordes av att KZD kan inleda ett förfarande på eget initiativ och har omfattande undersökningsbefogenheter, att KZD har behörighet att på eget initiativ förelägga andra personer att inträda i förfarande, att KZD får ställning som svarande i en rättegång om dess beslut överklagas och att KZD kan upphäva sina egna beslut.

2.2. Oavhängiga och opartiska domstolar

Viktiga punkter

- Enligt Europarådsrätten och unionsrätten måste domstolar vara oavhängiga och opartiska.
- EU-domstolen och Europadomstolen har fastställt detaljerade bestämmelser om oavhängighet för att garantera neutralitet. Bestämmelserna rör tillsättning av domstolsmedlemmar, deras ämbetsperiod och garantier mot yttre påtryckningar.
- En domstol antas vara opartisk om inte annat bevisats. Partiskheten kan vara subjektiv (avse den enskilda domarens egna förutfattade meningar) eller objektiv (avse förekomsten av förutfattade meningar). Subjektiv partiskhet är svår att bevisa.

⁷² EU-domstolens dom av den 31 januari 2013 i mål C-394/11, *Valeri Hariev Belov mot CHEZ Elektro Bulgaria AD m.fl.* (Bulgarien och Europeiska kommissionen har inträtt som intervenienter), punkt 26.

Oavhängighet och opartiskhet behandlas ofta tillsammans och är nära kopplade till varandra, vilket kan göra det svårt att skilja begreppen från varandra.⁷³ Oavhängighet avser i regel en domstols struktur, medan opartiskhet är något som karaktäriserar en enskild beslutsfattare.⁷⁴

Oavhängighet

Europarådsrätten: Europadomstolens rättspraxis beträffande artikel 6 i Europakonventionen innehåller detaljerade bestämmelser om domstolarnas oavhängighet. Dessa är utformade för att skydda domstolarna från yttre påtryckningar och garantera neutralitet.⁷⁵ Bestämmelserna omfattar tillsättning av domstolsmedlemmar, deras ämbetsperiod och garantier mot yttre påtryckningar.⁷⁶

Exempel: I målet *Maktouf och Damjanović mot Bosnien och Hercegovina*⁷⁷ dömdes båda klagandena för krigsförbrytelser av den nationella domstolen i Bosnien och Hercegovina. Den nationella domstolen bestod av internationella och nationella domare och var behörig att avgöra mål som rörde krigsförbrytelser. Den första av klagandena hävdade att den nationella domstolen inte var oavhängig eftersom två av medlemmarna hade utsetts av den höge representantens kansli i Bosnien och Hercegovina för en period av två år, som kunde förnyas.

Europadomstolen avvisade detta argument. Den fann ingen anledning att betvivla att den nationella domstolens internationella domare var oavhängiga i förhållande till de politiska organen i Bosnien och Hercegovina, parterna i målet och den höge representanten. Deras utnämning

73 För ett exempel, se Europadomstolens dom av den 25 februari 1997 i mål nr 22107/93, *Findlay mot Förenade kungariket*, punkt 73.

74 Europadomstolens dom av den 22 december 2009 i mål nr 24810/06, *Parlov-Tkalčić mot Kroatien*, punkterna 86–87.

75 För närmare detaljer om rätten till en rättvis och offentlig rättegång inför en oavhängig och opartisk domstol, se FN:s kommitté för mänskliga rättigheter, (2007), *allmän kommentar nr 32*, av den 23 augusti 2007, punkterna 19–23.

76 Europadomstolens dom av den 28 juni 1984 i mål nr 7819/77 och 7878/77, *Campbell och Fell mot Förenade kungariket*, punkt 78.

77 Europadomstolens dom av den 18 juli 2013 i mål nr 2312/08 och 34179/08, *Maktouf och Damjanović mot Bosnien och Hercegovina*, punkterna 48–53.

motiverades av en önskan om att göra den nationella domstolens avdelning för krigsförbrytelser mer oberoende och återupprätta allmänhetens förtroende för rättssystemet. Att de aktuella domarna hade valts ut bland yrkesdomare i sina respektive länder utgjorde ytterligare en garanti mot yttre påtryckningar. Artikel 6 i Europakonventionen hade inte åsidosatts.

Domare kan utnännas av den verkställande makten, men lagstiftningen måste säkerställa att de inte tar emot instruktioner om hur de ska fullgöra sina uppgifter.⁷⁸ Inga ingrepp får göras i en domstols lagakraftvunna, bindande och verkställbara domar.⁷⁹

Den period som en domare utnämns för bidrar också till oberoendet. Domstolsmedlemmar behöver inte utnännas på livstid. Det viktigaste är att ämbetsperioderna har en viss längd och att domarna står fria från yttre påverkan.⁸⁰ Avsaknad av lämpliga garantier mot avsättning av domare skadar en domstols oavhängighet.⁸¹

Att domstolen framstår som oavhängighet är också viktigt men inte avgörande för att fastställa bristande oavhängighet.⁸² När man avgör om det är berättigat att befara att en viss domstol inte är oavhängig eller opartisk är synpunkterna från parterna i förfarandet viktiga, men inte avgörande.⁸³ När två lekmanndomare i en domstol som behandlade hävandet av ett hyresavtal tillsattes av organisationer som hade intresse av att avtalet löpte vidare var klagandens farhågor om opartiskhet berättigade.⁸⁴

78 Europadomstolens dom av den 24 november 1994 i mål nr 15287/89, *Beaumont mot Frankrike*, punkt 38.

79 Europadomstolens dom av den 9 juni 2015 i mål nr 72493/10, *DRAFT - OVA a.s. mot Slovakien*, punkterna 80–86.

80 Europadomstolens dom av den 28 juni 1984 i mål nr 7819/77 och 7878/77, *Campbell och Fell mot Förenade kungariket*, punkt 80.

81 Europadomstolens dom av den 30 november 2010 i mål nr 23614/08, *Henryk Urban och Ryszard Urban mot Polen*, punkterna 49–53. Se även Europarådets rådgivande råd med europeiska domare (CCJE) (2001), *Opinion N° 1 on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges*, av den 23 november 2001.

82 Europadomstolens dom av den 28 juni 1984 i målen nr 7819/77 och 7878/77, *Campbell och Fell mot Förenade kungariket*, punkt 81.

83 Europadomstolens dom av den 21 juni 2011 i mål nr 8014/07, *Fruni mot Slovakien*, punkt 141.

84 Europadomstolens dom av den 22 juni 1989 i mål nr 11179/84, *Langborger mot Sverige*, punkt 35.

Unionsrätten: Kravet på oavhängighet innebär att en domstol måste fungera som en utomstående beslutsfattare, som är oavhängig i förhållande till förvaltningsmyndigheter och parterna i målet.⁸⁵

Exempel: I målet *Graham J. Wilson mot Ordre des avocats du barreau de Luxembourg*⁸⁶ väckte Graham Wilson talan vid den nationella domstolen och gjorde gällande att Luxemburg genom att införa ett språkkrav skapade orättvisa hinder för genomförandet av direktiv 98/5/EG om utövande av advokatyrket i en annan medlemsstat än den i vilken auktorisationen erhöles.⁸⁷ Detta innebär att advokater var tvungna att muntligen låta sig utfrågas av advokatsamfundets styrelse. Graham Wilson vägrade detta och advokatsamfundets styrelse vägrade att registrera honom som advokat. Han överklagade detta beslut till disciplin- och förvaltningsnämnden för överklaganden till högre instans, som bestod av enbart advokater som var luxemburgska medborgare. Förvaltningsdomstolen begärde ett förhandsavgörande från EU-domstolen om huruvida ett beslut från en överklagandenämnd som disciplin- och förvaltningsnämnden innebär domstolsprövning i enlighet med bestämmelser i nationell rätt i den mening som avses i artikel 9 i direktivet.

EU-domstolen konstaterade att en oberoende ställning, vilket inte kan skiljas från den dömande uppgiften, innebär att det berörda organet ska vara utomstående i förhållande till den myndighet som fattat det omtvistade beslutet. Oberoende ställning har även två andra aspekter, nämligen i) att domstolen står fri från yttre inblandning eller påtryckning och ii) "intern opartiskhet" som säkerställer allas likhet inför lagen.⁸⁸

85 EU-domstolens dom av den 30 mars 1993 i mål C-24/92, *Pierre Corbiau mot Administration des contributions*, punkt 15.

86 EU-domstolens dom av den 19 september 2006 i mål C-506/04, *Graham J. Wilson mot Ordre des avocats du barreau de Luxembourg*, punkterna 47–53.

87 Europaparlamentets och rådets direktiv 98/5/EG av den 16 februari 1998 om underlättande av stadigvarande utövande av advokatyrket i en annan medlemsstat än den i vilken auktorisationen erhöles, EGT L 77, 14.3.1998.

88 Om yttre påtryckningar, se EU-domstolens dom av den 4 februari 1999 i mål C-103/97, *Josef Köllensperger GmbH & Co. KG och Atzwanger AG mot Gemeindeverband Bezirkskrankenhaus Schwaz*, punkt 21 (villkoren för avsättning av medlemmar var alltför vag för att kunna garantera ett skydd mot otillbörlig påtryckning). Om intern partiskhet, se EU-domstolens dom av den 6 juli 2000 i mål C-407/98, *Katarina Abrahamsson och Leif Anderson mot Elisabet Fogelqvist*, punkt 32 (iakttagande av saklighet föreskrivs i den regeringsformen).

Opertiskhet

I **Europarådsrätten** och **unionsrätten** är opertiskhet nära kopplat till oavhängighet. Beslutsfattare måste ha ett öppet sinne och får inte ha några förutfattade meningar när de avgör tvister.

Exempel: I målet *Ibrahim Gürkan mot Turkiet*⁸⁹ dömde en militär brottmålsdomstol klaganden till två och ett halvt års fängelse för ordervägran. Domstolen bestod av en militärofficer utan juridisk utbildning och två militärdomare.

Europadomstolen konstaterade att det inte nödvändigtvis stred mot artikel 6 att lekmanndomare deltog och att officerens avsaknad av juridisk utbildning inte hindrade honom från att vara opertisk och oavhängig. Officeraren var emellertid fortfarande anställd av armén och underkastad militära disciplinregler. Han utnämndes av sina överordnade och var inte föremål för samma skyddsåtgärder som de två militärdomarna. Den militära brottmålsdomstolen kunde därför inte anses oavhängig och opertisk.

Opertiskhet består av två komponenter,

- en subjektiv komponent som rör en enskild domares personliga förutfattade meningar eller partiskhet, och
- en objektiv komponent angående om förfarandet framstår som partiskt.⁹⁰

En domstol anses fri från personliga förutfattade meningar så länge motsatsen inte har bevisats.⁹¹ För att visa att det föreligger en subjektiv partiskhet måste man avgöra en enskilds domares övertygelser i ett enskilt mål, vilket är mycket svårt. Exempel på subjektiv partiskhet är fientligt eller ovanligt beteende från domarens sida eller bevis för att domaren av personliga skäl såg till att just han eller hon tilldelades målet.⁹² I de allra flesta mål där det

89 Europadomstolens dom av den 3 juli 2012 i mål nr 10987/10, *Ibrahim Gürkan mot Turkiet*, punkt 19.

90 Se även Europarådet, CCJE (2002), *Opinion N° 3 on ethics and liability of judges*, av den 19 november 2002.

91 Europadomstolens dom av den 15 december 2005 i mål nr 73797/01, *Kyprianou mot Cypern*, punkt 119.

92 Europadomstolens dom av den 23 april 2015 i mål nr 29369/10, *Morice mot Frankrike*, punkt 74.

har förekommit anklagelser om partiskhet har man därför inriktat sig på det objektiva testet, nämligen bedömt huruvida en domare har lämnat tillräckliga garantier för att det inte ska finnas något legitimt tvivel i detta avseende.⁹³ Exempel på bristande objektiv opartiskhet är nära familjeband mellan motpartens advokat och domaren,⁹⁴ eller yrkesförbindelser mellan domaren och den andra parten i förfarandet.⁹⁵ Att vara objektivt opartisk innebär också att man lämnar tillräckliga garantier för att undanröja varje form av legitimt tvivel i detta avseende.⁹⁶ Enbart det faktum att domstolen fullgör två uppgifter inom ramen för samma avgörande (rådgivande och dömande) kan medföra att det går att betvivla dess strukturella opartiskhet.⁹⁷ En regeringstjänstemans närvaro vid domstolsförhandlingar har också konstaterats bryta mot artikel 6.⁹⁸ De förfaranden som domstolar tillämpar för att pröva yrkanden om partiskhet måste själva präglas av opartiskhet (domare som anklagats för partiskhet bör t.ex. inte ombes att granska om ansökan är välgrundad).⁹⁹

I unionsrätten har man konsekvent följt de principer som fastställts i Europadomstolens rättspraxis rörande de två aspekterna av opartiskhet, nämligen subjektiv och objektiv opartiskhet. Oavhängighet anses vara en förutsättning för opartiskhet och det måste finnas lämpliga regler beträffande ett organs sammansättning och dess medlemmars ställning.¹⁰⁰

93 Ibidem, punkt 119. Se även Europadomstolens dom av den 20 maj 1998 i mål nr 21257/93, *Gautrin m.fl. mot Frankrike*, punkt 58.

94 Europadomstolens dom av den 15 oktober 2009 i mål nr 17056/06, *Micallef mot Malta*, punkt 102.

95 Europadomstolens dom av den 17 juni 2003 i mål nr 62435/00, *Pescador Valero mot Spanien*, punkterna 27–28.

96 Europadomstolens dom av den 24 februari 1993 i mål nr 14396/88, *Fey mot Österrike*, punkt 28.

97 Europadomstolens dom av den 28 september 1995 i mål nr 14570/89, *Procola mot Luxemburg*, punkt 45. Jämför med Europadomstolens dom av den 6 maj 2003 i mål nr 39343/98, 39651/98, 43147/98 och 46664/99, *Kleyn m.fl. mot Nederländerna*, punkt 27.

98 Europadomstolens dom av den 12 april 2006, i mål nr 58675/00, *Martinie mot Frankrike*, punkterna 53–55.

99 Europadomstolens dom av den 9 juli 2015 i mål nr 38191/12, *A.K. mot Liechtenstein*.

100 EU-domstolens dom av den 19 september 2006 i mål C-506/04, *Graham J. Wilson mot Ordre des avocats du barreau de Luxembourg*, punkt 53.

Exempel: I målet *Chronopost SA och La Poste mot Union française de l'express*¹⁰¹ hävdades att infrastrukturstöd utgjorde statligt stöd. Målet hade prövats två gånger av förstainstansrätten, i en annan sammansättning men med samma referent. Vid den andra prövningen fastställde förstainstansrätten sitt ursprungliga avgörande, nämligen att det rörde sig om statligt stöd. Klagandena hävdade att förstainstansrätten i sin sammansättning den andra gången målet prövades inte var en opartisk domstol eftersom samma referent ingick.

EU-domstolen angav följande villkor för att en domstol ska anses opartisk: i) domstolen ska vara subjektivt opartisk, dvs. ingen av domstolens ledamöter får ge uttryck för partiskhet eller personliga förutfattade meningar (denna personliga opartiskhet presumeras till dess att motsatsen bevisats) och ii) domstolen ska vara objektivt opartisk, det vill säga erbjuda tillräckliga garantier för att i detta avseende utesluta varje form av legitima tvivel. EU-domstolen avfärdade anklagelserna om partiskhet. Med ledning av de faktiska omständigheterna gick det inte att fastställa att domstolsavdelningens sammansättning var olaglig.

2.3. Vad menas med en rättvis och offentlig rättegång?

Viktiga punkter

- Tillgång till rättslig prövning kräver ett processuellt förfarande som är rättvist och offentligt.
- Rätten till en rättvis och offentlig rättegång anges i artikel 6.1 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. Särskilda skyddsåtgärder för en rättvis rättegång i straffrättsliga förfaranden anges dessutom i artikel 6.2 och 6.3 i Europakonventionen och artikel 48 i stadgan.
- Rätten till en rättvis rättegång består huvudsakligen av parternas likställdhet i processen, rätten till ett kontradiktoriskt förfarande och rätten till ett motiverat beslut, samt rätten att säkerställa att en lagakraftvunnen dom verkställs.
- Genom en offentlig rättegång säkerställer man att domstolsväsendet granskas. Rätten till en offentlig rättegång innebär även att en person har rätt att närvara och lyssna till bevis.

101 EU-domstolens dom av den 1 juli 2008 i de förenade målen C-341/06 P och C-342/06 P, *Chronopost SA och La Poste mot Union française de l'express (UFEX) m.fl.*, punkt 54.

Europarådsrätten: Rätten till en rättvis och offentlig rättegång gäller enligt artikel 6 i Europakonventionen i förhållande till anklagelser om brott och tvister som rör civila rättigheter och skyldigheter (se [avsnitt 2.1](#)). **Unionsrätten:** rätten enligt artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna gäller alla typer av förfaranden som rör de fri- och rättigheter som följer av unionsrätten.

Det finns en omfattande rättspraxis om rätten till en rättvis rättegång. I detta avsnitt diskuteras flera grundläggande aspekter av denna rättighet. Dessa innefattar parternas likställighet i processen, rätten till ett kontradiktoriskt förfarande och rätten till ett motiverat beslut. Som noterades i [kapitel 1](#) är Europadomstolens rättspraxis relevant för tolkningen av de rättigheter som garanteras i stadgan när dessa rättigheter motsvarar varandra. Artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna motsvarar artikel 6 i Europakonventionen på den punkten.

2.3.1. Ett rättvis förfarande

Europarådsrätten: Svaret på frågan huruvida ett förfarande är rättvist beror på samtliga omständigheter i målet, inklusive den enskildes tillgång till rättslig prövning. Hela förfarandet (dvs. från det att förfarandet inleds, inklusive polisförhör i straffrättsliga förfaranden, till ett slutgiltigt avgörande av ett överklagande) måste bedömas.¹⁰² Artikel 6 i Europakonventionen är också tillämplig på verkställighet av domar eftersom en persons rätt till en rättvis rättegång i slutändan inte är mycket värd om han eller hon inte kan se till att den dom som avslutar förfarandet verkligen verkställs.¹⁰³

102 Europadomstolens dom av den 16 december 1992 i mål nr 13071/87, *Edwards mot Förenade kungariket*, punkt 34.

103 Europadomstolens dom av den 19 mars 1997 i mål nr 18357/91, *Hornsby mot Grekland*, para. 40. Se även FN:s kommitté för mänskliga rättigheter (2005), mål 823/1998, *Czernin mot Tjeckien*, 29 mars 2005 (där det slås fast att underlåtenhet att agera och överdrivna förseningar i samband med genomförandet av beslut bryter mot artikel 14 i den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter).

Lovande praxis

Att säkerställa en rättvis rättegång genom gemensam närvaro vid förhandlingar

I Tarascon i Frankrike har man utarbetat en särskild praxis som kallas "co-hearing", som avser gemensam närvaro vid förhandlingar för att stärka barns deltagande i rättsprocessen (medhörning och/eller medlyssning). Tack vare denna praxis kan socialarbetare delta tillsammans med barn när de hörs av domare i civilrättsliga förfaranden. Socialarbetarnas närvaro gör det lättare för barnet att förmedla sina synpunkter. Det skapar även ett barnvänligare klimat. Denna praxis säkerställer även att barnets svar kan tolkas ur två perspektiv (domarens och socialarbetarens), vilket gör förhandlingarna mer rättvisa. Projektet fick ett särskilt omnämnande i samband med utdelningen av 2012 års Crystal Scales of Justice-pris.

Källa: 2012 års Crystal Scales of Justice-pris, som delas ut gemensamt av Europarådet och Europeiska kommissionen.

Europarådsrätten och unionsrätten: Ett av de grundläggande kraven när det gäller rätten till ett rättvist förfarande är att parterna är "likställda i processen". Likställdhet mellan parterna innebär att varje part ges en rimlig möjlighet att lägga fram sin sak på villkor som inte ger någon av parterna väsentliga nackdelar. Varje klagomål om bristande likställdhet mellan parterna ska prövas mot bakgrund av artikel 6.1 i sin helhet eftersom likställdhet mellan parterna endast är en aspekt av det större begreppet "en rättvis rättegång", som även inbegriper den grundläggande rätten att förfarandet ska vara kontradiktorsrisk.¹⁰⁴ EU-domstolen har definierat denna princip på ett liknande sätt.¹⁰⁵

I straffrättsliga förfaranden iakttas principen om likställdhet mellan parterna i processen genom den särskilda rätt till försvar som anges i artikel 6.3 d, nämligen rätten för en person "att förhöra eller låta förhöra vittnen som åberopas emot honom samt att själv få vittnen inkallade och förhörda under samma förhållanden som vittnen åberopade mot honom". I artikel 6.2 och 6.3 i Europakonventionen och artikel 48 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna anges ytterligare garantier för en rättvis rättegång i straffrättsliga förfaranden.

¹⁰⁴ Europadomstolens dom av den 23 juni 1993 i mål nr 12952/87, *Ruiz-Mateos mot Spanien*, punkt 63, se även punkterna 63–68.

¹⁰⁵ EU-domstolens dom av den 6 november 2012 i mål C-199/11, *Europeiska gemenskapen mot Otis NV m.fl.*, punkt 71.

De inbegriper rätten att utan dröjsmål underrättas om innebörden av och grunden för en anklagelse och rätten att få tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar.

Unionsrätten: Räckvidden för rätten till en rättvis rättegång regleras ytterligare i sekundärrätten. I direktiv 2012/13/EU om rätten till information vid straffrättsliga förfaranden fastställs exempelvis att medlemsstaterna ska underrätta misstänkta eller tilltalade personer om deras rättigheter, inklusive rätten till en försvarare och rätten att tåga.¹⁰⁶ Enligt direktivet ska misstänkta eller tilltalade personer som anhållits dessutom erhålla rättighetsinformation, däribland information om ytterligare rättigheter, inklusive deras rätt till tillgång till handlingar som rör det specifika målet och som är i de behöriga myndigheternas besittning – såsom bevisning – och deras rätt till akut sjukvård. Direktivet är ett led i en färdplan för att stärka misstänkta eller åtalade personers processuella rättigheter vid straffrättsliga förfaranden.¹⁰⁷ Färdplanen antogs för att stärka enskildas rättigheter i straffrättsliga förfaranden i EU och för att säkerställa ömsesidigt förtroende för varandras straffrättssystem och för att främja rättsligt samarbete mellan EU-medlemsstaterna. I färdplanen ingår även direktivet om rätt till tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden,¹⁰⁸ direktivet om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden och förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder,¹⁰⁹ kommissionens rekommendation om rätt till rättshjälp för misstänka eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden¹¹⁰ och kommissionens rekommendation om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden.¹¹¹ Det finns även ett förslag till direktiv om rättssäkerhetsgarantier

106 Europaparlamentets och rådets [direktiv 2012/13/EU](#) av den 22 maj 2012 om rätten till information vid straffrättsliga förfaranden, EUT L 142, 1.6.2012.

107 Rådets [resolution](#) av den 30 november 2009 om en färdplan för att stärka misstänkta eller åtalade personers processuella rättigheter vid straffrättsliga förfaranden, EUT C 295, 4.12.2009.

108 Europaparlamentets och rådets [direktiv 2010/64/EU](#) av den 20 oktober 2010 om rätt till tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden, EUT L 280, 26.10.2010.

109 Europaparlamentets och rådets [direktiv 2013/48/EU](#) av den 22 oktober 2013 om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden och förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder samt om rätt att få en tredje part underrättad vid frihetsberövande och rätt att kontakta tredje parter och konsulära myndigheter under frihetsberövandet, EUT L 294, 6.11.2013, s. 1. Förenade kungariket och Irland har valt att stå utanför direktivet och det är inte tillämpligt på Danmark.

110 Europeiska kommissionen (2013), [rekommendation av den 27 november 2013 om rätt till rättshjälp för misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden](#), EUT C 378, 24.12.2013.

111 Europeiska kommissionen (2013), [rekommendation av den 27 november 2013 om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden](#), EUT C 378, 24.12.2013.

för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden¹¹² och ett förslag till Europaparlamentets och rådets direktiv om provisorisk rättshjälp för frihetsberövade misstänkta eller tilltalade och om rättshjälp inom ramen för förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder.¹¹³

Både Europarådsrätten och unionsrätten: En annan viktig komponent i rätten till ett rättvist förfarande är rätten till ett kontradiktoriskt förfarande.¹¹⁴ Villkoren för denna rättighet är i princip samma i både straffrättsliga förfaranden och icke straffrättsliga förfaranden.¹¹⁵ I praktiken inbegriper rätten till kontradiktoriskt förfarande

- rätten att få kännedom om, och yttra sig över, all bevisning som har lämnats in till domstolen,¹¹⁶
- rätten att få tillräckligt med tid för att sätta sig in i den bevisning som lagts fram inför domstolen,¹¹⁷
- rätten att lägga fram bevisning.¹¹⁸

Domstolarna måste pröva huruvida hela det förfarande som tillämpades uppfyllde de krav som rätten till ett kontradiktoriskt förfarande innebär.¹¹⁹

112 Europeiska kommissionen (2013), förslag till Europaparlamentets och rådets direktiv om rättssäkerhetsgarantier för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden, COM(2013) 822.

113 Europeiska kommissionen (2013), förslag till Europaparlamentets och rådets direktiv om provisorisk rättshjälp för frihetsberövade misstänkta eller tilltalade och om rättshjälp inom ramen för förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder, COM(2013) 824.

114 Europadomstolens dom av den 23 juni 1993 i mål nr 12952/87, *Ruiz-Mateos mot Spanien*, punkt 63, EU-domstolens dom av den 4 juni 2013 i mål C-300/11, *ZZ mot Secretary of State for the Home Department*, punkt 55. I fråga om straffrättsliga förfaranden, se Europadomstolens dom av den 28 augusti 1991 i mål nr 11170/84, 12876/87 och 13468/87, *Brandstetter mot Österrike*, punkterna 66–67.

115 Europadomstolens dom av den 24 november 1997 i mål nr 21835/93, *Werner mot Österrike*, punkt 66.

116 Europadomstolens dom av den 20 februari 1996 i mål nr 19075/91, *Vermeulen mot Belgien*, punkt 33.

117 Europadomstolens dom av den 3 mars 2000 i mål nr 35376/97, *Krčmář mot Tjeckien*, punkt 42.

118 Europadomstolens dom av den 13 oktober 2005 i mål nr 65399/01, 65406/01, 65405/01 och 65407/01, *Clinique des Acacias m.fl. mot Frankrike*, punkt 37.

119 Europadomstolens dom av den 16 februari 2000 i mål nr 28901/95, *Rowe och Davis mot Förenade kungariket*, punkt 62.

Exempel: I målet *Užukauskas mot Litauen*¹²⁰ drogs klagandens vapenlicens in eftersom uppgifter i polisregistren gjorde gällande att han var en fara för samhället. Han ålades att mot ekonomisk ersättning lämna in sina vapen till polisen. Klaganden motsatte sig att hans namn hade förts in i registren men hans talan avvisades grundat på sekretessbelagt material från polisen. Polisens uppgifter lämnades inte ut till klaganden.

Uppgifterna i akten hade avgörande betydelse för klagandens mål eftersom domarna var tvungna att ta ställning till dessa uppgifter för att avgöra huruvida han var inblandad i brottslig verksamhet. Polisakterna var det enda beviset för påståendet att klaganden var en fara för samhället. Med tanke på att klaganden inte fick ta del av bevisningen mot honom och inte hade möjlighet att bemöta den (till skillnad från polisen) uppfyllde beslutsprocessen inte kraven på ett kontradiktoriskt förfarande eller parternas likställdhet i processen. Förfarandet innehöll inte heller några lämpliga skyddsåtgärder för att skydda klagandens intressen. Europadomstolen fann att detta stred mot artikel 6 i Europakonventionen.

Rätten till ett motiverat beslut är en annan grundläggande aspekt av rätten till ett rättvist förfarande.¹²¹ En rättvis motivering visar att ett mål har prövats på ett korrekt sätt och gör det möjligt för parterna att överklaga beslutet på ett lämpligt och effektivt sätt.¹²² Domstolar är inte skyldiga att detaljerat besvara varje argument och skyldigheten att ange skälen till ett beslut varierar beroende på beslutets natur och omständigheterna i målet.¹²³ I straffrättsliga förfaranden måste en rättegång med jury innehålla tillräckliga skyddsåtgärder för att göra det möjligt för den tilltalade att förstå varför hon eller han har befunnits skyldig. Det kan röra sig om att domaren ger vägledning beträffande

120 Europadomstolens dom av den 6 juli 2010 i mål nr 16965/04, *Užukauskas mot Litauen*, punkterna 45–51.

121 Se Europarådet, CCEJ (2008), *Opinion N°11 on "the quality of judicial decisions"*, 18 december 2008.

122 Europadomstolens dom av den 16 december 1992 i mål nr 12945/87, *Hadjianastassiou mot Grekland*, punkt 33. Jämför med Europadomstolens beslut av den 7 september 1999 i mål nr 39350/98, *Jodko mot Litauen*. När det gäller unionsrätten, se EU-domstolens dom av den 6 september 2012 i mål C-619/10, *Trade Agency Ltd mot Seramico Investments Ltd*, punkt 53.

123 Europadomstolens dom av den 21 januari 1999 i mål nr 30544/96, *García Ruiz mot Spanien*, punkt 26.

rättsliga frågor eller bevis och att domaren ställer detaljerade och entydiga frågor till juryn.¹²⁴

I civilrättsliga förfaranden är domstolarna skyldiga att ange tillräckliga skäl för sina beslut för att enskilda ska kunna överklaga dem på ett effektivt sätt.¹²⁵ En appellationsdomstol kan korrigera felaktigheter i en lägre instans resonemang. I princip accepteras det att en appellationsdomstol ställer sig bakom den lägre instansens resonemang. Detta har emellertid konstaterats vara otillräckligt när själva grunden för ett överklagande är den lägre instansens bristfälliga resonemang.¹²⁶ De skäl som appellationsdomstolen anger måste avse kärnan i den fråga som ska avgöras och i tillräcklig utsträckning spegla frågans betydelse.¹²⁷

Rätten till överklagande

Europarådsrätten: Även om protokoll nr 7 till Europakonventionen (som endast är bindande för de fördragsslutande parterna) anger en särskild rätt till överklagande i brottmål¹²⁸ garanterar Europakonventionen inte en rätt till överklagande i civilrättsliga förfaranden. Europadomstolen har dock bekräftat att om ett civilrättsligt eller straffrättsligt förfarande innehåller en överklagandeprocess är artikel 6 tillämplig på denna.¹²⁹ **Unionsrätten:** Det finns inte någon särskild rätt till överklagande i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, men vid tolkningen av artikel 47 måste hänsyn tas till Europadomstolens rättspraxis.

2.3.2. En offentlig rättegång

I både **Europarådsrätten** och **unionsrätten** inbegriper begreppet tillgång till rättslig prövning även rätten till en offentlig rättegång. Detta stärker

124 Europadomstolens dom av den 16 november 2010 i mål nr 926/05, *Taxquet mot Belgien*, punkterna 93–100.

125 Europadomstolens dom av den 1 juli 2003 i mål nr 37801/97, *Suominen mot Finland*, punkterna 36–38.

126 Europadomstolens dom av den 27 september 2001 i mål nr 49684/99, *Hirvisaari mot Finland*, punkt 32.

127 Europadomstolens dom av den 2 oktober 2014 i mål nr 15319/09, *Hansen mot Norge*, punkt 71 och följande punkter.

128 Europarådet, **protokoll nr 7 till Europakonventionen**, CETS nr 117, 1984, artikel 2.

129 Se, exempelvis, Europadomstolens dom av den 2 mars 1987 i mål nr 9562/81 och 9818/82, *Monnell och Morris mot Förenade kungariket*, punkt 54.

förtroendet för domstolarna genom att rättsskipningen blir mer synlig och öppen.¹³⁰ Artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna motsvarar artikel 6 i Europakonventionen på den punkten.

Rätten till muntlig förhandling är implicit i rätten till en offentlig rättegång.¹³¹ I straffrättsliga förfaranden ska en tilltalad exempelvis i regel ha rätt att delta i förhandlingen i första instans.¹³² Rätten till muntlig förhandling är viktig eftersom en person inte kan utöva de andra rättigheterna enligt artikel 6.3 i Europakonventionen om han eller hon inte är närvarande. Att den tilltalade personligen närvarar vid förhandlingen är emellertid inte lika viktigt vid en förhandling i samband med ett överklagande som vid en förhandling i första instans. Det sätt som artikel 6 tillämpas på förfaranden inför appellationsdomstolar beror på de särskilda omständigheterna i det aktuella förfarandet, och hänsyn måste tas till hela förfarandet i den nationella rättsordningen och appellationsdomstolens roll i denna.¹³³ Rätten till muntlig förhandling är dessutom inte absolut och i vissa fall kan det vara motiverat att inte utnyttja denna rättighet, beroende på vilken typ av frågor som domstolen ska avgöra.¹³⁴ En muntlig förhandling behövs t.ex. eventuellt inte när det inte finns några frågor beträffande trovärdighet eller omtvistade faktiska omständigheter som gör det nödvändigt med en muntlig framställning av bevis eller ett korsförhör av vittnen.¹³⁵ Om en rättegång i ett brottmål sker i den tilltalades utvaro och den tilltalade inte är medveten om förfarandet måste han eller hon få en aktu-

130 Europadomstolens dom av den 8 december 1983 i mål nr 7984/77, *Pretto m.fl. mot Italien*, punkt 21.

131 Europadomstolens dom av den 19 februari 1998 i mål nr 16970/90, *Allan Jacobsson mot Sverige*, punkt 46. Se även EU-domstolens dom av den 26 februari 2013 i mål C-399/11, *Stefano Melloni mot Ministerio Fiscal*, punkt 49.

132 Europadomstolens dom av den 25 juli 2000 i mål nr 24954/94, 24971/94 och 24972/94, *Tierce m.fl. mot San Marino*, punkt 94, Europadomstolens dom av den 23 november 2006 i mål nr 73053/01, *Jussila mot Finland* [stor avdelning], punkt 40.

133 Europadomstolens dom av den 21 september 1993 i mål nr 12350/86, *Kremzow mot Österrike*, punkterna 58–59, Europadomstolens dom av den 18 oktober 2006 i mål nr 18114/02, *Hermi mot Italien* [stor avdelning], punkt 60. När det gäller rättegångar i EU i den berörda personens utvaro, se Europeiska unionens råd (2009), *rådets rambeslut 2009/299/RIF* av den 26 februari 2009 om ändring av rambesluten 2002/584/RIF, 2005/214/RIF, 2006/783/RIF, 2008/909/RIF och 2008/947/RIF och om stärkande av medborgarnas processuella rättigheter och främjande av tillämpningen av principen om ömsesidigt erkännande på ett avgörande när den berörda personen inte var personligen närvarande vid förhandlingen, EUT L 81, 27.3.2009 s. 24.

134 Europadomstolens dom av den 21 september 1993 i mål nr 12350/86, *Kremzow mot Österrike*, punkt 59.

135 Europadomstolens dom av den 23 november 2006 i mål nr 73053/01, *Jussila mot Finland* [stor avdelning], punkterna 41–42 och 47–48.

ell redogörelse av sakprövningen av anklagelserna från en domstol när han eller hon får kännedom om förfarandet. I civilrättsliga förfaranden går det att tillämpa ett förfarande utan förhandling om målet rör rättsfrågor av begränsad natur¹³⁶ eller om förfarandet enbart är av juridisk eller teknisk karaktär.¹³⁷ I princip har en person rätt till muntlig förhandling inför den första och enda domstol som prövar hans eller hennes ärende.¹³⁸

Artikel 6.1 i Europakonventionen tillåter uttryckligen att press och allmänhet utestängs från en rättegång

- av hänsyn till den allmänna moralen, den allmänna ordningen eller den nationella säkerheten i ett demokratiskt samhälle,
- då minderårigas intressen eller skyddet för parternas privatliv så kräver, eller
- när offentlighet skulle skada rättvisans intresse.

Behovet av att skydda tystnadsplikten kan också motivera införandet av begränsningar.¹³⁹ Barn ges uttryckligt skydd och det är möjligt att undanta en hel grupp av förfaranden för att skydda dem.¹⁴⁰

Exempel: I målet *Khrabrova mot Ryssland*¹⁴¹ arbetade klaganden som lärare i Moskva tills hon blev uppsagd i februari 2002 efter en dispyt med en elev under en lektion. Hon väckte en civilrättslig talan mot skolan och yrkade på skadestånd och återinsättning i tjänst, och lämnade senare in

136 Europadomstolens dom av den 1 juni 2004 i mål nr 44925/98, *Valová, Slezák och Slezák mot Slovakien*, punkterna 65–68.

137 Europadomstolens dom av den 10 december 2009 i mål nr 49616/06, *Koottummel mot Österrike*, punkt 19.

138 Europadomstolens dom av den 11 juni 2015 i mål nr 19844/08, *Becker mot Österrike*, punkt 39.

139 Europadomstolens dom av den 26 september 1995 i mål nr 18160/91, *Diennet mot Frankrike*, punkterna 34–35.

140 Europadomstolens dom av den 24 april 2001 i mål nr 36337/97 och 35974/97, *B. och P. mot Förenade kungariket*, punkterna 37–38.

141 Europadomstolens dom av den 2 oktober 2012 i mål nr 18498/04, *Khrabrova mot Ryssland*, punkterna 50–53.

ett klagomål till Europadomstolen om att förfarandet var orättvist. Hon klagade särskilt på att den nationella domstolen av hänsyn till de berörda barnen hade underlåtit att hålla en offentlig förhandling.

Europadomstolen konstaterade att de skäl som den nationella domstolen hade anfört för att hålla förhandlingen inom stängda dörrar var vaga. Enligt den nationella domstolen skulle en offentlig förhandling få negativa följder för undervisningen av en ospecificerad grupp barn. Europadomstolen slog fast att nationella domstolar måste ange tillräckliga skäl för att undandra rättskipningen allmänhetens granskning, vilket är ett viktigt skydd mot godtycklighet. Så hade emellertid inte skett. Den offentliga förhandlingen som senare hölls vid appellationsdomstolen korrigerade inte denna kränkning eftersom den inte var så omfattande som krävdes. Framför allt hörde appellationsdomstolen inte vittnena på nytt. Europadomstolen fann att detta kränkte rätten till en offentlig rättegång i artikel 6 i Europakonventionen.

Det går att avstå från att utöva rätten till ett offentligt förfarande. Detta måste ske frivilligt, på ett entydigt sätt och inte strida mot viktiga allmänintressen. Även när en tilltalad inte personligen närvarar vid rättegången åsidosätts inte rätten till en offentlig rättegång om han eller hon delgavs datum och plats för rättegången eller försvarades av ett ombud som han eller hon hade gett mandat att föra sin talan.¹⁴²

¹⁴² Europadomstolens dom av den 21 februari 1990 i mål nr 11855/85, *Håkansson och Sturesson mot Sverige*, punkt 66, EU-domstolens dom av den 26 februari 2013 i mål C-399/11, *Stefano Melloni mot Ministerio Fiscal*, punkt 49.

2.4. Andra vägar till rättslig prövning

Viktiga punkter

- Mekanismerna för tillgång till rättslig prövning kan inbegripa utomrättsliga instanser, som t.ex. nationella människorättsinstitutioner, jämställdhetsorgan, dataskyddsmyndigheter eller ombudsmannainstitutioner.
- Utomrättsliga förvaltningsorgan kan främja tillgången till rättslig prövning genom att erbjuda snabbare rättsmedel eller genom att tillåta kollektiv prövning. Detta får dock inte gå före en individs rätt till domstolsprövning och bör i regel omfattas av rättslig tillsyn.
- Alternativa tvistlösningsförfaranden, såsom medling och skiljedomsförfaranden, erbjuder alternativ till tillgången till rättslig prövning via formella rättsliga kanaler.
- Om lagen tvingar parterna att använda ett skiljedomsförfarande måste skiljedomsstolen följa artikel 6 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna.
- EU har uppmuntrat användningen av alternativ tvistlösning genom EU-lagstiftning som medlingsdirektivet och en mängd initiativ på konsumentskyddsområdet.

2.4.1. Utomrättsliga instanser

I många rättssystem ökar arbetsbelastningen och domstolsprövning kan vara dyrt¹⁴³. En bredare syn på tillgång till rättslig prövning omfattar inte bara domstolar utan även utomrättsliga instanser. Dessa kan innefatta jämlikhetsorgan, förvaltningsmyndigheter och utomrättsliga instanser som hanterar diskrimineringsärenden, nationella människorättsinstitutioner, ombudsmannainstitutioner, dataskyddsmyndigheter, arbetsinspektörer och specialdomstolar.¹⁴⁴ EU-medlemsstaterna har inrättat vissa av dessa organ i enlighet med specifika krav i EU-lagstiftningen – organ för likabehandling oavsett ras eller etniskt ursprung och jämställdhetsorgan inrättades exempelvis enligt direktivet om

143 FRA (2012), *Bringing rights to life: The fundamental rights landscape of the European Union*, Luxemburg, Publikationsbyrån.

144 Se FN:s generalförsamling (1993), *resolution A/RES/48/134* om nationella institutioner för att främja och skydda mänskliga rättigheter, 20 december 1993 (*Parisprinciperna*), bilaga.

likabehandling oavsett ras eller etniskt ursprung,¹⁴⁵ och dataskyddsmyndigheter i enlighet med dataskyddsdirektivet.¹⁴⁶

Kvasirättsliga förfaranden som inleds vid utomrättsliga instanser – ofta i form av medling (se [avsnitt 2.4.2](#) om alternativ tvistlösning) – kan ge klagande snabbare, mindre formella och billigare alternativ. De flesta utomrättsliga instanser har inte befogenhet att meddela bindande beslut (till undantagen hör exempelvis dataskyddsmyndigheter och vissa jämlikhetsorgan).

Europadomstolen har slagit fast att en utomrättslig instans enligt nationell lag kan betraktas som domstol om det är uppenbart att den har dömande uppgifter och erbjuder de processuella garantier som krävs enligt artikel 6 i Europakonventionen, t.ex. opartiskhet och oavhängighet (se [avsnitt 2.1.2](#)).¹⁴⁷ I annat fall ska den utomrättsliga instansen övervakas av en rättslig myndighet som har full behörighet och uppfyller kraven i artikel 6.¹⁴⁸

Utomrättsliga förvaltningsinstanser kan även främja tillgången till rättslig prövning genom att tillåta kollektiv prövning eller grupptalan. Det gör det möjligt för klagandena att gå samman och många enskilda klagomål som rör samma ärende kan kombineras till en enda talan.¹⁴⁹ På så sätt kan t.ex. icke-statliga organisationer väcka talan på enskilda personers vägnar.

145 Rådets direktiv 2000/43/EG av den 29 juni 2000 om genomförandet av principen om likabehandling av personer oavsett deras ras eller etniska ursprung, EGT L 180, 19.7.2000 (direktivet om likabehandling oavsett ras eller etniskt ursprung).

146 Europaparlamentets och rådets direktiv 95/46/EG av den 24 oktober 1995 om skydd för enskilda personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter, EGT L 281, 23.11.1995 (dataskyddsdirektivet).

147 Europadomstolens dom av den 9 januari 2013 i mål nr 21722/11, *Oleksandr Volkov mot Ukraina*, punkterna 88–91.

148 Europadomstolens dom av den 21 september 1993 i mål nr 12235/86, *Zumtobel mot Österrike*, punkterna 29–32.

149 Europeiska kommissionen (2013), [rekommendation av den 11 juni 2013 om gemensamma principer för kollektiv prövning av ansökningar om förbuds föreläggande och av ersättningsanspråk vid åsidosättande av rättigheter som garanteras enligt unionsrätten](#), EUT L 201, 26.7.2013. Se även, Europaparlamentet, generaldirektoratet för EU-intern politik (2011), [Overview of existing collective redress schemes in EU Member States](#), Bryssel, juli 2011.

Lovande praxis

Förbättrad tillgång till rättslig prövning i diskrimineringsärenden

I Italien inrättade det jämlikhetsorgan som hanterar ärenden om diskriminering på grund av ras eller etniskt ursprung – Nationella byrån mot rasdiskriminering – i samarbete med lokala myndigheter och icke-statliga organisationer diskrimineringsbekämpningskontor och kontaktpunkter på vissa platser. Dessutom finns det jämlikhetsrådgivare som arbetar med frågor som rör diskriminering på grund av kön på nationell och regional nivå. Dessa har rätt att ta emot klagomål, ge råd och erbjuda medlingstjänster. De samarbetar med arbetsinspektörer som har utredningsbefogenheter och rätt att fastställa de faktiska omständigheterna i diskrimineringsärenden. De har även talerätt i mål av kollektiv betydelse när inget enskilt brottsoffer kan identifieras.

Källa: FRA (2012), Access to justice in cases of discrimination in the EU – Steps to further equality, s. 28.

2.4.2. Alternativ tvistlösning

Med alternativ tvistlösning avses tvistlösningsförfaranden – som t.ex. medling och skiljedomsförfaranden – som erbjuder tvistlösning utanför domstol.¹⁵⁰ Alternativa tvistlösningsförfaranden kan förbättra effektiv rättsskipning genom att domstolarnas arbetsbelastning minskar och enskilda får möjlighet att lösa tvister på ett kostnadseffektivt sätt.¹⁵¹ Utöver att dessa förfaranden ger lägre kostnader kan de gynna enskilda genom kortare handläggningstid och mindre stress. Användningen av alternativ tvistlösning varierar mellan Europas länder, både historiskt och i dag. Vissa av de utomrättsliga instanser som nämndes i [avsnitt 2.4.1](#) använder ofta alternativ tvistlösning.

¹⁵⁰ För exempel, se Europeiska kommissionen (2011), *samrådsdokument om användningen av alternativ tvistlösning för att lösa konsumenttvister i Europeiska unionen*, punkt. 6.

¹⁵¹ Europarådet, Cepej (2014), *Report on "European judicial systems – Edition 2014 (2012 data): efficiency and quality of justice"*, kapitel 6, som nämns i Europadomstolens dom av den 26 mars 2015 i mål nr 11239/11, *Momčilović mot Kroatien*, punkt 33.

Lovande praxis

Användning av medling i familjeärenden

De flesta länder anser att det är bra om familjerättsliga tvister kan lösas med hjälp av medling i stället för att man ska behöva vända sig till domstol. I Kroatien är det obligatoriskt för föräldrar som är parter i skilsmäso- och vårdnadstvister att försöka med medling. Medlingen utförs av socialtjänstens psykologer.

Medling kombineras ibland med andra funktioner. I Estland hjälper t.ex. en specialist på underhållsfrågor föräldrar med medling under en rättegångs första stadier. I Tyskland ger barnets juridiska ombud medlingshjälp till föräldrarna.

Källa: FRA (2015), Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States, s. 47.

Europarådsrätten: Inom ramen för civilrättsliga förfaranden har medling definierats som en tvistlösningsprocess i vilken parterna förhandlar för att nå fram till en överenskommelse med hjälp av en medlare.¹⁵² Inom ramen för straffrättsliga förfaranden har medling definierats som en process i vilken en opartisk medlare – med båda parternas samtycke – hjälper brottsoffret och gärningsmannen att aktivt försöka lösa frågor till följd av brott.¹⁵³ Skiljedomsförfaranden inbegriper åtminstone en person som i kraft av ett skiljedomsavtal anmodas att meddela ett rättsligt bindande beslut i en tvist som parterna i avtalet har hänskjutit till honom eller henne.¹⁵⁴ Lagg märke till att om ett slutligt skiljedomsbeslut inte verkställs kan detta strida mot artikel 6.1 i Europakonventionen.¹⁵⁵

152 Europarådet, ministerkommittén (2002), *Recommendation Rec(2002)10 to member states on mediation in civil matters*, av den 18 september 2002, princip 1. Se även Europarådet, ministerkommittén (1998), *Recommendation, Rec(98)1 on family mediation*, 21 January 1998; Europarådet, ministerkommittén (2001), *Recommendation Rec(2001)9 to member states on alternatives to litigation between administrative authorities and private parties*, av den 5 september 2001, Europarådet, Cepej (2007), *Analysis on assessment of the impact of Council of Europe recommendations concerning mediation*, Europarådet, CEPEJ (2007), *Guidelines for a better implementation of the existing recommendation on alternatives to litigation between administrative authorities and private parties*.

153 Europarådet, ministerkommittén (1999), *Recommendation Rec(99)19 to member states concerning mediation in penal matters*, av den 15 september 1999.

154 Europarådet, *Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption*, CETS nr 191, 2003, artikel. 1. Detta har inte ratificerats av särskilt många länder. Se även FN:s kommission för internationell handelsrätt (Uncitral) (1985), *UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration*, 11 december 1985 (i dess ändrade lydelse från 2006).

155 Europadomstolens dom av den 3 april 2008 i mål nr 773/03, *Regent Company mot Ukraina*, punkt 60.

Exempel: I målet *Suda mot Tjeckien*¹⁵⁶ var klaganden minoritetsaktieägare i ett aktiebolag (C.). I november 2003 fattade bolagsstämman ett majoritetsbeslut om att C. skulle läggas ned utan likvidering och att dess tillgångar skulle tas över av majoritetsaktieägaren (E.). Återköpsvärdet på de aktier som innehades av minoritetsaktieägarna, däribland klaganden, hade fastställts i ett avtal. I en skiljedoms klausul i avtalet angavs att all omprövning av återköpsvärdet skulle bli föremål för ett skiljedomsförfarande och inte något vanligt domstolsförfarande. Överenskommelsen om att använda ett skiljedomsförfarande ingicks mellan C. och E. Klaganden inledde utan framgång flera domstolsförfaranden på nationell nivå för att få till stånd en omprövning av återköpsvärdet.

Europadomstolen ansåg att tvistlösningsarrangemanget var inte i sig tillräckligt otvetydiga för att utgöra ett avstående av rätten till en domstol och att skiljedomsstolen, om parterna tvingades till ett skiljedomsförfarande, var tvungen att följa artikel 6 i Europakonventionen. Europadomstolen konstaterade att artikel 6.1 hade åsidosatts eftersom skiljedomsförfarandet inte uppfyllde två grundläggande krav: i) skiljedoms klausulen gav beslutsrätt till skiljedomare på ett aktiebolags lista, som inte var en skiljedomsstol upprättad enligt lag, och ii) skiljedomsförfarandet omfattade inte en offentlig förhandling och klaganden hade inte på något sätt avstått från sin rätt till en sådan.

Unionsrätten: Medling har beskrivits som ett strukturerat förfarande genom vilket parterna i en tvist på egen hand frivilligt försöker nå en överenskommelse om lösning av tvisten med hjälp av en medlare.¹⁵⁷ EU har antagit flera rättsakter för att främja alternativ tvistlösning. EU:s medlingsdirektiv främjar exempelvis medling vid gränsöverskridande tvister på privaträttens område.¹⁵⁸ Direktivet omfattar inte skattefrågor, tullfrågor och förvaltningsrättsliga frågor eller statens ansvar. Det ska inte heller tillämpas på de arbets- och familjerättsliga rättigheter och skyldigheter som parterna enligt berörd tillämplig lag

156 Europadomstolens dom av den 28 oktober 2010 i mål nr 1643/06, *Suda mot Tjeckien*.

157 Europaparlamentets och rådets direktiv 2008/52/EG av den 21 maj 2008 om vissa aspekter på medling på privaträttens område (medlingsdirektivet), EUT L 136, 24.5.2008, artikel 3. Danmark omfattas inte av direktivet.

158 Ibidem. Enligt artikel 2.1 uppstår en gränsöverskridande tvist när minst en av parterna har sin hemvist eller vanliga vistelseort i en annan medlemsstat än den som en annan part har den dag då i) parterna enas om att använda medling efter det att en tvist har uppstått, ii) när en domstol uppmanar eller beordrar parternas att försöka med medling, eller iii) när parterna är skyldiga att använda medling enligt nationell lagstiftning.

inte får besluta om själva, t.ex. frågor om rättslig ställning. Parterna är inte skyldiga att använda medling. Syftet är att underlätta tillgången till alternativ tvistlösning och att främja uppgörelser i godo genom att uppmuntra användningen av medling.¹⁵⁹ Syftet med direktivet är också att säkra ett väl avvägt samspel mellan medling och domstolsförfaranden, och i direktivet bekräftas att parterna i en tvist inte får hindras från att utöva sin rätt till domstolsprövning.¹⁶⁰

EU har även lagstiftat om alternativ tvistlösning på konsumentskyddsområdet.¹⁶¹ I ett direktiv och en förordning om tvistlösning i konsumenttvister åläggs medlemsstaterna att inrätta system för att kunna lösa konsumenttvister snabbt och effektivt.¹⁶² Syftet med direktivet är att se till att man utser myndigheter på nationell nivå för att administrera och övervaka en förteckning över alternativa tvistlösningsorgan som uppfyller direktivets krav. Dessa alternativa tvistlösningsorgan måste hålla sina webbplatser uppdaterade och erbjuda sina tjänster kostnadsfritt eller mot en symbolisk avgift. Medlemsstaterna var skyldiga att ha införlivat direktivet i juli 2015.

I förordningen åläggs medlemsstaterna att införa en interaktiv plattform för tvistlösning online för avtalstvister som ska lösas utanför domstol via t.ex. e-medling. Förordningen ska tillämpas på konsumenter och näringsidkare i nationella och gränsöverskridande tvister och på vissa tvister som inleds av en näringsidkare mot en konsument. När EU-konsumenter översänder sina tvister online länkas de till nationella alternativa tvistlösningsorgan som hjälper till att lösa dem.¹⁶³ Medlemsstaterna måste föreslå en kontaktpunkt för tvistlösning online som kan hjälpa till med tvister som lämnats via plattformen för

159 Ibidem, artikel 1. För en diskussion om direktivets effekt, se Europaparlamentet (2014), *“Rebooting” the Mediation Directive: assessing the limited impact of its implementation and proposing measures to increase the number of mediations in the EU*, Bryssel, Europeiska unionen.

160 Ibidem, artikel 5.2.

161 I artikel 38 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna anges följande: “En hög nivå i fråga om konsumentskydd ska tryggas i unionens politik”.

162 Se Europaparlamentets och rådets direktiv 2013/11/EU av den 21 maj 2013 om alternativ tvistlösning vid konsumenttvister och om ändring av förordning (EG) nr 2006/2004 och direktiv 2009/22/EG, EUT L 165, 18.6.2013, (direktivet om alternativ tvistlösning) och Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 524/2013 av den 21 maj 2013 om tvistlösning online vid konsumenttvister och om ändring av förordning (EG) nr 2006/2004 och direktiv 2009/22/EG, EUT L 165, 18.6.2013 (förordningen om tvistlösning online vid konsumenttvister).

163 Se förordningen om tvistlösning online vid konsumenttvister.

tvistlösning online. Näringsidkare som bedriver verksamhet online måste på sin webbplats informera konsumenterna om att de kan välja att använda det alternativa tvistlösningsförfarandet och tillhandahålla en länk till plattformen för tvistlösning online. Mekanismen trädde i kraft i januari 2016. Fler e-rättsinitiativ diskuteras i [avsnitt 8.5](#).

Den omständigheten att medling har blivit allt populärare som en potentiell kostnads- och tidsbesparande mekanism har fått vissa stater att införa obligatoriska mekanismer. Nedanstående mål är ett exempel på hur EU-domstolen såg till att dessa obligatoriska mekanismer följer principen om effektivt domstolsskydd.

Exempel: I målet *Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA*¹⁶⁴ prövade EU-domstolen fyra separata begäranden om förhandsavgörande från domstolen i Ischia om klausuler enligt vilka ett försök att lösa tvister utanför domstol är ett obligatoriskt villkor för att vissa tvister ska kunna prövas i de nationella domstolarna. Klausulerna infördes när direktiv 2002/22/EG om samhällsomfattande tjänster och användares rättigheter avseende elektroniska kommunikationsnät och kommunikationstjänster införlivades. Den nationella domstolen frågade EU-domstolen huruvida principen om effektivt domstolsskydd utgjorde hinder för obligatorisk medling.

EU-domstolen fann att principen om effektivt domstolsskydd inte utgjorde hinder för obligatorisk medling förutsatt att följande krav är uppfyllda: i) förfarandet måste resultera i ett bindande beslut, ii) det får inte orsaka en väsentlig fördröjning av möjligheten att väcka talan vid domstol, iii) preskriptionstiden för rättigheter måste avbrytas under förlikningsförfarandet, iv) det får inte uppkomma några – eller i varje fall inte några betydande – kostnader för parterna, v) det får inte vara möjligt att endast få tillträde till förlikningsförfarandet på elektronisk väg, och vi) interimistiska åtgärder måste vara möjliga i undantagsfall.

¹⁶⁴ EU-domstolens dom av den 18 mars 2010 i de förenade målen C-317/08–C-320/08, *Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA*, punkt 67.

Twistlösningsmekanismer finns även på straffrättens område. En rekommendation från Europarådet ger vägledning om användningen av medling i brottmål.¹⁶⁵ Innan parterna kommer överens om medling bör de informeras om sina rättigheter, medlingsprocessens natur och de tänkbara konsekvenserna av deras beslut.¹⁶⁶ Varken brottsoffret eller gärningsmannen bör på ett otillbörligt vis förmås att acceptera medling¹⁶⁷ – exempelvis genom tvång från åklagarens sida eller på grund av avsaknad av rättslig rådgivning. Det är dock inte alltid lämpligt att använda medling i brottmål. I Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet förbjuds t.ex. obligatorisk alternativ tvistlösning, inklusive medling och förlikning, på detta område.¹⁶⁸

I unionsrätten fastställs brottsoffers rätt till skyddsåtgärder inom ramen för reparativ rättvisa i direktivet om brottsoffers rättigheter.¹⁶⁹ Brottssoffers rättigheter diskuteras närmare i [avsnitt 8.2](#).

165 Europarådet, ministerkommittén (1999), *Recommendation Rec(99)19 to member states concerning mediation in penal matters*, 15 september 1999.

166 Ibidem, punkt 10.

167 Ibidem, punkt 11.

168 Europarådets *konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och av våld i hemmet* (Istanbulkonventionen), CETS nr 210, 2011.

169 Europaparlamentets och rådets direktiv 2012/29/EU av den 25 oktober 2012 om fastställande av miniminormer för brottsoffers rättigheter och för stöd till och skydd av dem samt om ersättande av rådets rambeslut 2001/220/RIF, EUT L 315, 14.11.2012, artikel 12. Se EU-domstolens dom av den 15 september 2011 i de förenade målen C-483/09 och C-1/10, *brottmål mot Magatte Gueye och Valentin Salmerón Sánchez*, punkt 74 och EU-domstolens dom av den 21 oktober 2010 i mål C-205/09, *Brottmål mot Emil Eredics och Mária Vassné Sári*, punkt 40. Se även FN:s avdelning för kvinnors framåtskridande (DAW) vid FN:s avdelning för ekonomiska och sociala frågor (2009), *Handbook for Legislation on Violence against Women*, New York, Förenta nationerna.

3

Rättshjälp

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Rättshjälp i icke straffrättsliga förfaranden		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47 (rätt till ett effektivt rättsmedel) EU-domstolen, C-279/09, <i>DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH mot Bundesrepublik Deutschland</i> , 2010 Direktivet om rättshjälp (2002/8/EG) Förordning nr 604/2013, Artikel 27.5 och 27.6	Tillämpningsområde	Europakonventionen, artikel 6.1 Europadomstolen, <i>Airey mot Irland</i> , nr 6289/73, 1979 European Agreement on the Transmission of Applications for Legal Aid (den europeiska överenskommelsen om översändande av rättshjälp), CETS nr 92, 1977
	Behovs- och rimlighetsprövning	<i>Europadomstolen, McVicar mot Förenade kungariket</i> , nr 46311/99, 2002
Rättshjälp i straffrättsliga förfaranden		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 48.2 (presumtion för oskuld och rätten till försvar)	Tillämpningsområde	Europakonventionen, artikel 6.3 c
	Behovsprövning	<i>Europadomstolen, Tsonyo Tsonev mot Bulgarien (nr 2)</i> , nr 2376/03, 2010 <i>Europadomstolen, Twalib mot Grekland</i> , nr 24294/94, 1998

EU	Frågor som täcks	Europarådet
	Prövning av rättsligt intresse	<i>Europadomstolen, Zdravko Stanev mot Bulgarien, nr 32238/04, 2012</i>

Tillgång till rättshjälp är en viktig del av rätten till en rättvis rättegång enligt artikel 6 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. Rätten till rättshjälp säkerställer faktisk tillgång till rättslig prövning för dem som inte har tillräckliga ekonomiska medel för att täcka rättegångskostnaderna, t.ex. domstolsavgifter eller advokatkostnader (rätten till rådgivning, ombud och försvar analyseras i [kapitel 4](#)).

Enligt Europarådsrätten och unionsrätten behöver rättshjälpen inte ges i någon särskild form. Det är upp till staterna att besluta hur de ska uppfylla sina rättsliga skyldigheter. Därför ser rättshjälpssystemen ofta mycket olika ut.¹⁷⁰ Rättshjälp kan t.ex. bestå av kostnadsfritt biträde eller hjälp av en advokat och/eller befrielse från att betala rättegångskostnaderna, inklusive domstolsavgifter.¹⁷¹ Dessa arrangemang kan förekomma parallellt med andra kompletterande stödordningar som gratis försvar, centrum för rättslig rådgivning eller rättsskydds försäkring – som kan finansieras av staten, drivs av den privata sektorn eller administreras av icke-statliga organisationer.¹⁷² I detta kapitel behandlas rättshjälp i icke straffrättsliga förfaranden ([avsnitt 3.1](#)) och straffrättsliga förfaranden ([avsnitt 3.2](#)) separat eftersom de tillämpliga rättigheterna ser olika ut.

170 Europadomstolens dom av den 9 oktober 1979 i mål nr 6289/73, *Airey mot Irland*, punkt 26.

171 EU-domstolens dom av den 22 december 2010 i mål C-279/09, *DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH mot Bundesrepublik Deutschland*, punkt 48.

172 FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, s. 47.

3.1. Rättshjälp i icke straffrättsliga förfaranden

Viktiga punkter

- I artikel 6.1 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna garanteras rätten till rättshjälp i civilrättsliga förfaranden. Det gör det möjligt för enskilda att få tillgång till rättslig prövning oavsett sin ekonomiska situation.
- Rättshjälp är i regel föremål för en behovs- och rimlighetsprövning. Stater kan besluta huruvida det ligger i rättvisans intresse att tillhandahålla rättshjälp. Vid ett sådant beslut ska hänsyn tas till målets betydelse för den enskilde, målets komplexitet och den enskildes förmåga att företräda sig själv.
- Enligt både Europaråds- och unionsrätten är det i princip möjligt att bevilja rättshjälp till juridiska personer (t.ex. företag), men detta måste bedömas mot bakgrund av relevanta nationella bestämmelser och den berörda juridiska personens situation.

3.1.1. Tillämpningsområde

Enligt både Europarådsrätten och unionsrätten bör rätten till domstolsprövning (som följer av rätten till ett rättvist förfarande) vara effektiv för alla enskilda, oavsett deras ekonomiska situation. Stater åläggs därför att vidta åtgärder för att säkerställa lika tillgång till förfaranden, t.ex. genom att inrätta lämpliga system för rättshjälp.¹⁷³ Rättshjälp kan även underlätta rättsskipningen eftersom parter i ett mål som saknar ombud ofta inte känner till processuella regler och behöver mycket hjälp från domstolarna, vilket kan orsaka förseningar.

¹⁷³ Europarådet, ministerkommittén (1978), [Resolution 78\(8\) on legal aid and advice](#), 2 mars 1978.

Lovande praxis

Tillhandahållande av rättshjälp till utsatta grupper

För att säkerställa tillgång till kostnadsfri rättshjälp för romer i Ungern har det ungerska justitieministeriet sedan 2001 drivit nätverket för bekämpning av diskriminering av romer (*Roma Anti-diskriminációs Ügyfélszolgálati Hálózat*). De advokater som deltar i nätverket tillhandahåller kostnadsfri rättshjälp (de erbjuder rättslig rådgivning, upprättar juridiska handlingar, inleder rättsprocesser och företräder klienter i domstol) i mål där deras klienters rättigheter kränkts på grund av deras romska ursprung. Ministeriet står för de ekonomiska resurser som krävs för att driva nätverket (advokatkostnader) och kostnaderna för att inleda rättsprocesser.

Källa: FRA (2011), Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities, s. 50.

Det är möjligt för en person att få effektiv tillgång till domstolsprövning när han eller hon uppträder inför en överrätt om den vägledning som ges i de processuella reglerna och domstolens direktiv, tillsammans med viss rättslig rådgivning och hjälp, räcker för att ge vederbörande en faktisk möjlighet att lägga fram sin sak.¹⁷⁴ Vad som krävs för att säkerställa effektiv tillgång till domstolsprövning beror på omständigheterna i det enskilda fallet (se även [avsnitt 4.3](#) om rätten att företräda sig själv).

Europarådsrätten innehåller inte någon skyldighet att tillhandahålla rättshjälp i alla förfaranden som rör civila rättigheter och skyldigheter¹⁷⁵ (se [avsnitt 2.1](#) för definitionen av detta begrepp). Underlåtenhet att tillhandahålla en klagande advokathjälp kan strida mot artikel 6 i Europakonventionen om denna hjälp är oundgänglig för effektiv tillgång till domstolsprövning, antingen på grund av att det är obligatoriskt med ett juridiskt ombud (vilket är fallet i vissa typer av rättstvister) eller på grund av att det förfarande som ska tillämpas i ett visst mål är särskilt komplicerat.¹⁷⁶ I de olika rättssystemen får man fastställa urvalsförfaranden för att fastställa huruvida rättshjälp ska beviljas i tvistemål, men dessa får inte vara godtyckliga eller oproportionella, eller inkräkta på kärnan i rätten till domstolsprövning. Att t.ex. neka rättshjälp på grund av att ett

174 Europadomstolens dom av den 17 december 2002 i mål nr 35373/97, *A. mot Förenade kungariket*, punkt 97.

175 Europadomstolens dom av den 26 februari 2002 i mål nr 46800/99, *Del Sol mot Frankrike*, punkt 20.

176 Europadomstolens dom av den 16 juli 2002 i mål nr 56547/00, *P., C. och S. mot Förenade kungariket*, punkterna 88–91.

överklagande, när det ingavs, inte föreföll välgrundat kan i vissa fall åsidosätta själva kärnan i en klagandes rätt till domstolsprövning.¹⁷⁷

Exempel: I målet *Airey mot Irland*¹⁷⁸ ansökte klaganden om hemskillnad från sin make men lyckades inte erhålla ett domstolsbeslut eftersom hon inte hade råd att behålla sin advokat utan rättshjälp.

Även om det i artikel 6.1 i Europakonventionen inte uttryckligen anges att rättshjälp ska tillhandahållas i civilrättsliga förfaranden bekräftade Europadomstolen att stater kan tvingas tillhandahålla sådan hjälp när rättshjälp är oundgänglig för att säkerställa effektiv tillgång till domstolsprövning. Detta gäller inte alla mål som rör civila rättigheter och skyldigheter. I hög grad beror det på de särskilda omständigheterna i det enskilda fallet. I det aktuella fallet var de relevanta faktorerna för att bevilja rättshjälp förfarandets komplexitet och rättsfrågorna, behovet av att fastställa de faktiska omständigheterna med hjälp av expertvittnen och förhör med vittnen samt det faktum att det rörde sig om en äktenskapstvist där det fanns känslor inblandade. Europadomstolen fann att artikel 6 i Europakonventionen hade åsidosatts.

Enligt Europarådsrätten är det i princip möjligt att bevilja juridiska personer (t.ex. företag) rättshjälp, men detta måste bedömas mot bakgrund av relevanta nationella bestämmelser och det berörda företags situation. Europadomstolen har konstaterat att det råder bristande "samförstånd eller till och med en stark tendens" bland stater i denna fråga.¹⁷⁹ Ett system med rättshjälp som bara är tillgängligt för icke vinstdrivande juridiska personer kränker inte rätten till tillgång till rättslig prövning om det finns en objektiv och rimlig motivering till en sådan inskränkning (t.ex. att ett vinstdrivande företag kan dra av juridiska kostnader från det belopp som det ska betala i skatt).¹⁸⁰

177 Europadomstolens dom av den 30 juli 1998 i mål nr 25357/94, *Aerts mot Belgien*. Efter detta avgörande ändrade Belgien lagen så att rättshjälp endast får nekas vid uppenbart ogrundade ansökningar.

178 Europadomstolens dom av den 9 oktober 1979 i mål nr 6289/73, *Airey mot Irland*, punkt 26.

179 Europadomstolens dom av den 22 mars 2012 i mål nr 19580/07, *Granos Organicos Nacionales S.A. mot Tyskland*, punkterna 47 och 53.

180 Europadomstolens dom av den 26 augusti 2008 i mål nr 14565/04, *VP Diffusion Sarl mot Frankrike*.

Enligt Europarådsrätten gör dessutom den europeiska överenskommelsen om översändande av ansökningar om rättshjälp det möjligt för personer med hemvist i en stat som är part i överenskommelsen att i en annan stat som är part i överenskommelsen ansöka om rättshjälp i privaträttsliga eller förvaltningsrättsliga ärenden.¹⁸¹

Unionsrätten: Artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna tillhandahåller en rätt till rättshjälp för dem som inte har tillräckliga medel, om denna hjälp är nödvändig för att ge dem en effektiv möjlighet att få sin sak prövad inför domstol. Artikel 47 är tillämplig på förfaranden som rör fri- och rättigheter som följer av unionsrätten. I förklaringarna till stadgan bekräftas att allmän rättshjälp måste ges "om detta är en förutsättning för att ett effektivt rättsmedel faktiskt ska kunna garanteras".¹⁸² I förklaringarna till artikel 52.3 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna bekräftas dessutom att artikel 47 motsvarar artikel 6 i Europakonventionen. Detta uttryckliga samband innebär att de mål som nämns inom ramen för Europarådsrätten även är relevanta inom unionsrätten (se **kapitel 1**).¹⁸³

Det ankommer på de nationella domstolarna att kontrollera huruvida särskilda förutsättningar för att bevilja rättshjälp utgör en orättvis inskränkning av rätten till domstolsprövning.¹⁸⁴ Inskränkningar får inte utgöra "orimligt och oacceptabelt ingripande" (se även **kapitel 6** om berättigade inskränkningar).¹⁸⁵

Exempel: I målet *DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH mot Bundesrepublik Deutschland*¹⁸⁶ ville DEB, en energileverantör, väcka talan mot den tyska staten för att denna inte hade införlivat två direktiv i rätt tid. Enligt företaget ledde förseningen till att företaget gjorde

181 Europarådet, *Europeisk överenskommelse om översändande av ansökningar om rättshjälp*, CETS nr 92, 1977.

182 *Förklaringar* avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna, EUT C 303, 14.12.2007, s. 17.

183 EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 52.3. Se även EU-domstolens dom av den 6 september 2012 i mål C-619/10, *Trade Agency Ltd mot Seramico Investments Ltd*, punkt 52.

184 EU-domstolens dom av den 13 juni 2012 i mål C-156/12, *GREP GmbH mot Freistaat Bayern*.

185 Om inskränkningar i rätten till försvar, se EU-domstolens dom av den 26 september 2013 i mål C-418/11, *Texdata Software GmbH*, punkt 84. Se även EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 52.1.

186 EU-domstolens dom av den 22 december 2010 i mål C-279/09, *DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH mot Bundesrepublik Deutschland*, punkterna 52–54 och 62.

en ekonomisk förlust.¹⁸⁷ Företaget hävdade att förlusterna medförde att företaget saknade medel för att betala domstolsavgifterna och för att anlita en advokat, vilket är obligatoriskt enligt civilprocesslagen. Parterna i målet var tvungna att ha ett juridiskt ombud men rättshjälp till juridiska personer beviljades endast "i undantagsfall". Den tyska domstolen hänsköt ärendet till EU-domstolen.

EU-domstolen tog hänsyn till Europadomstolens rättspraxis. Domstolen konstaterade att det i princip var möjligt att bevilja juridiska personer rättshjälp, men att detta måste bedömas mot bakgrund av relevanta nationella bestämmelser och företagets situation. När nationella domstolar prövar rättshjälpsansökningar ska de beakta i) föremålet för talan, ii) huruvida det föreligger rimliga utsikter att käranden når framgång med sin talan, iii) den betydelse som talan har för käranden, iv) huruvida de materiella och processuella rättsreglerna är komplicerade, v) kärandens förmåga att effektivt försvara sin sak samt vi) huruvida rättegångskostnaderna utgör ett oöverstigit hinder för rätten till domstolsprövning. Beträffande juridiska personer får den nationella domstolen även ta hänsyn till i) den juridiska personens form och huruvida verksamheten har till syfte att ge vinst eller inte, ii) bolagsmännens eller aktieägarnas ekonomiska förmåga samt iii) möjligheten för dessa att skaffa fram de nödvändiga beloppen för att kunna väcka talan vid domstol. Enligt principen om effektivt domstolskydd i artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna är det inte omöjligt för juridiska personer att få rättshjälp.

I unionsrätten har särskilda standarder för rättshjälp i gränsöverskridande tvister fastställts i sekundärrätten.¹⁸⁸ I direktivet om rättshjälp fastställs exempelvis principen att personer som saknar tillräckliga medel för att hävda sina

187 Europaparlamentets och rådets direktiv 98/30/EG av den 22 juni 1998 om gemensamma regler för den inre marknaden för naturgas, EGT L 204, 21.7.1998 och Europaparlamentets och rådets direktiv 2003/55/EG av den 26 juni 2003 om gemensamma regler för den inre marknaden för naturgas och om upphävande av direktiv 98/30/EG, EUT L 176, 15.7.2003.

188 Se även kommissionens beslut av den 26 augusti 2005 om fastställande ett formulär för ansökningar om rättshjälp enligt rådets direktiv 2003/8/EG, EUT L 225, 31.8.2005, och kommissionens beslut av den 9 november 2004 om fastställande av formulär för ansökningar om rättshjälp enligt rådets direktiv 2003/8/EG om förbättring av möjligheterna till rättslig prövning i gränsöverskridande tvister genom fastställande av gemensamma minimiregler för rättshjälp i sådana tvister (delgivet med nr K(2004) 4285), EUT L365, 10.12.2004.

juridiska rättigheter ska ha rätt till tillräcklig rättshjälp.¹⁸⁹ I direktivet anges vilka tjänster som måste tillhandahållas för att rättshjälpen ska anses vara tillräcklig: exempelvis juridisk rådgivning i syfte att nå en uppgörelse innan rättsliga förfaranden inleds, rättshjälp och representation vid domstol, samt befrielse från – eller bidrag till – rättegångskostnaderna för rättshjälpsmottagaren, inbegripet kostnader i samband med tvistens gränsöverskridande karaktär. Unionsrätten innehåller även särskilda bestämmelser om rättsligt bistånd och rättshjälp i asylärenden.¹⁹⁰ Enligt principen om effektivt domstolskydd är medlemsstaterna skyldiga att säkerställa att syftena med dessa EU-instrument nås.

3.1.2. Behovs- och rimlighetsprövning

När det gäller behovsprövningen har Europadomstolen konstaterat att artikel 6.1 inte åsidosätts om en klagande inte omfattas av rättshjälpsystemet på grund av att hans eller hennes inkomst överstiger de ekonomiska kriterierna, förutsatt att själva kärnan i rätten till domstolsprövning inte åsidosätts.¹⁹¹

Stater är inte skyldiga att använda offentliga medel för att garantera total likställighet mellan den part som bistås och motparten ”så länge varje part ges en rimlig möjlighet att lägga fram sin sak på ett sätt som inte ger honom eller henne en väsentlig nackdel i förhållande till motparten”.¹⁹²

189 Rådets direktiv 2002/8/EG av den 27 januari 2003 om förbättring av möjligheterna till rättslig prövning i gränsöverskridande tvister genom fastställande av gemensamma minimiregler för rättshjälp i sådana tvister, EGT L 26, 31.1.2003.

190 Rådets direktiv 2005/85/EG av den 1 december 2005 om miniminormer för medlemsstaternas förfaranden för beviljande eller återkallande av flyktingstatus, EUT L 326, 13.12.2005 (direktivet om asylförfaranden), artiklarna 10 och 15, Europaparlamentets och rådets direktiv 2013/32/EU av den 26 juni 2013 om gemensamma förfaranden för att bevilja och återkalla internationellt skydd, EUT L 180, 29.6.2013, (det omarbetade direktivet om asylförfaranden), artiklarna 8, 12, 20 och 21, och Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 604/2013 av den 26 juni 2013 om kriterier och mekanismer för att avgöra vilken medlemsstat som är ansvarig för att pröva en ansökan om internationellt skydd som en tredjelandsmedborgare eller en statslös person har lämnat in i någon medlemsstat (omarbetning), EUT L 180, 29.6.2013, s. 31, artikel 27.5 och 27.6. Se även FRA (2014), *Handbok om europeisk rätt rörande asyl, gränser och invandring*, Luxemburg, Publikationsbyrå, s. 113–114.

191 Europadomstolens dom av den 19 september 2000 i mål nr 32346/96, *Glaser mot Förenade kungariket*, punkt 99. Se även Europadomstolens dom av den 21 september 2004 i mål nr 61945/00, *Santambrogio mot Italien*, punkt 58 (klagandens familj betalade för ombudet).

192 Europadomstolens dom av den 15 februari 2005 i mål nr 68416/01, *Steel och Morris mot Förenade kungariket*, punkt 62.

Det kan även vara berättigat att neka rättshjälp efter en rimlighetsprövning – på grund av att det inte finns några rimliga utsikter till en framgångsrik talan, eller på grund av att talan är en okynnestalan eller uppenbart ogrundad (exempelvis om talan väcks enbart för att skapa irritation).¹⁹³ För att undvika godtycklighet bör det inom ett rättssystem fastställas en rättvis mekanism för att välja ut de mål i vilka rättshjälp ska ges.¹⁹⁴ Det ankommer på staterna att fastställa system som är förenliga med Europakonventionen.¹⁹⁵ Underlåtenhet att meddela ett formellt beslut om en rättshjälpsansökan kan strida mot artikel 6.1¹⁹⁶.

Europaråds- och unionsrätten: Frågan om huruvida det ligger i rättvisans intresse att bevilja rättshjälp beror på faktorer som

- målets betydelse för den enskilda personen,
- hur komplicerat målet är,
- den enskilda personens förmåga att effektivt försvara sin sak.

Komplicerade förfaranden eller rättsliga eller faktiska omständigheter i ett mål kan göra att det finns ett behov av rättshjälp. Rättshjälp kan även krävas om avsaknaden av rättshjälp åsidosätter "själva kärnan i sökandens rätt till domstolsprövning" (se [avsnitt 4.1.2](#) om praktisk och effektiv rättshjälp).¹⁹⁷ Europadomstolen tar även hänsyn till lagstadgade krav på att företrädas av ett juridiskt ombud.¹⁹⁸

Stor vikt ska läggas vid de särskilda omständigheterna i det enskilda fallet. Nyckelfrågan är huruvida en enskild person "skulle kunna lägga fram sin sak

193 Europadomstolens dom av den 22 mars 2007 i mål nr 59519/00, *Staroszczyk mot Polen*, punkt 129. Se även Europadomstolens dom av den 15 februari 2005 i mål nr 68416/01, *Steel och Morris mot Förenade kungariket*, punkt 62.

194 Europadomstolens dom av den 19 september 2000 i mål nr 40031/98, *Gnahré mot Frankrike*, punkt 41.

195 Europadomstolens dom av den 22 mars 2007 i mål nr 8932/05, *Siatkowska mot Polen*, punkt 107.

196 Europadomstolens dom av den 4 mars 2003 i mål nr 41784/98, *A.B. mot Slovakien*, punkterna 61–63.

197 Europadomstolens dom av den 13 januari 2009 i mål nr 13526/07, *Mirosław Orzechowski mot Polen*, punkt 22.

198 Europadomstolens dom av den 9 oktober 1979, i mål nr 6289/73, *Airey mot Irland*, punkt 26.

på ett korrekt och tillfredsställande sätt utan att bistås av en advokat".¹⁹⁹ I frågor som har stor betydelse för en enskild (såsom dennes kontakt med sina barn) kan rättshjälp krävas, särskilt om den enskilde är en sårbar person (t.ex. har psykiska hälsoproblem).²⁰⁰ Rättshjälp kan även vara obligatoriskt i en komplicerad talan som kräver att en erfaren advokat är ständigt närvarande.²⁰¹ Stora skillnader mellan det rättsliga bistånd som parter har tillgång till (t.ex. när enskilda väcker talan mot multinationella företag) kan också strida mot artikel 6 i Europakonventionen.²⁰²

Exempel: I målet *McVicar mot Förenade kungariket*²⁰³ publicerade klaganden en artikel där en välkänd idrottsman påstods ha använt prestationshöjande medel. Idrottsmannen stämde klaganden för förtal. Klaganden, som inte hade något juridiskt ombud, förlorade målet och förpliktades att betala rättegångskostnaderna. Han lämnade in ett klagomål till Europadomstolen om att avsaknaden av rättshjälp åsidosatte hans rätt till domstolsprövning. Han var svarande i målet så frågan om rättshjälp gällde hans rätt till ett rättvist förfarande.

Europadomstolen slog fast att huruvida ett juridiskt ombud krävdes berodde på de särskilda omständigheterna i det enskilda fallet, och framför allt på huruvida den enskilde kunde lägga fram sin sak på ett korrekt och tillfredsställande sätt utan att biträdas av en advokat. Domstolen tillämpade samma principer i detta mål som i målet *Airey*. Stämningansökan till High Court lämnades in av en förhållandevis välbärgad och känd person. Klaganden var tvungen att kalla vittnen och granska bevisning i en rättegång som pågick i över två veckor. Å andra sidan var han en välutbildad och erfaren journalist som hade kunnat formulera övertygande argument inför domstolen. Europadomstolen fann att artikel 6.1 i Europakonventionen inte hade åsidosatts.

199 Europadomstolens dom av den 7 maj 2002 i mål nr 46311/99, *McVicar mot Förenade kungariket*, punkt 48.

200 Europadomstolens dom av den 16 juli 2009 i mål nr 33738/02, *Nenov mot Bulgarien*, punkt 52.

201 Europadomstolens dom av den 15 februari 2005 i mål nr 68416/01, *Steel och Morris mot Förenade kungariket*, punkt 69.

202 Ibidem.

203 Europadomstolens dom av den 7 maj 2002 i mål nr 46311/99, *McVicar mot Förenade kungariket*, punkterna 48–53.

Lovande praxis

Tillhandahållande av rättshjälp online för att säkerställa tillgång till rättslig prövning

I Spanien har det spanska advokatsamfundet framgångsrikt genomfört ett system som gör det möjligt för rättssökande att ansöka om rättshjälp för att täcka juridiska kostnader och tilldelning av en advokat via en enda kontaktpunkt online. Det gör att de rättssökande besparas arbetet med att samla in dokumentation för att styrka sin ansökan, vilket kraftigt minskar handläggningstiden i samband med ansökningarna.

Källa: 2014 års Crystal Scales of Justice-pris, som delas ut gemensamt av Europarådet och Europeiska kommissionen.

3.2. Rättshjälp i straffrättsliga förfaranden

Viktiga punkter

- Rätten till rättegångsbiträde i straffrättsliga förfaranden garanteras i artikel 6.3 c i Europakonventionen och artikel 48.2 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna.
- Beviljandet av rättshjälp utgår från en behovs- och rimlighetsprövning (prövning av rättsligt intresse).
- Enskilda måste visa att de saknar tillräckliga medel. Det finns ingen definition av "tillräckliga medel". Den tilltalade eller misstänkte har bevisbördan när det gäller att visa att tillräckliga medel saknas.
- Prövningen av rättsligt intresse inbegriper en prövning av hur allvarligt brottet är och hur hårt ett potentiellt straff skulle bli, hur komplicerat målet är och den tilltalades personliga situation. Om en person riskerar att frihetsberövas ligger det i rättvisans intresse att begära ett juridiskt ombud.

3.2.1. Tillämpningsområde

Europarådsrätten: I artikel 6.3 c i Europakonventionen anges uttryckligen rätten till rättshjälp i straffrättsliga förfaranden. I denna artikel anges att var och en som har blivit anklagad för brott (se [avsnitt 2.1](#) för vad som avses med anklagad för brott) har rätt till kostnadsfri rättshjälp om de inte har "tillräckliga medel" för att betala för ett rättegångsbiträde (behovsprövningen) och om

”rättvisans intresse” så fordrar (prövningen av rättsligt intresse). Rätten till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden gäller under hela förfarandet, från polisförhör till överklagande (se [avsnitt 4.2.1](#) om räckvidden för rätten till rättsligt bistånd).²⁰⁴

I artikel 6.3 c anges dessutom rätten att företrädas av en försvarare som man själv utsett, vilken dock kan inskränkas om rättvisans intresse så fordrar (se [avsnitt 4.2.3](#) om rättegångsbiträde som man själv utsett). Detta innebär att det inte finns någon absolut rätt att själv välja vilken försvarare som domstolen ska utse inom ramen för rättshjälpen. En person som begär att få byta ut den advokat som denne har tilldelats inom ramen för rättshjälpen måste lägga fram bevis för att advokaten inte har fullgjort sina åligganden på ett tillfredsställande sätt.²⁰⁵ Godtagbara begränsningar när det gäller valet av advokat kan vara ett krav på specialiserade advokater i specialiserade förfaranden.²⁰⁶

Unionsrätten: Utöver de rättigheter som skyddas enligt artikel 47 garanteras rätten till försvar för den som har åtalats för brott i artikel 48.2 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. I förklaringarna till stadgan bekräftas att artikel 48.2 har samma betydelse som artikel 6.3 i Europakonventionen.²⁰⁷ Den rättspraxis från Europadomstolen som beskrivs nedan är således relevant för tillämpningen av artikel 48. När det gäller EU:s sekundärlagstiftning har Europeiska rådet enats om att man via lagstiftning ska stärka de processuella rättigheterna för misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden.²⁰⁸ Ett exempel på detta är *förslaget om provisorisk rättshjälp för frihetsberövade misstänkta eller tilltalade och om rättshjälp inom ramen för förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder*.²⁰⁹ Enligt detta förslag skulle medlemsstaterna bli skyldiga att bevilja provisorisk rättshjälp så snart som möjligt efter ett frihetsberövande – och innan några förhör äger rum. Den provisoriska

204 Europadomstolens dom av den 27 november 2008 i mål nr 36391/02, *Salduz mot Turkiet*.

205 Europadomstolens dom av den 14 januari 2003 i mål nr 26891/95, *Lagerblom mot Sverige*, punkt 60.

206 Se, exempelvis, Europadomstolens dom av den 26 juli 2002 i mål nr 32911/96, 35237/97 och 34595/97, *Meftah m.fl. Frankrike*, punkt 47.

207 *Förklaringar* avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna, EUT C 303, 14.12.2007, s. 17.

208 *Stockholmsprogrammet*, EUT C 115, 4.5.2010.

209 Se Europeiska kommissionen (2013), *förslag till Europaparlamentets och rådets direktiv om provisorisk rättshjälp för frihetsberövade misstänkta eller tilltalade och om rättshjälp inom ramen för förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder*, COM(2013) 824 final, Bryssel.

rättshjälp skulle tillhandahållas fram till dess att det slutliga beslutet om rättshjälp kan fattas. Kommissionen har även utfärdat en rekommendation om rätten till rättshjälp för misstänkta eller tilltalade personer²¹⁰ I denna ges icke bindande vägledning om behovs- eller rimlighetsprövningen samt om rättshjälpens kvalitet och effektivitet.

3.2.2. Behovsprövning

Europadomstolen har inte definierat vad som avses med "tillräckliga medel". De särskilda omständigheterna i varje enskilt fall ska beaktas för att fastställa huruvida en tilltalads ekonomiska situation gör det motiverat att bevilja rättshjälp. Den åtalade eller misstänkta personen har bevisbördan för att styrka att han eller hon saknar tillräckliga medel.²¹¹ Detta behöver dock inte styrkas bortom allt rimligt tvivel.²¹² All bevisning ska beaktas, inklusive bevis på klagandens ställning (t.ex. om han eller hon har suttit häktad), uppgifter som tillhandahålls av den enskilde och all bevisning som motsäger klagandens uppfattning.²¹³

Det ankommer på de nationella domstolarna att avgöra denna fråga, och dessa måste göra en bedömning av bevisen i enlighet med kraven i artikel 6.1.²¹⁴

Exempel: I målet *Tsonyo Tsonnev mot Bulgarien (nr 2)*²¹⁵ dömdes klaganden för misshandel och inbrott. Han dömdes till 18 månaders fängelse. Klaganden begärde att få ett ombud för att kunna överklaga till högsta kassationsdomstolen, men begäran avslogs utan motivering. Klaganden klagade över att detta åsidosatte hans rätt till en rättvis rättegång.

Europadomstolen konstaterade att det var svårt att bedöma huruvida klaganden saknade tillräckliga medel för att betala för ett rättegångsbiträde. Den konstaterade emellertid att det fanns vissa faktorer som tydde på att så var fallet. För det första hade ett ombud utsetts till klaganden vid

210 Se Europeiska kommissionen, *rekommendation av den 27 november 2013 om rätt till rättshjälp för misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden*, EUT C 378, 24.12.2013.

211 Europadomstolens dom av den 25 september 1992 i mål nr 13611/88, *Croissant mot Tyskland*, punkt 37.

212 Europadomstolens dom av den 25 april 1983 i mål nr 8398/78, *Pakelli mot Tyskland*, punkt 34

213 Ibidem.

214 Europadomstolens dom av den 18 december 2001 i mål nr 29692/96 and 34612/97, *R. D. mot Polen*, punkt 45.

215 Europadomstolens dom av den 14 januari 2010 i mål nr 2376/03, *Tsonyo Tsonnev mot Bulgarien (nr 2)*.

prövningen av målet i första instans och för det andra hävdade klaganden uttryckligen att han inte hade råd att behålla ombudet. Domstolen slog fast att eftersom det inte fanns något som tydde på motsatsen saknade klaganden tillräckliga medel för att betala sitt juridiska ombud. Domstolen konstaterade att detta stred mot artikel 6.1 och 6.3 i Europakonventionen.

Exempel: I målet *Twalib mot Grekland*²¹⁶ hade klaganden suttit i fängelse i tre år. Under rättegången hade han företrätts av ett ombud som domstolen hade utsett och när hans överklagande prövades hade han företrätts av en människorättsorganisation. Dessa faktorer var "starka indikatorer" på att han saknade ekonomiska medel för att betala för ett rättegångsbiträde. Statens underlåtenhet att bevilja honom rättshjälp i samband med hans överklagande till högsta kassationsdomstolen kränkte hans rättigheter enligt artikel 6 i Europakonventionen.

3.2.3. Prövning av rättsligt intresse

Vid fastställandet av huruvida det ligger i "rättsvisans intresse" att bevilja rättshjälp ska tre faktorer beaktas, nämligen

- hur allvarligt brottet är och hur hårt ett eventuellt straff skulle bli,
- hur komplicerat målet är
- den tilltalades sociala och personliga situation.²¹⁷

Samtliga tre faktorer ska beaktas, men de behöver inte nödvändigtvis läggas samman. Varje enskild faktor kan i sig motivera att rättshjälp beviljas.

Exempel: I målet *Zdravko Stanev mot Bulgarien*²¹⁸ var klaganden arbetslös. Han klagade över att han nekades rättshjälp i ett straffrättsligt förfarande där han anklagades för att ha förfalskat handlingar i ett tvistemål. Han befanns skyldig och dömdes att betala 250 euro i böter. Han dömdes även att betala 8 000 euro i skadestånd.

²¹⁶ Europadomstolens dom av den 9 juni 1998 i mål nr 24294/94, *Twalib mot Grekland*, punkt 51.

²¹⁷ Europadomstolens dom av den 24 maj 1991 i mål nr 12744/87, *Quaranta mot Schweiz*.

²¹⁸ Europadomstolens dom av den 6 november 2012 i mål nr 32238/04, *Zdravko Stanev mot Bulgarien*, punkt 40.

Europadomstolen noterade att klaganden ursprungligen riskerade fängelsestraff. Även om han i slutändan inte dömdes till fängelse var skadeståndsbeloppet högt sett till hans ekonomiska situation. Klaganden hade en universitetsexamen, men ingen juridisk utbildning. Förfarandet var inte överdrivet komplicerat men inbegrep frågor om huruvida bevisning kunde tas upp till sakprövning, processuella regler och betydelsen av uppsåt. Det brott som klaganden åtalades för rörde dessutom ifrågasättandet av en ledande domares hederlighet och ifrågasatte rättsprocessens integritet i Bulgarien. En kvalificerad advokat skulle utan tvekan ha kunnat lägga fram saken på ett tydligare sätt och bemött åklagarens argument mer effektivt. Domstolen fann i slutändan att artikel 6.3 c i Europakonventionen hade åsidosatts.

Stor vikt ska läggas vid den åtalade eller misstänkta personens personliga situation. Prövningen av rättsligt intresse tyder på att kostnadsfri rättshjälp kan krävas för personer som anses sårbara, som t.ex. barn, psykiskt sjuka och flyktingar.²¹⁹ Om "förfarandet får stora följder för klaganden" och målet är komplicerat bör rättshjälp beviljas.²²⁰ Även när klagandena är välutbildade personer som kan förstå förfarandet är det viktigt att fastställa huruvida de verkligen kan försvara sig själva utan en advokat.²²¹ Klaganden behöver inte styrka att avsaknaden av rättshjälp "faktiskt skadade" deras försvar. Det räcker att de visar att en advokat "i den aktuella situationen troligen" skulle vara till hjälp.²²²

Om en person riskerat att frihetsberövas ligger det i rättvisans intresse att rättshjälp beviljas.²²³ Denna skyldighet uppstår även om en frihetsberövande påföljd bara är en av flera möjligheter.²²⁴

219 Europadomstolens dom av den 24 maj 1991 i mål nr 12744/87, *Quaranta mot Schweiz*, punkterna 32–36.

220 Europadomstolens dom av den 25 september 1992 i mål nr 13191/87, *Pham Hoang mot Frankrike*, punkterna 40–41.

221 Europadomstolens dom av den 6 november 2012 i mål nr 32238/04, *Zdravko Stanev mot Bulgarien*, punkt 40.

222 Europadomstolens dom av den 13 maj 1980 i mål nr 6694/74, *Artico mot Italien*, punkterna 34–35.

223 Europadomstolens dom av den 10 juni 1996 i mål nr 19380/92, *Benham mot Förenade kungariket*, punkt 61.

224 Se, exempelvis, Europadomstolens dom av den 24 maj 1991 i mål nr 12744/87, *Quaranta mot Schweiz*, punkt 33, och Europadomstolens dom av den 12 oktober 1999 i mål nr 25277/94, 25279/94, 25280/94, 25282/94, 25285/94, 28048/95, 28192/95 och 28456/95, *Perks m.fl. mot Förenade kungariket*.

Under ett överklagande av en brottmålsdom är följande faktorer viktiga för prövningen av rättsligt intresse:

- Vilken typ av förfarande det rör sig om.
- Förmågan hos en klagande utan juridiskt ombud att föra ett visst juridiskt resonemang.
- Hur hårt straff domstolarna i lägre instans har utdömt.

Vid materiella rättsfrågor i samband med ett överklagande har rättshjälp varit obligatoriskt.²²⁵ När det är uppenbart att ett överklagande tar upp en komplicerad och viktig fråga ligger det i rättvisans intresse att klaganden beviljas rättshjälp.²²⁶ Europadomstolen har dock konstaterat att det inte ligger i rättvisans intresse att automatiskt bevilja rättshjälp varje gång en person som har dömts för ett brott, utan utsikter att lyckas, vill överklaga domen efter att ha fått en rättvis rättegång i första instans i enlighet med artikel 6 i Europakonventionen.²²⁷

Lägg avslutningsvis märke till att tillhandahållandet av rättshjälp inte i sig innebär att rättshjälpen är effektiv. En tilldelad advokat kan bli sjuk eller underlåta att fullgöra sina åligganden.²²⁸ Staten kan inte hållas ansvarig för varje fel som begås av en advokat som har utsetts inom ramen för systemet med rättshjälp. Om en advokat som utsetts inom ramen för systemet med rättshjälp uppenbarligen har underlåtit att föra ett praktiskt och effektivt försvar kan detta emellertid strida mot artikel 6.²²⁹ Detta diskuteras närmare i [avsnitt 4](#), som behandlar rätten till rådgivning, försvar och ombud.

225 Europadomstolens dom av den 25 april 1983 i mål nr 8398/78, *Pakelli mot Tyskland*, punkterna 36–38.

226 Europadomstolens dom av den 28 mars 1990 i mål nr 11932/86, *Granger mot Förenade kungariket*, punkt 47.

227 Europadomstolens dom av den 2 mars 1987 i mål nr 9562/81 och 9818/82, *Monnell och Morris mot Förenade kungariket*, punkt 67.

228 Europadomstolens dom av den 13 maj 1980 i mål nr 6694/74, *Artico mot Italien*.

229 Europadomstolens dom av den 10 oktober 2002 i mål nr 38830/97, *Czekalla mot Portugal*, punkterna 63–66.

4

Rätt till rådgivning, försvar och ombud

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Rätt till rådgivning, försvar och ombud i icke straffrättsliga förfaranden		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47 (rätt till ett effektivt rättsmedel) och artikel 48.2 (presumtion för oskuld och rätten till försvar)	Tillämpningsområde	Europakonventionen, artikel 6.1 och artikel 6.3 b och 6.3
	”Praktiskt och effektivt” utövande av rätten till domstolsprövning	Europadomstolen, <i>Bertuzzi mot Frankrike</i> , nr 36378/97, 2003 Europadomstolen, <i>Anghel mot Italien</i> , nr 5968/09, 2013
Rätt till rådgivning, försvar och ombud i straffrättsliga förfaranden		
Direktiv 2013/48/EU om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden	Tillämpningsområde	Europadomstolen, <i>Salduz mot Turkiet</i> , nr 36391/02, 2008
Direktiv 2013/48/EU om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden, Artikel 3.3 b	Rättegångsbiträdets kvalitetsnivå	Europadomstolen, <i>Aras mot Turkiet (nr 2)</i> , nr 15065/07, 2014
	Rättegångsbiträde som man själv utsett	Europadomstolen, <i>Lagerblom mot Sverige</i> , nr 26891/95, 2003

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 48.2 Direktiv 2013/48/EU om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden, artiklarna 3.1, 3.3 a och 4 Direktiv 2012/13/EU om rätten till information vid straffrättsliga förfaranden Direktiv 2010/64/EU om rätt till tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden, artikel 2.2 Direktiv 2013/48/EU om rätt till tillgång till försvarare, artikel 9	Tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt eget försvar	Europakonventionen, artikel 6.3 b Europadomstolen <i>Lanz mot Österrike</i> , nr 24430/94, 2002
	Avstående	Europadomstolen, <i>Pishchalnikov mot Ryssland</i> , nr 7025/04, 2009
Rätt att företräda sig själv		
	Tillämpningsområde	Europakonventionen, artikel 6.3 c Europadomstolen, <i>Galstyan mot Armenien</i> , nr 26986/03, 2007

I detta kapitel sammanfattas **Europaråds- och unionsrätten** om rätten till rådgivning, försvar och ombud i icke straffrättsliga förfaranden (avsnitt 4.1) och straffrättsliga förfaranden (avsnitt 4.2).²³⁰ Räckvidden för denna rätt behandlas tillsammans med kravet på ett effektivt rättegångsbiträde. När det gäller straffrättsliga förfaranden undersöks även kompletterande och närstående rättigheter – som t.ex. rätten till ett rättegångsbiträde som man själv utsett (avsnitt 4.2.3) och rätten att få tillräckligt med tid och möjlighet att förbereda sitt försvar (avsnitt 4.2.4). I kapitlet behandlas även situationer där man kan avstå från rätten till rättegångsbiträde (avsnitt 4.2.5) och räckvidden för rätten att företräda sig själv (avsnitt 4.3).

²³⁰ För rättsligt bistånd i asyl- och återvändandeförfaranden, se FRA (2014), *Handbok om europeisk rätt rörande asyl, gränser och invandring*, s. 113–114. För barns rätt till en försvarare i straffrättsliga och alternativa (utomrättsliga) förfaranden, se FRA (2015), *Handbook of European law relating to the rights of the child*, Luxemburg, Publikationsbyrån, s. 195–218.

4.1. Rätten till rådgivning, försvar och ombud i icke straffrättsliga förfaranden

Viktiga punkter

- I artikel 6 i Europakonventionen garanteras uttryckligen rätten till rådgivning, försvar och ombud i straffrättsliga förfaranden men inte i icke straffrättsliga förfaranden. I artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna föreskrivs däremot uttryckligen denna rätt när medlemsstater genomför (eller avviker från) unionsrätten.
- Rätten till rådgivning, försvar och ombud i icke straffrättsliga förfaranden är inte absolut. Rimliga begränsningar av denna rätt får göras. Huruvida ett rättegångsbiträde behövs i icke straffrättsliga förfaranden beror på de särskilda omständigheterna i det enskilda fallet – särskilt målets art och klagandens bakgrund, erfarenhet och känslomässiga inblandning.

4.1.1. Tillämpningsområde

Lovande praxis

Tillhandahållande av olika former av juridisk rådgivning

Wikivorce erbjuder kostnadsfri rådgivning och stöd till över 50 000 personer om året, vilket innebär att Wikivorce hjälper till i en av tre skilsmässor i Förenade kungariket. Wikivorce är världens största nätcommunity för stöd i skilsmäsofrågor och har fler än 100 000 registrerade medlemmar. Det är ett pris-belönt socialt företag som drivs av frivilliga, sponsras av staten och finansieras med hjälp av donationer. Det erbjuder olika former av juridiska tjänster, inklusive ett diskussionsforum, kostnadsfria handböcker om hur en skilsmässa går till, medling, finanser, kontakt med barnen och var de ska bo, en kostnadsfri gör-det-själv-handbok om hur man skiljer sig, kostnadsfria råd via en telefonhjälpplinj som är öppen sju dagar i veckan och chatterum för omedelbart stöd.

Se www.wikivorce.com/divorce, som nämns i Smith, R. (2014), *Digital delivery of legal services to people on low incomes*, The Legal Education Foundation.

Rätten till rådgivning, försvar och ombud hjälper enskilda att få en rättvis rättegång och gör det möjligt för dem att hävda sina rättigheter. I rätten till en

rättvis rättegång i icke straffrättsliga förfaranden ingår rätten till domstolsprövning (se [avsnitt 2.1.1](#)). Enskilda kan behöva – och staten kan således vara skyldig att tillhandahålla – ett juridiskt ombud eller ett rättegångsbiträde för att se till att de kan utöva sin rätt till domstolsprövning och en rättvis rättegång.²³¹

Europarådsrätten: I tvister som rör ”civila rättigheter eller skyldigheter” (som definieras i [avsnitt 2.1](#)) följer dessa skyldigheter av artikel 6 i Europa-konventionen.²³² De kan uppstå vid vilken tidpunkt som helst i ett förfarande som artikel 6 är tillämpligt på – från det att ett förfarande inleds till det att en dom verkställs. Även om artikel 6 inte garanterar en rätt till överklagande är artikeln tillämplig på överklagandeförfaranden när sådana förekommer.²³³ Det innebär att rätten till rättegångsbiträde även kan tillämpas på överklagandeförfaranden.

Unionsrätten: Rätten till rådgivning, försvar och ombud i icke straffrättsliga förfaranden anges uttryckligen i artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. Denna rätt erkänns även som en allmän unionsrättslig princip i EU-domstolens rättspraxis.²³⁴ För en närmare diskussion om kopplingen mellan artikel 6 i Europakonventionen och artikel 47 i stadgan, se [figuren i avsnitt 1](#).

Varken i Europarådsrätten eller i unionsrätten är denna rätt absolut och rimliga begränsningar av rätten kan göras (se [kapitel 6](#)).

4.1.2. Praktiskt och effektivt rättegångsbiträde

Europarådsrätten: Artikel 6.1 kan tvinga stater att tillhandahålla en försvarare för att säkerställa en effektiv tillgång till domstolsprövning. Det finns därför ett starkt samband mellan rättegångsbiträde och rättshjälp i Europadomstolens rättspraxis.²³⁵ Frågan huruvida artikel 6 gör det obligatoriskt att tillhandahålla ett juridiskt ombud i icke straffrättsliga förfaranden beror på

231 Europadomstolens dom av den 9 oktober 1979 i mål nr 6289/73, *Airey mot Irland*, punkt 26.

232 Europadomstolens dom av den 16 juli 1971 i mål nr 2614/65 *Ringelsen mot Österrike*, punkt 94.

233 Europadomstolens dom av den 16 december 1999 i mål nr 24724/94, *T. mot Förenade kungariket* och i mål nr 24888/94, *V. mot Förenade kungariket*.

234 EU-domstolens dom av den 26 juni 2007 i mål C-305/05, *Ordre des barreaux francophones et germanophone mot Conseil des ministres*, punkt 31.

235 Europadomstolens dom av den 9 oktober 1979 i mål nr 6289/73, *Airey mot Irland*, punkt 26.

de särskilda omständigheterna i det enskilda fallet.²³⁶ Domstolen ska framför allt beakta huruvida en person skulle kunna lägga fram sin sak på ett korrekt och tillfredsställande sätt utan hjälp av en försvarare.²³⁷ Målets karaktär och klagandens bakgrund, erfarenhet och grad av känslomässigt engagemang är viktiga faktorer som domstolen ska ta hänsyn till när den avgör frågor om rättegångsbiträde.²³⁸

Exempel: I målet *Bertuzzi mot Frankrike*²³⁹ beviljades klaganden rättshjälp för att väcka en skadeståndstalan mot en advokat. Samtliga tre advokater som utsågs att försvara honom försökte emellertid dra sig ur målet på grund av personliga band till den advokat som klaganden ville stämma.

Europadomstolen slog fast att den domstol som tillät klaganden att själv föra sin talan i målet mot advokaten inte gav honom tillgång till domstolsprövning på villkor som säkerställde att han faktiskt kunde utöva sina rättigheter, vilket stred mot artikel 6 i Europakonventionen.

Stater måste vara noga med att se till att rättigheterna i artikel 6 kan utövas "i praktiken och på ett effektivt sätt".²⁴⁰

Exempel: I målet *Anghel mot Italien*²⁴¹ bad klaganden i enlighet med Haagkonventionen om de civila aspekterna på internationella bortföranden av barn den rumänska justitieministern om hjälp att få tillbaka sin son, som hade förts till Italien av sin mamma. Till följd av detta inledde en åklagare ett återvändandeförfarande i en italiensk domstol, som fann att det inte rörde sig om ett olovligt bortförande. Klaganden ville överklaga beslutet,

236 Europadomstolens dom av den 15 februari 2005 i mål nr 68416/01 *Steel och Morris mot Förenad kungariket*, punkt 61.

237 Europadomstolens dom av den 7 maj 2002 i mål nr 46311/99, *McVicar mot Förenade kungariket*, punkt 48.

238 *Ibidem*, punkterna 49–52.

239 Europadomstolens dom av den 13 februari 2003 i mål nr 36378/97, *Bertuzzi mot Frankrike*, punkt 31.

240 Europadomstolens dom av den 22 mars 2007 i mål nr 59519/00, *Staroszczyk mot Polen*, punkt 128.

241 Europadomstolens dom av den 25 juni 2013 i mål nr 5968/09, *Anghel mot Italien*, punkt 64.

men eftersom han vid upprepade tillfällen mottog ofullständig eller vilseledande information om överklagandeförfarandet lämnade han inte in något överklagande innan den föreskrivna tidsfristen löpte ut.

Europadomstolen slog enhällig fast att artikel 6 hade åsidosatts. Att de italienska myndigheterna inte hade tillhandahållit relevant och korrekt vägledning, i kombination med avsaknad av faktisk och effektiv representation, gjorde att själva kärnan i klagandens rätt till domstolsprövning hade åsidosatts.

Unionsrätten: EU-domstolen har prövat rätten att fritt välja advokat inom ramen för direktivet om rättsskyddsförsäkring utan att kommentera grundläggande rättigheter, och den har inte diskuterat tillämpningsområdet för artikel 47 i detta avseende.²⁴² Innan EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna antogs fastställde emellertid EU-domstolen att rätten till juridiskt biträde och rätten till sekretess för meddelanden mellan ombud och klient är ett grundläggande inslag i EU:s rättsordning och måste iakttas redan från undersökningens början.²⁴³ Som redan påpekats är dessutom Europadomstolens rättspraxis relevant för tolkningen av tillämpningsområdet för artikel 47 (se [figuren i kapitel 1](#)).

242 EU-domstolens dom av den 7 november 2013 i mål C-442/12, *Jan Sneller mot DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV*, om rådets direktiv 87/344/EEG av den 22 juni 1987 om samordning av lagar och andra författningar angående rättsskyddsförsäkring, EGT L 185, 4.7.1987, artikel 4.1.

243 EU-domstolens dom av den 21 september 1989 i de förenade målen C-46/87 och C-227/88, *Hoechst AG mot Europeiska gemenskapernas kommission*, punkt 15.

4.2. Rätten till rådgivning, försvar och ombud i straffrättsliga förfaranden

Viktiga punkter

- I artikel 6.3 c i Europakonventionen och artikel 48 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna garanteras uttryckligen rätten till rättegångsbiträde i straffrättsliga förfaranden.
- I artikel 6.3 b i Europakonventionen fastställs rätten att få tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar. Denna rätt är nära kopplad till artikel 6.3 c eftersom tillräcklig tid och möjlighet krävs för att verkligen utöva rätten till rättegångsbiträde.
- Rätten till rättegångsbiträde gäller hela förfarandet, från polisutredningen till dess att överklagandeprocessen har avslutats. Det är särskilt viktigt att ha tillgång till en advokat i inledningsskedet av ett förfarande.
- Rätten kan inskränkas, förutsatt att inskränkningarna inte åsidosätter själva kärnan i rätten.
- Rätten till rättegångsbiträde innebär ett krav på faktisk representation och inte enbart att en advokat är närvarande.
- Om rätten avstås ska detta i) fastställas på ett entydigt sätt, ii) omgärdas av ett miniskydd som står i proportion till dess betydelse, iii) vara frivilligt och iv) utgöra ett medvetet och välöversvägt avträdande av rätten. Det måste dessutom styrkas att den tilltalade rimligen kunde ha förutsett följderna av sitt val.

4.2.1. Tillämpningsområde

Europarådsrätten: I artikel 6.3 c i Europakonventionen anges att var och en som anklagats för brott ska ha rätt "att försvara sig personligen eller genom rättegångsbiträde som han själv utsett" (se [avsnitt 2.1](#) för definitionen av anklagelser om brott). En person som anklagats för brott har således ett val mellan att försvara sig personligen eller genom ett ombud. Rätten att försvara sig personligen kan dock begränsas om detta ligger i rättvisans intresse (se [avsnitt 4.3](#)). Rätten till rättegångsbiträde är också kopplad till rätten till rätts hjälp (se [avsnitt 3.2.1](#) om rätts hjälp i straffrättsliga förfaranden) och rätten, enligt artikel 6.3 b i Europakonventionen, att ha tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar. Med andra ord kan rättegångsbiträdet inte vara effektivt

om en tilltalad saknar tid och möjlighet att inhämta råd och förbereda sitt försvar ordentligt (se [avsnitt 4.2.4](#)).²⁴⁴

Stater kan fritt välja hur rätten till rättegångsbiträde säkerställs i deras rättssystem.²⁴⁵ Rättegångsbiträdet kan ta sig många olika uttryck och exempelvis ske i form av juridisk rådgivning under förhör, som juridiskt ombud i domstol och genom bistånd med att utarbeta överklaganden. Rätten gäller dock under hela förfarandet.²⁴⁶ Rätten till tillgång till en advokat i inledningsskedet av ett straffrättsligt förfarande är särskilt viktig eftersom en tilltalads eller misstänkt persons tystnad kan leda till att felaktiga slutsatser dras.²⁴⁷ Tillgång till en advokat i inledningsskedet inbegriper rätten att rådgöra privat med advokaten innan ett förhör inleds.²⁴⁸

Exempel: I målet *Salduz mot Turkiet*²⁴⁹ befanns klaganden skyldig till att ha deltagit i en otillåten demonstration till stöd för PKK (Kurdistans arbetarparti). Han hade inte tillgång till en advokat och erkände sig skyldig under förhör i häktet. Han drog senare tillbaka sitt erkännande. Den nationella domstolen förlitade sig på hans ursprungliga erkännande när de dömde honom.

Europadomstolen bekräftade att för att rätten till en rättvis rättegång ska kunna utövas "i praktiken och på ett effektivt sätt" måste den tilltalade ha tillgång till en advokat redan vid det första polisförhöret. Domstolen konstaterade att misstänkta personer är extra sårbara i utredningsskedet och att den bevisning som samlas in kan vara avgörande för hur det går i målet. Tidig tillgång till en advokat ger ett skydd mot självangivelse och är ett grundläggande skydd mot misshandel. Varje undantag från denna rätt måste vara tydligt avgränsad och tidsbegränsad. Även om det finns tungt vägande skäl för inskränkningar av denna rätt får dessa inte på ett

244 Europadomstolens dom av den 9 april 1984 i mål nr 8966/80, *Goddi mot Italien*, punkt 31.

245 Europadomstolens dom av den 24 maj 1991 i mål nr 12744/87, *Quaranta mot Schweiz*, punkt 30.

246 Europadomstolens dom av den 27 november 2008 i mål nr 36391/02, *Salduz mot Turkiet*, se även Europadomstolens dom av den 29 januari 2015 i mål nr 55749/08, *Yevgeniy Petrenko mot Ukraina*, punkt 89.

247 Europadomstolens dom av den 8 februari 1996 i mål nr 18731/91, *John Murray mot Förenade kungariket*, punkt 66.

248 Europadomstolens dom av den 9 april 2015 i mål nr 30460/13, *A.T. mot Luxemburg*, punkt 86.

249 Europadomstolens dom av den 27 november 2008 i mål nr 36391/02, *Salduz mot Turkiet*, punkterna 54–62.

otillbörligt sätt påverka den tilltalades rättigheter. I klagandens fall påverkade avsaknaden av tillgång till en advokat under tiden han satt häktad oåterkalleligen hans rätt till försvar, vilket strider mot artikel 6.3 c jämte artikel 6.1.

Tillgång till en advokat måste tillhandahållas i praktiken och på ett effektivt sätt. Häktade personer måste exempelvis formellt upplysas om sin rätt till försvar, inklusive sin rätt att med förbehåll av vissa villkor få tillgång till kostnadsfritt rättsligt bistånd, men polisen måste även i praktiken ge dem möjlighet att kontakta och kommunicera med sitt ombud (se även [avsnitt 4.2.4](#)). Om lagar systematiskt hindrar personer som anklagats för brott från att få tillgång till rättsligt biträde när de sitter häktade har artikel 6 åsidosatts, även om de personer som anklagats för brott inte yttrar sig.²⁵⁰ Huruvida det är lagligt att inskränka rätten till rättsligt bistånd i inledningsskedet av polisförhör ska prövas mot bakgrund av inskränkningarnas sammantagna påverkan på rätten till en rättvis rättegång.²⁵¹

Rätten att tala med en advokat i förtroende kan också inskränkas, men varje inskränkning måste åtföljas av en grundlig motivering.²⁵² Detta är en särskilt viktig aspekt av rätten till rättegångsbistånd. Utan möjlighet att överlägga och ta emot konfidentiella instruktioner förlorar rätten mycket av sin användbarhet.²⁵³ Europadomstolen har konsekvent slagit fast att det krävs "tungt vägande skäl" för att sätta sig över denna rätt. Övervakning av en klagandes kontakt med sin advokat kan t.ex. vara motiverat om klaganden misstänks för att vara gängmedlem och övervakningen krävs för att kunna gripa övriga gängmedlemmar.²⁵⁴

250 Europadomstolens dom av den 13 oktober 2009 i mål nr 7377/03, *Dayanan mot Turkiet*, punkt 33.

251 Europadomstolens dom av den 24 september 2009 i mål nr 7025/04 *Pishchalnikov mot Ryssland*, punkt 67.

252 Europadomstolens dom av den 2 november 2010 i mål nr 21272/03, *Sakhnovskiy mot Ryssland*, punkt 97.

253 Europadomstolens dom av den 28 november 1991 i mål nr 12629/87 och 13965/88, *S. mot Schweiz*, punkt 48. Se även Europadomstolens dom av den 16 oktober 2001 i mål nr 39846/98, *Brennan mot Förenade kungariket*, punkterna 58–63.

254 Europadomstolen, mål nr 21842/93, *George Kempers mot Österrike*. Kommissionens rapport antagen den 14 januari 1998.

Exempel: I målet *Lanz mot Österrike*²⁵⁵ greps klaganden misstänkt för bedrägeri och häktades. Hans kontakter med sin advokat under häktningstiden övervakades på grund av risken för att klaganden skulle påverka vittnen eller undanröja dokument som ännu inte hade beslagtagits. Han klagade över att detta kränkte hans rätt till försvar.

Europadomstolen fann att artikel 6.3 b och 6.3 c i Europakonventionen hade åsidosatts. Rätten att kommunicera med sitt ombud utom hörhåll från tredje man är en av de grundläggande rättigheterna i ett demokratiskt samhälle. Om en advokat inte kan överlägga med en klient förlorar advokatens hjälp mycket av sin mening och blir ineffektiv. Undersökningsdomarens övervakning utgjorde en allvarlig inskränkning av den tilltalades rätt till försvar och mycket tungt vägande skäl krävdes för att motivera en sådan övervakning.

Unionsrätten: Rätten till rättegångsbiträde i straffrättsliga förfaranden fastställs i artikel 48.2 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. I denna garanteras rätten till försvar för var och en som har blivit anklagad för brott. I likhet med i Europarådsrätten rör det sig inte heller i unionsrätten om någon absolut rätt. Den har emellertid erkänts som ett av de grundläggande inslagen i en rättvis rättegång,²⁵⁶ och de advokater som utses måste ges tillräckligt med tid och möjlighet att förbereda sin klients försvar (se [avsnitt 4.2.4](#)).

Exempel: I målet *Ordre des barreaux francophones et germanophone m.fl. mot Conseil des ministres*²⁵⁷ konstaterade EU-domstolen att en advokat inte kunde utföra sitt uppdrag som rådgivare, försvarare och ombud för sin klient på ett adekvat sätt om denne var skyldig att samarbeta med de offentliga myndigheterna och lämna över sådan information till dessa som advokaten erhållit vid juridisk rådgivning i samband med närstående förfaranden.

Rätten till rättegångsbiträde i straffrättsliga förfaranden är även fast förankrad i EU:s sekundärlagstiftning, t.ex. i direktivet om tillgång till försvarare i

255 Europadomstolens dom av den 31 januari 2002 i mål nr 24430/94, *Lanz mot Österrike*, punkterna 50–52.

256 EU-domstolens dom av den 28 mars 2000 i mål C-7/98, *Dieter Krombach mot André Bamberski*, punkt 39.

257 EU-domstolens dom av den 26 juni 2007 i mål C-305/05, *Ordre des barreaux francophones et germanophone m.fl. mot Conseil des ministres*, punkt 32.

straffrättsliga förfaranden och förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder,²⁵⁸ som även Europadomstolen har hänvisat till.²⁵⁹ Syftet med detta direktiv är att fastställa minimiregler om rättigheterna för misstänkta och tilltalade i straffrättsliga förfaranden och i samband med en europeisk arresteringsorder. Direktivet ska tillämpas på misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden från "det att de genom ett officiellt meddelande eller på något annat sätt av den behöriga myndigheten i en medlemsstat har under rättats om att de är misstänkta eller tilltalade för att ha begått ett brott" och fram till "dess att förfarandena har avslutats" (dvs. det slutgiltiga avgörandet i skuldfrågan, inbegripet dom och överklagande).²⁶⁰ Direktivet ska även tillämpas på personer som inte är misstänkta men som blir misstänkta under loppet av ett förhör.²⁶¹ Andra skydds nivåer gäller emellertid för personer som inte har frihetsberövats. Även om de fritt kan kontakta, konsultera eller bistås av en försvarare om de själva har vidtagit åtgärder för att bistås av en sådan är medlemsstaterna inte skyldiga att "vidta aktiva åtgärder" för att säkerställa att de bistås av en försvarare".²⁶² Direktivet ger även skydd vid förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder.²⁶³ I praktiken omfattas inte "mindre förseelser" av skydd.²⁶⁴

Unions- och Europarådsrätten: Rätten till rättegångsbiträde är särskilt viktig för de misstänkta eller tilltalade personer som är extra sårbara, t.ex. personer med funktionsnedsättning, migranter och barn.²⁶⁵ Stater måste vidta kompletterande åtgärder för att främja deras möjlighet att förstå och effektivt delta i förfaranden så att de – vid behov med hjälp av en tolk, advokat, socialarbetare

258 Europaparlamentets och rådets direktiv 2013/48/EU av den 22 oktober 2013 om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden och förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder samt om rätt att få en tredje part underrättad vid frihetsberövande och rätt att kontakta tredje parter och konsulära myndigheter under frihetsberövandet, EUT L 294, 6.11.2013, s. 1. Förenade kungariket och Irland har valt att stå utanför direktivet. Danmark omfattas inte av direktivet.

259 Europadomstolens dom av den 9 april 2015 i mål nr 30460/13, *A.T. mot Luxemburg*, punkt 38.

260 Direktiv 2013/48/EU, artikel 2.1.

261 Ibidem, artikel 2.3.

262 Direktiv 2013/48/EU, skäl 27.

263 Ibidem, artikel 10.

264 Ibidem, artikel 2.4.

265 Se FRA (2015), *Child friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*. Se även FRA (2015), *Handbook on European law relating to the rights of the child*, s. 195–218.

eller vän – kan förstå "huvuddragen" av vad som sägs.²⁶⁶ De bör även kunna ge sin version av olika händelser till sina advokater. Stater måste så långt det går minska eventuell rädsla och se till att barn har en övergripande förståelse för utredningens natur och vad den handlar om. De måste se till att barn och andra utsatta personer informeras om sin rätt till rättegångsbiträde (se även [avsnitt 8.1](#) om personer med funktionsnedsättning).²⁶⁷ I domstolen bör tilltalade kunna förstå vad åklagarsidans vittnen säger och kunna ange vilka uttalanden som de inte håller med om.²⁶⁸

I ett förslag till EU-direktiv om säkerhetsgarantier för barn som är anklagade eller misstänkta för brott föreslås obligatorisk tillgång till försvarare för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden.²⁶⁹ Dessutom har Europeiska kommissionen utfärdat en *rekommendation om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden*. I denna rekommenderas att en misstänkt eller tilltalad som inte kan förstå förfarandet inte bör kunna avstå från sin rätt till en försvarare (se [avsnitt 4.2.5](#) om avstående).²⁷⁰

4.2.2. Rättegångsbiträdets kvalitetsnivå

Rätten till rättegångsbiträde innebär rätt till effektivt bistånd och biträde.²⁷¹ Närvaron av en advokat som inte kan ingripa för att säkerställa att den tilltalades eller misstänktes rättigheter iaktas är inte till någon hjälp för den tilltalade eller misstänkte.²⁷²

266 Europadomstolens dom av den 15 juni 2004 i mål nr 60958/00, *S.C. mot Förenade kungariket*, punkt 29

267 Europadomstolens dom av den 11 december 2008 i mål nr 4268/04, *Panovits mot Cypern*, punkt 67. När det gäller personer med funktionsnedsättning, se även artikel 5.4 i Europakonventionen och Europadomstolens dom av den 12 maj 1992 i mål nr 13770/88, *Megyeri mot Tyskland*, punkt 27.

268 Europadomstolens dom av den 15 juni 2004 i mål nr 60958/00, *S.C. mot Förenade kungariket*, punkt 29.

269 Förslag till Europaparlamentets och rådets direktiv om rättssäkerhetsgarantier för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden, COM(2013) 822 final, artikel 6.

270 Europeisk kommissionen (2013), *rekommendation av den 27 november 2013 om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden*, EUT C 378, 24.12.2013.

271 Europadomstolens dom av den 24 november 1993 i mål nr 13972/88, *Imbrioscia mot Schweiz*, punkt 43.

272 Europadomstolens dom av den 18 november 2014 i mål nr 15065/07, *Aras mot Turkiet (nr 2)*, punkt 40.

Exempel: I målet *Aras mot Turkiet (nr 2)*²⁷³ greps klaganden misstänkt för allvarligt bedrägeri. Han förhördes av polisen utan närvaro av en advokat och gjorde uttalanden beträffande brottet. Han ställdes därefter inför den allmänna åklagaren där han, återigen utan att ha en advokat närvarande, upprepade de uttalanden han hade gjort till polisen. När klaganden ställdes inför undersökningsdomaren tillät domaren klagandens advokat att komma in i rättssalen, men han fick inte yttra sig eller ge klaganden råd.

Europadomstolen konstaterade att advokatens "blotta närvaro" inte räckte för att iaktta den rätt som anges i artikel 6.3 c i Europakonventionen. Klaganden borde ha haft tillgång till en försvarare redan vid det första förhöret. Klagandens advokats passiva närvaro i rättssalen kunde inte anses räcka för att uppfylla Europadomstolens standarder.

Europarådsrätten: Frågan hur försvaret ska bedrivas är i huvudsak en fråga mellan den tilltalade eller misstänkte och hans eller hennes försvarare. Om relevanta myndigheter påvisar "uppenbara brister" från advokatens sida bör dessa emellertid agera.²⁷⁴ Denna skyldighet uppstår endast om underlåtenheten att tillhandahålla effektivt biträde var "uppenbar eller om staten gjorts uppmärksam på detta".²⁷⁵ Om ett överklagande inte kan tas upp till sakprövning för att en advokat har utelämnat uppgifter kan detta t.ex. bryta mot rätten till ett praktiskt och effektivt försvar.²⁷⁶ Endast brister som kan tillskrivas statliga myndigheter kan utgöra en överträdelse av artikel 6.3 c i Europakonventionen.²⁷⁷ En stat kan t.ex. hållas ansvarig om den är medveten om att en advokat har underlåtit att handla i den tilltalades intresse.²⁷⁸ Inte ens allvarliga brister i genomförandet av ett rättvist förfarande kan utgöra en överträdelse om klaganden inte tar upp frågan i samband med ett överklagande.²⁷⁹

273 Ibidem.

274 Europadomstolens dom av den 21 april 1998 i mål nr 22600/93, *Daud mot Portugal*, punkt 42.

275 Europadomstolens dom av den 24 november 1993 i mål nr 13972/88, *Imbrioscia mot Schweiz*, punkt 41.

276 Europadomstolens dom av den 10 oktober 2002 i mål nr 38830/97, *Czekalla mot Portugal*, punkterna 63–65, Europadomstolens dom av den 9 april 2015 i mål nr 2870/11, *Vamvakas mot Grekland (nr 2)*, punkterna 39–43.

277 Europadomstolens dom av den 22 februari 1994 i mål nr 13743/88, *Tripodi mot Italien*, punkt 30.

278 Europadomstolens dom av den 13 maj 1980 i mål nr 6694/74, *Artico mot Italien*, punkt 33.

279 Europadomstolens dom av den 9 juni 1998 i mål nr 24294/94, *Twalib mot Grekland*.

Unionsrätten: I direktivet om rätt till tillgång till en försvarare bekräftas att en misstänkt eller tilltalad har rätt att ha sin försvarare "närvarande och faktiskt medverkande".²⁸⁰ Försvararens medverkan måste ske "i enlighet med förfarandena i den nationella rätten, under förutsättning att dessa förfaranden inte inverkar menligt på det effektiva utövandet av och innehållet i rättigheten i fråga."²⁸¹

4.2.3. Rättegångsbiträde som man själv utsett

Trots betydelsen av ett förtroendefullt förhållande mellan försvarare och klient är rätten till en försvarare som man själv utsett inte absolut. Den är t.ex. reglerad i fråga om kostnadsfri rättshjälp, där staten kontrollerar kriterierna för och finansieringen av rättsligt bistånd (se även [kapitel 3](#) om rättshjälp).²⁸² Rätten kan även inskränkas av yrkesregler. Olika kvalifikationer kan t.ex. krävas på olika jurisdiktionsnivåer.

Exempel: I målet *Lagerblom mot Sverige*²⁸³ begärde klaganden, som var från Finland, att den advokat som han hade tilldelats inom ramen för systemet med rättshjälp skulle bytas ut. Han ville ha en advokat som även talade finska. De nationella domstolarna avslog hans begäran. Han hävdade att detta stred mot artikel 6.3 c i Europakonventionen.

Europadomstolen konstaterade att artikel 6.3 c ger en tilltalad rätt att försvara sig genom ett rättegångsbiträde "som han själv utsett" men den rätten kan inte betraktas som absolut. När ett rättegångsbiträde utses måste domstolarna ta hänsyn till den tilltalades önskemål, men det går att sätta sig över dessa om det finns relevanta och tillräckliga skäl för att anse att detta ligger i rättvisans intresse. Klaganden talade tillräckligt bra svenska för att kunna kommunicera med sin advokat och kunde effektivt medverka i rättegången. Domstolarna hade rätt att neka honom ett rättegångsbiträde som han själv utsett. Artikel 6 i Europakonventionen hade inte åsidosatts.

²⁸⁰ Direktiv 2013/48/EU, artikel 3.3 b.

²⁸¹ Ibidem.

²⁸² Europadomstolens dom av den 25 september 1992 i mål nr 13611/88, *Croissant mot Tyskland*, punkt 29.

²⁸³ Europadomstolens dom av den 14 januari 2003 i mål nr 26891/95, *Lagerblom mot Sverige*.

Att utse auktoriserade advokater snarare än lekmän kan ligga i rättvisans intresse vid allvarliga och komplicerade anklagelser.²⁸⁴ Dessutom kan ett förfarandes särskilda karaktär motivera att specialutbildade advokater används.²⁸⁵

4.2.4. Tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar

Europarådsrätten och unionsrätten: Den tilltalade eller misstänkte har rätt till tillräcklig tid eller möjlighet att förbereda sitt försvar. Skälet till detta är att en advokats möjlighet att tillhandahålla effektivt rättsligt biträde kan försvåras av de omständigheter i vilka han eller hon kan träffa eller kommunicera med en klient. Denna rättighet fastställs i artikel 6.3 b i Europakonventionen och ingår i rätten till försvar i artikel 48.2 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna.

Europarådsrätten: Rätten till effektivt rättsligt biträde innebär tillgång till akten med handlingarna i ett ärende.²⁸⁶ Akten innehåller alla handlingar som behövs för att göra en lämplig rättslig bedömning.

Huruvida det rör sig om tillräcklig tid och möjlighet bedöms utifrån omständigheterna i varje enskilt fall.²⁸⁷ Man måste göra en avvägning mellan att se till att förfarandena genomförs inom skälig tid (se [kapitel 7](#) om handläggningstid) och att ge den tilltalade tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar. Den fråga som ska besvaras är om den samlade effekten av eventuella problem stred mot rätten till en rättvis rättegång.²⁸⁸ Avsaknaden av tid för konsultation mellan den som åtalats för ett brott och dennes advokat kan t.ex. strida mot artikel 6.3 b i Europakonventionen eftersom en person som åtalats för ett brott inte kan bistås ordentligt utan en sådan konsultation.²⁸⁹

284 Europadomstolens dom av den 20 januari 2005 i mål nr 63378/00, *Mayzit mot Ryssland*, punkterna 70–71.

285 Europadomstolens dom av den 26 juli 2002 i mål nr 32911/96, 35237/97 och 34595/97, *Meftah m.fl. mot Frankrike*, punkt 47.

286 Europadomstolens dom av den 13 oktober 2009 i mål nr 7377/03, *Dayanan mot Turkiet*.

287 Europadomstolens dom av den 12 januari 2012 i mål nr 39908/05, *Iglin mot Ukraina*, punkt 65.

288 Europadomstolens dom av den 12 maj 2005 i mål nr 46221/99, *Öcalan mot Turkiet*, punkt 148.

289 Europadomstolens dom av den 28 juni 1984 i mål nr 7819/77 och 7878/77, *Campbell och Fell mot Förenade kungariket*, punkt 99.

Unionsrätten: Det finns ett flertal direktiv i vilka det fastställs särskilda skyldigheter för EU-medlemsstaterna (se [avsnitt 2.3.1](#) om rätten till ett rättvist förfarande).²⁹⁰ Enligt artikel 3.1 i direktivet om rätten till tillgång till en försvarare krävs att tillgången till en försvarare tillhandahålls i så god tid och på sådant sätt att de berörda personerna kan utöva sin rätt till försvar i praktiken och på ett effektivt sätt. I artikel 3.3 ges de misstänkta eller tilltalade rätt att i enrum tala med och kontakta den försvarare som företräder dem. I artikel 3.4 åläggs EU-medlemsstaterna att göra allmän information tillgänglig för att underlätta för misstänkta eller tilltalade att erhålla en försvarare.

Direktivet om rätten till information vid straffrättsliga förfaranden innehåller dessutom skyldigheter att underrätta misstänkta eller tilltalade om deras rättigheter vid straffrättsliga förfaranden, bl.a. deras rätt att få tillgång till handlingar i målet för att förbereda sitt försvar.²⁹¹

Enligt artikel 2.2 i direktivet om rätt till tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden ska slutligen tolkning finnas tillgänglig för kommunikationen mellan misstänkta eller tilltalade och deras försvarare i direkt samband med ett förhör eller en förhandling under förfarandet eller i samband med ett överklagande eller andra framställningar som görs under förfarandet.²⁹²

4.2.5. Avstående

Rätten till rättegångsbiträde är så grundläggande att den tilltalade eller misstänkte endast i ett begränsat antal situationer får lov avstå från att utöva denna rätt.²⁹³ Europadomstolen har begränsat möjligheten att avstå från att utöva denna rätt till endast ett fåtal fall och har framhållit betydelsen av att tillhandahålla skyddsåtgärder.

²⁹⁰ Europaparlamentets och rådets direktiv 2013/48/EU av den 22 oktober 2013 om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden och förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder samt om rätt att få en tredje part underrättad vid frihetsberövande och rätt att kontakta tredje parter och konsulära myndigheter under frihetsberövandet, EUT L 294, 6.11.2013, s. 1. Förenade kungariket och Irland har valt att stå utanför direktivet och Danmark omfattas inte av direktivet.

²⁹¹ Europaparlamentets och rådets direktiv 2012/13/EU av den 22 maj 2012 om rätten till information vid straffrättsliga förfaranden, EUT L 142, 1.6.2012.

²⁹² Europaparlamentets och rådets direktiv 2010/64/EU av den 20 oktober 2010 om rätt till tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden, EUT L 280, 26.10.2010.

²⁹³ Europadomstolens dom av den 9 april 2015 i mål nr 30460/13, *A.T. mot Luxemburg*, punkt 59. Detta mål rörde direktivet om rätten till tillgång till en försvarare.

Exempel: I målet *Pishchalnikov mot Ryssland*²⁹⁴ greps klaganden misstänkt för väpnat rån. Han förhördes utan närvaro av en advokat och erkände att han hade deltagit i brottslig verksamhet. Under de påföljande stadierna i förfarandet vägrade han att ta emot rättsligt biträde. Han tilldelades sedan ett ombud inom ramen för rättshjälpsystemet. När han förhördes i närvaro av sin advokat tog han tillbaka sitt erkännande. Han dömdes för olika brott på grundval av de utsagor han gjorde när han greps.

Europadomstolen konstaterade att en tilltalad som inte har en advokat närvarande har mindre chans att underrättas om sina rättigheter. Följaktligen är chansen mindre att dessa rättigheter iakttas. Personer kan dock frivilligt avstå från garantier för en rättvis rättegång, antingen uttryckligen eller implicit. För att skyddsåtgärder ska vara effektiva måste ett avstående i) fastställas på ett entydigt sätt, ii) omgärdas av minimiskyddsåtgärder i förhållande till dess betydelse, iii) vara frivilligt, iv) utgöra ett medvetet och motiverat avträdande av en rättighet och v) om det implicit framgår av den tilltalades beteende, måste det visas att den tilltalade rimligen kunde ha förutsett följderna av sitt beteende.

I det aktuella målet ansåg domstolen att det inte var troligt att klaganden rimligen kunde ha förutsett följderna av att förhöras utan ett rättsligt biträde. Domstolen fann att artikel 6 i Europakonventionen hade åsidosatts eftersom den tilltalade inte hade avstått från denna rätt.

Man bör inte dra slutsatsen att en misstänkt eller tilltalad vill avstå sin rätt till rättegångsbiträde bara för att denne vägrar att ge instruktioner till en advokat.²⁹⁵ Dessutom kan man inte dra slutsatsen att en åtalad vill avstå från att utöva denna rätt om han eller hon svarar på utredarnas frågor efter att ha påmints om sin rätt att tåga.²⁹⁶ Rimliga åtgärder bör vidtas för att se till att den tilltalade eller misstänkte är fullt medveten om sina rätt till försvar och, så långt det är möjligt i en given situation, kan förstå följderna av att avstå denna rätt.²⁹⁷

294 Europadomstolens dom av den 24 september 2009 i mål nr 7025/04, *Pishchalnikov mot Ryssland*, punkterna 77-78.

295 Europadomstolens dom av den 2 november 2010 i mål nr 21272/03, *Sakhnovskiy mot Ryssland*, punkterna 89-93.

296 Europadomstolens dom av den 24 september 2009 i mål nr 7025/04, *Pishchalnikov mot Ryssland*, punkt 79.

297 Europadomstolens dom av den 11 december 2008 i mål nr 4268/04, *Panovits mot Cypern*, punkt 68.

Det kan även strida mot artikel 6.3 c i Europakonventionen att låta en åtalad förhöras utan att ha en advokat närvarande om han eller hon inte utan hjälp av en tolk rimligen kunde ha förstått följderna av detta.²⁹⁸ Stater måste vidta kompletterande åtgärder för att skydda sårbara misstänkta eller tilltalade personers rättigheter, däribland de rättigheter som tillkommer personer med funktionsnedsättning och barn – t.ex. genom att låta tredje parter ge dem stöd (se [kapitel 8](#)).²⁹⁹

Unionsrätten: I artikel 9 i direktivet om rätt till tillgång till en försvarare i straffrättsliga förfaranden fastställs tre villkor för att man ska få lov att avstå från en rättighet, nämligen att

- i) den misstänkta eller tilltalade, muntligen eller skriftligen, har fått tydlig och tillräcklig information avfattad på ett enkelt och begripligt språk om innebörden av den berörda rättigheten och om de eventuella konsekvenserna av att avstå från den,
- ii) avståendet är frivilligt och otvetydigt,
- iii) det dokumenteras i enlighet med nationell rätt.³⁰⁰

Det bör dock noteras att enligt förslaget till direktiv om rättssäkerhetsgarantier för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden får barn inte avstå från sin rätt till tillgång till en försvarare.³⁰¹ I kommissionens rekommendation om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden anges att det inte bör vara möjligt för sårbara personer att avstå från rätten till en försvarare.³⁰²

298 Europadomstolens dom av den 5 april 2011 i mål nr 35292/05, *Şaman mot Turkiet*, punkt 35.

299 Europadomstolens dom av den 11 december 2008 i mål nr 4268/04, *Panovits mot Cypern*, punkterna 67–68. Se även Europeiska kommissionen (2013), *förslag till Europaparlamentets och rådets direktiv om rättssäkerhetsgarantier för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden*, COM(2013) 822 final, Europeiska kommissionen (2013), *rekommendation av den 27 november 2013 om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden*, EUT C 378, 24.12.2013, och FRA (2015), *Child friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children’s participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*.

300 Se *direktiv 2013/48/EU*.

301 Europeiska kommissionen (2013), *förslag till direktiv om rättssäkerhetsgarantier för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden*, artikel 6.

302 Europeiska kommissionen (2013), *rekommendation om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden*, punkt 11.

4.3. Rätt att företräda sig själv

Viktiga punkter

- I straffrättsliga och icke-straffrättsliga förfaranden får en person företräda sig själv om det inte ligger i rättvisans intresse att så inte sker – t.ex. för att skydda den tilltalades eller misstänktes rättigheter eller om ombud krävs för en effektiv rättsskipning.
- Fastställandet av huruvida en obligatorisk tilldelning av en advokat ligger i rättvisans intresse faller inom nationella domstolars bedömningsmarginal.

Lovande praxis

Att bistå parter i ett mål som företräder sig själva

I Förenade kungariket bistår Personal Support Unit (PSU) de parter i en rättsprocess som inte företräds av ett ombud. PSU tillhandahåller utbildade volontärer som ger kostnadsfri rådgivning till parter utan rättsligt ombud i ett förfarande vid tvistemåls- eller familjedomstolar i England och Wales. PSU ger praktisk vägledning om vad som sker i domstolen, och kan hjälpa till med att fylla i formulär eller följa med enskilda till domstolen samt ge känslomässigt och moraliskt stöd. PSU tillhandahåller inte advokattjänster eller juridiska ombud till personer vid domstolsförhandlingar. De kan emellertid förmedla kontakter till andra organ som tillhandahåller sådana juridiska tjänster.

Källa: <https://www.thepsu.org/>.

Vi har konstaterat att enskilda har rätt att företrädas av ett ombud i icke straffrättsliga förfaranden om detta är nödvändigt för att säkerställa praktisk och effektiv tillgång till domstolsprövning. I artikel 6.3 c i Europakonventionen ges den som har anklagats för brott rätt att försvara sig personligen eller genom ett rättegångsbiträde.

Att företräda sig själv är tillåtet om det inte ligger i rättvisans intresse att så inte sker, t.ex. för att skydda den tilltalades eller misstänktes rättigheter eller om ombud krävs för en effektiv rättsskipning. I vissa nationella lagar är det endast obligatoriskt för en tilltalad att ha ett ombud i vissa stadier eller vid ett överklagande.

Rätten att företräda sig själv i icke straffrättsliga förfaranden är inte absolut.³⁰³ Fastställandet av huruvida en obligatorisk tilldelning av en advokat ligger i rättvisans intresse faller inom de nationella domstolarnas bedömningsmarginal.³⁰⁴

Begränsningar kan t.ex. införas för att förhindra att rättssalens värdighet missbrukas, för att skydda sårbara vittnen från traumatiska upplevelser och för att hindra misstänkta eller tilltalade från att konstant störa rättegången.³⁰⁵ Eventuellt utrymme för skönsmässig bedömning bör användas med måtta och man bör vara försiktig med att införa begränsningar.³⁰⁶

Exempel: I målet *Galstyan mot Armenien*³⁰⁷ greps den anklagade. Han underrättades om sina rättigheter och avstod uttryckligen från en advokat.

Europadomstolen konstaterade att artikel 6.3 c ger den tilltalade ett val mellan att antingen "försvara sig personligen eller genom ett rättegångsbiträde". Att företräda sig själv är således tillåtet om det inte ligger i rättvisans intresse att så inte sker. I klagandens fall fanns det inget som tydde på att hans val att företräda sig själv berodde på hot eller fysiskt våld eller att han hade "lurats" att tacka nej till en advokat. Det var klagandens eget val att inte ha en advokat. Staten kunde därför inte hållas ansvarig för att ombud saknades. Artikel 6 i Europakonventionen hade inte åsidosatts.

Om en tilltalad eller misstänkt person medvetet avstår från sin rätt att bistås av en advokat är den tilltalade eller misstänkte själv skyldig att visa den omsorgsfullhet som krävs – t.ex. genom att skaffa en kopia av domstolens dom om detta krävs för att överklaga domen.³⁰⁸

303 Europadomstolens dom av den 1 juli 1992 i mål nr 16598/90, *Philis mot Grekland*. Se även EU-domstolens dom av den 26 februari 2013 i mål C-399/11, *Stefano Melloni mot Ministerio Fiscal*, punkterna 49–52.

304 Europadomstolens dom av den 15 november 2001 i mål nr 48188/99, *Correia de Matos mot Portugal*. Se även Europadomstolens dom av den 25 september 1992 i mål nr 13611/88, *Croissant mot Tyskland*.

305 Ibidem, punkterna 12–13.

306 Ibidem, punkt 18.

307 Europadomstolens dom av den 15 november 2007 i mål nr 26986/03, *Galstyan mot Armenien*, punkt 91.

308 Europadomstolens dom av den 22 juni 1993 i mål nr 12914/87, *Melin mot Frankrike*, punkt 25.

5

Rätt till ett effektivt rättsmedel

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Vad är ett effektivt rättsmedel?		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47 (rätt till ett effektivt rättsmedel) EU-domstolen, C-583/11 P, <i>Inuit Tapiriit Kanatami m.fl. mot Europaparlamentet och Europeiska unionens råd</i> , 2013 EU-domstolen, T-49/07, <i>Sofiane Fahas mot Europeiska unionens råd</i> , 2010	Materiella krav	Europakonventionen, artikel 13 (rätt till ett effektivt rättsmedel) Europadomstolen, <i>McFarlane mot Irland</i> , nr 31333/06, 2010 Europadomstolen, <i>Rotaru mot Rumänien</i> , nr 28341/95, 2000 Europadomstolen, <i>Yarashonen mot Turkiet</i> , nr 72710/11, 2014
EU-domstolen, C-69/10, <i>Brahim Samba Diouf mot Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration</i> , 2011	Institutionella krav	Europadomstolen, <i>Ramirez Sanchez mot Frankrike</i> , nr 59450/00, 2006
Exempel på specifika rättsmedel		
EU-domstolen, de förenade målen C-6/90 och C-9/90, <i>Andrea Francovich och Danila Bonifaci m.fl. mot Italienska republiken</i> , 1991 Direktivet om likabehandling av personer oavsett deras ras eller etniska ursprung (2000/43/EG), artikel 15	Skadestånd	Europadomstolen, <i>Ananyev m.fl. mot Ryssland</i> , nr 42525/07 och 60800/08, 2012

EU	Frågor som täcks	Europarådet
EU-domstolen, de förenade målen C-65/09 och C-87/09, <i>Weber och Putz</i> , 2011 Direktivet om försäljning av konsumentvaror (1999/44/EG), artikel 3.2 och 3.3 Paketresedirektivet (90/314/EEC), artikel 4.6 och 4.7	Särskilt fullgörande	
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 52.1 (tillämpningsområde) EU-domstolen, C-314/12, <i>UPC Telekabel Wien GmbH</i> , 2014	Förelägganden	Europakonventionen, artikel 10 (yttrandefrihet) Europadomstolen, <i>Brosa mot Tyskland</i> , nr 5709/09, 2014

Detta kapitel och resten av handboken inriktas på nationella rättsmedel snarare än på talerätt och rättsmedel inför Europadomstolen och EU-domstolen. Kapitlet inleds med en redogörelse av de processuella och institutionella kraven på ett effektivt rättsmedel. Därefter följer exempel på specifika typer av rättsmedel. Många typer av rättsmedel kan ge effektiv prövning av rättighetskränkningar. De rättsmedel som behandlas i detta kapitel (skadestånd, särskilt fullgörande och förelägganden) är endast exempel och inte en uttömmande förteckning.

5.1. Vad är ett effektivt rättsmedel?

Viktiga punkter

- I artikel 13 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna garanteras rätten till ett effektivt rättsmedel. Denna rätt är en viktig del av tillgången till rättslig prövning. Den ger enskilda rätt att få kränkningar av sina rättigheter prövade. Med olika typer av rättsmedel kan olika typer av kränkningar prövas.
- Varken Europakonventionen eller EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna definierar "rättsmedel". Det viktigaste kravet är att rättsmedlet är "effektivt" i praktiskt och rättsligt hänseende. Det finns inga krav på ett rättsmedels form, och staterna har ett visst utrymme för skönsmåsig bedömning i detta avseende. Vid bedömningen av vad som är effektivt ska de samlade rättsmedlen bedömas.
- Artikel 13 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna har olika tillämpningsområde. Artikel 13 tillhandahåller en rätt till "ett effektivt rättsmedel inför en nationell myndighet" för "rimligt grundade påståenden" om överträdelse av Europakonventionen.
- Artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna kräver effektivt rättsligt skydd för rättigheter som följer av unionsrätten. Den bygger på artikel 13 i Europakonventionen men ger ett mer omfattande skydd. Artikel 47 ger rätt till ett rättsmedel inför en domstol och gäller för alla unionsrättsligt garanterade fri- och rättigheter. Den begränsas inte till de rättigheter som garanteras i stadgan.
- Enligt unionsrätten måste rättsmedlen i regel även uppfylla principen om likvärdighet. Det innebär att villkor i samband med anspråk som följer av unionsrätten inte får vara mer förmånliga än de som rör liknande åtgärder som regleras av nationell rätt.

För att ett rättsmedel ska vara effektivt måste det uppfylla särskilda materiella, processuella och institutionella krav. Dessa anges i [avsnitten 5.1.1](#) och [5.1.2](#). Lagg märke till att de Europarådsrättsliga och unionsrättsliga kraven skiljer sig något åt.

5.1.1. Materiella och processuella krav på ett effektivt rättsmedel

Enskilda har rätt att få en kränkning av sina mänskliga rättigheter prövad. Det innebär att de måste ha tillgång till ett rättsmedel. Olika typer av rättsmedel kan behandla olika typer av kränkningar (se [avsnitt 5.2](#)).

Begreppet "rättsmedel" definieras varken i Europarådsrätten eller i unionsrätten. Rätten till ett effektivt rättsmedel anges i artikel 13 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. Rätten anges även i internationella instrument som artikel 8 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna och artikel 2.3 i den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter.³⁰⁹

Europarådsrätten: Artikel 13 i Europakonventionen tillhandahåller skydd för enskilda som vill klaga över påstådda kränkningar av sina rättigheter enligt konventionen. I artikel 13 anges följande: "Var och en, vars i denna konvention angivna fri- och rättigheter kränkts, skall ha tillgång till ett effektivt rättsmedel inför en nationell myndighet och detta även om kränkningen utförts av någon i offentlig ställning."

Exempel: I målet *Rotaru mot Rumänien*³¹⁰ klagade klaganden över den rumänska underrättelsetjänstens lagring och användning av felaktiga, och i hemlighet insamlade, personuppgifter om när han fälldes för föroläpning (till följd av brev som han skrev som student under kommunisttiden). Han kunde inte begära att uppgifterna skulle raderas eller ändras, och hävdade att detta åsidosatte artikel 13.

Europadomstolen bekräftade att artikel 13 garanterar rätten till ett effektivt rättsmedel för att genomföra de rättigheter som garanteras i Europakonventionen på nationell nivå, och att detta rättsmedel måste vara effektivt, såväl i praktiskt som i rättsligt avseende. Vid den materiella tidpunkten hade klaganden inte tillgång till något sådant rättsmedel i Rumänien. Detta stred mot 13 i Europakonventionen.

Artikel 13 gör det möjligt för enskilda att använda sig av ett rättsmedel inför en nationell myndighet för rimligt grundade påståenden om att en eller flera

309 Notera att det i artikel 2.3 b i den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter anges att den som vill använda sådana rättsmedel ska få sina rättigheter "prövade av behöriga rättsliga, administrativa eller lagstiftande myndigheter eller av annan myndighet som är behörig enligt statens rättsordning". Särskilt skydd för frihetsberövade finns även i artikel 5.4 i Europakonventionen, som garanterar rätten till skydd mot godtyckligt godfrihetsberövande (*habeas corpus*). Se även artikel 6 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna och artikel 9.4 i den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter.

310 Europadomstolens dom av den 4 maj 2000 i mål nr 28341/95, *Rotaru mot Rumänien*, punkt 67.

av de rättigheter som de garanteras i Europakonventionen har kränkts.³¹¹ Artikel 13 inbegriper därför påstående om allvarliga överträdelse av bestämmelserna i Europakonventionen. Detta förstärker artikel 35 i Europakonventionen, som ålägger enskilda att först uttömma nationella rättsmedel innan de vänder sig till Europadomstolen – och tillhandahåller ytterligare en garanti för att säkerställa att rättigheter skyddas, i första hand på nationell nivå.³¹²

Unionsrätten: I artikel 47 i stadgan om de grundläggande rättigheterna föreskrivs följande: "Var och en vars unionsrättsligt garanterade fri- och rättigheter har kränkts har rätt till ett effektivt rättsmedel inför en domstol, med beaktande av de villkor som föreskrivs i denna artikel." Stadgan ingår numera i EU:s primärrätt, men artikel 47 speglar även befintlig unionsrättspraxis, som kan ge värdefulla prejudikat.³¹³ Rätten till ett effektivt rättsmedel har länge varit en grundläggande del av EU:s rättsordning som grundas på rättsstatsprincipen.³¹⁴ EU-domstolen har även framhållit den starka kopplingen mellan rätten till effektivt domstolsskydd i artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna och artiklarna 6 och 13 i Europakonventionen.

Exempel: I målet *Sofiane Fahas mot Europeiska unionens råd*³¹⁵ väckte sökanden – en algerisk medborgare bosatt i Tyskland – talan om ogiltigförklaring av flera rådsbeslut om restriktiva åtgärder i syfte att bekämpa terrorism.

EU-domstolen erinrade om att "principen om ett effektivt domstolsskydd [utgör] en allmän princip i gemenskapsrätten som har sitt ursprung i medlemsstaternas gemensamma konstitutionella traditioner och har stadfäst

311 Europadomstolens dom av den 6 september 1978 i mål nr 5029/71, *Klass m.fl. mot Tyskland*, punkt 64.

312 Europadomstolens dom av den 26 oktober 2000 i mål nr 30210/96, *Kudła mot Polen*, punkt 152.

313 EU-domstolens dom av den 3 september 2008 i de förenade målen C-402/05 P och C-415/05 P, *Yassin Abdullah Kadi och Al Barakaat International Foundation mot Europeiska unionens råd och Europeiska gemenskapernas kommission*, punkt 335.

314 EU-domstolens dom av den 23 april 1986 i mål C-294/83, *Parti écologiste "Les Verts" mot Europaparlamentet*, EU-domstolens dom av den 25 juli 2002 i mål C-50/00 P, *Unión de Pequeños Agricultores mot Europeiska unionens råd* och EU-domstolens dom av den 15 maj 1986 i mål C-222/84, *Marguerite Johnston mot Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*.

315 EU-domstolens dom av den 7 december 2010 i mål T-49/07, *Sofiane Fahas mot Europeiska unionens råd*.

i artiklarna 6 och 13 i Europakonventionen. Denna princip har dessutom bekräftats i artikel 47 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna”.

Förklaringarna till EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna bekräftar att rätten till ett rättsmedel i artikel 47 ”grundas på artikel 13 i Europakonventionen”. Europadomstolens rättspraxis är viktig för att tolka innebörden av rätten till ett effektivt rättsmedel. Det finns dock viktiga skillnader mellan tillämpningsområdet för artikel 47 i stadgan och artikel 6 i Europakonventionen (se [figuren i kapitel 1](#)).

Europarådsrätten och unionsrätten: Varken artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna eller artikel 13 i Europakonventionen innehåller ett krav på att en särskild form av rättsmedel ska erbjudas. Det viktigaste är att rättsmedlet är ”effektivt i såväl faktiskt som rättsligt hänseende”.³¹⁶ Ett rättsmedels effektivitet beror inte på hur säkert det är att det blir framgångsrikt.³¹⁷ Den typ av rättsmedel som krävs beror på omständigheterna i varje enskilt fall.

Europarådsrätten: Vissa principer har tagits fram för att fastställa hur effektivt ett rättsmedel är. Ett rättsmedel måste t.ex. vara

- tillgängligt,
- göra det möjligt att pröva klagandens klagomål,
- ha rimliga utsikter att lyckas.³¹⁸

Exempel: I målet *McFarlane mot Irland*³¹⁹ greps klaganden när han efter avtjänat straff lämnade fängelset i Nordirland 1998. Han åtalades för brott begångna i Republiken Irland 1983 och släpptes mot borgen. Han ansökte två gånger om att åtalsförfarandet skulle avbrytas eftersom hans

316 Europadomstolens dom av den 21 januari 2011 i mål nr 30696/09, *M.S.S. mot Belgien och Grekland*, punkt 288.

317 Europadomstolens dom av den 25 mars 1993 i mål nr 13134/87, *Costello-Roberts mot Förenade kungariket*, punkt 40.

318 Europadomstolens dom av den 25 mars 2014 i mål nr 17153/11 och 29 andra mål, *Vučković m.fl. mot Serbien*, punkterna 71 och 74.

319 Europadomstolens dom av den 10 september 2010 i mål nr 31333/06, *McFarlane mot Irland*.

rätt till en rättvis rättegång oåterkalleligen hade skadats på grund av att ursprunglig bevisning i form av fingeravtryck hade gått förlorad och på grund av försening. Klaganden frikändes i juni 2008.

Europadomstolen var tveksam till om det förslagna rättsmedlet (en skadeståndstalan för åsidosättandet av en konstitutionell rättighet) var effektivt. Skälen till detta var följande: i) det rådde stor osäkerhet kring tillgången till det föreslagna rättsmedlet eftersom det, trots att det i teorin hade varit tillgängligt i nästan 25 år, aldrig hade åberopats, ii) de faktiska omständigheterna i målet gav eventuellt inte tillgång till det föreslagna rättsmedlet på grund av eventuell åtalsimmunitet och iii) rättsmedlet skulle ha varit processmässigt komplicerat och gett upphov till förseningar och kostnader. Domstolen fann därför att artikel 13 jämte artikel 6.1 (handläggningstid) i Europakonventionen hade åsidosatts.

Unionsrätten: EU-domstolen har uppmärksammat medlemsstaternas skyldighet att tillhandahålla rättsmedel som är tillräckligt effektiva för att säkerställa effektivt domstolsskydd på de områden som omfattas av unionsrätten. Enligt effektivitetsprincipen får nationell rätt inte göra det i praktiken omöjligt eller orimligt svårt att utöva rättigheter enligt unionsrätten.³²⁰ Enligt likvärdighetsprincipen får villkoren för anspråk som följer av unionsrätten inte vara mindre förmånliga än de förfaranden som avser liknande situationer som regleras av nationell rätt.

Enligt unionsrätten är medlemsstaterna således skyldiga att tillhandahålla rättsmedel och förfaranden som säkerställer respekten för ett effektivt domstolsskydd enligt unionsrätten.³²¹ Detta skulle undergrävas av nationella

320 EU-domstolens dom av den 16 december 1976 i mål C-33/76, *Rewe-Zentralfinanz eG och Rewe-Zentral AG mot Landwirtschaftskammer für das Saarland*. För mer aktuella exempel se EU-domstolens dom av den 14 mars 2013 i mål C-415/11, *Mohamed Aziz mot Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa)*, punkt 50, och EU-domstolens dom av den 21 januari 2015 i de förenade målen C-482/13, C-484/13, C-485/13 och C-487/13, *Unicaja Banco SA mot José Hidalgo Rueda m.fl. Caixabank SA mot Manuel María Rueda, Ledesma m.fl., Caixabank SA mot José Labella Crespo m.fl. och Caixabank SA mot Alberto Galán Luna m.fl.*

321 Artiklarna 4.3 och 19 i EU-fördraget. Se EU-domstolens dom av den 25 juli 2002 i mål C-50/00 P, *Unión de Pequeños Agricultores mot Europeiska unionens råd*, punkterna 39–41. Se även EU-domstolens dom av den 20 september 2011 i mål T-461/08, *Evropaiki Dynamiki – Proigmena Systimata Tilepikoinonion Pliroforikis kai Tilematikis AE mot Europeiska investeringsbanken (EIB)*, punkt 46.

lagbestämmelser eller rättspraxis som försvagar unionsrättens verkan.³²² Huruvida en nationell bestämmelse respekterar effektivitetsprincipen måste "bedömas med beaktande av bestämmelsens funktion i förfarandet som helhet – med beaktande av dess förlopp och särdrag – i de olika nationella rättsinstanserna".³²³ Parternas ställning och omständigheterna i målet måste bedömas för att fastställa huruvida det saknas effektivt domstolsskydd.³²⁴

Exempel: I målet *Inuit Tapiriit Kanatami m.fl. mot parlamentet och rådet*³²⁵ prövade EU-domstolen talerätten för säljare som sökte ogiltigförklaring av en förordning om förbud mot saluföring av sälprodukter på EU:s inre marknad.

EU-domstolen granskade domstolsskyddssystemet i EU. Den konstaterade att EU-fördragen inte skapade några nya rättsmedel vid de nationella domstolarna och att om inga EU-bestämmelser reglerade frågan var det upp till de enskilda medlemsstaterna att i sina rättsordningar fastställa vilka processuella regler som ska reglera skyddet av rättigheter. Medlemsstaterna måste ta vederbörlig hänsyn till principerna om likvärdighet och effektivitet när de fastställer dessa regler. EU-domstolen slog fast att säljarna saknade talerätt när det gällde att väcka en direkt talan om ogiltigförklaring.

Vilken typ av rättighet som är i fråga har betydelse för vilken typ av rättsmedel som en stat är skyldig att tillhandahålla.³²⁶ **Enligt Europarådsrätten** bör skadestånd för ekonomisk och ideell skada i princip vara tillgängligt för kränkningar av artikel 2 i Europakonventionen. Ekonomisk skada avser förluster som kan beräknas exakt. Förluster på grund av ideell skada kan inte beräknas exakt – t.ex. sveda och värk. Vid bedömning av huruvida ett rättsmedel uppfyller

322 EU-domstolens dom av den 19 juni 1990 i mål C-213/89, *The Queen mot Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd m.fl.*, punkt 20.

323 EU-domstolens dom av den 14 december 1995 i mål C-312/93, *Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS mot Belgiska staten*, punkt 14. För ett mer aktuellt mål, se EU-domstolens dom av den 4 oktober 2012 i mål C-249/11, *Hristo Byankov mot Glaven sekretar na Ministerstvo na vatreshnite raboti*, punkt 75.

324 EU-domstolens dom av den 17 juli 2014 i mål C-169/14, *Juan Carlos Sánchez Morcillo och María del Carmen Abril García mot Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA*, punkterna 43–51.

325 EU-domstolens dom av den 3 oktober 2013 i mål C-583/11 P, *Inuit Tapiriit Kanatami m.fl. mot Europaparlamentet och Europeiska unionens råd*, punkterna 102–103.

326 Se Europadomstolens dom av den 20 mars 2008 i mål nr 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 och 15343/02, *Budayeva m.fl. mot Ryssland*, punkt 191.

rätten till effektiv domstolsprövning kan hänsyn tas till de samlade rättsmedel som tillhandahålls enligt nationell rätt³²⁷ När ett rättsmedel används mot en kränkning av en rättighet enligt Europakonventionen som även är en "civil rättighet" enligt artikel 6, ska det mer omfattande och striktare skyddet i artikel 6.1 tillämpas.³²⁸

Stater kan vara skyldiga att styrka att berörda parter har tillgång till ett effektivt rättsmedel – exempelvis genom att peka på liknande fall där personer har fått hjälp.³²⁹

Exempel: I målet *Yarashonen mot Turkiet*³³⁰ flydde en rysk medborgare av tjetjenskt ursprung från Turkiet efter det att ryska säkerhetsstyrkor påstods ha mördat hans bror. Han återvände senare och greps för olaglig inresa. Han frihetsberövades trots att han hade fyllt i en asylansökan och fick ingen läkarvård. Hans asylansökan beviljades senare. Klaganden klagade över sitt olagliga frihetsberövande, förhållandena under frihetsberövandet och avsaknaden av ett effektivt nationellt rättsmedel enligt artikel 13 för att ta upp ett åsidosättande av artikel 3 i Europakonventionen.

Europadomstolen fann att det inte var tillräckligt att klaganden kunde klaga inom ramen för det allmänna förfarandet för rättslig prövning. Regeringen kunde inte visa på ett enda beslut där en frihetsberövad invandrare hade kunnat använda dessa allmänna överklagandeförfaranden för att trygga sina rättigheter. Utan sådana bevis kunde det inte med tillräcklig säkerhet fastställas att de allmänna rättsmedlen gav tillgång till en effektiv förhandsprövning och skadeståndsprövning. Domstolen fann att artikel 13 jämte artikel 3 i Europakonventionen hade åsidosatts.

En stat kan införa rimliga inskränkningar av rätten till ett effektivt rättsmedel för att säkerställa en fungerande rättsskipning (för exempel, se [avsnitt 6.2.2](#) om preskriptionstider).³³¹ Tvivel beträffande huruvida ett nyskapat rättsmedel

327 Europadomstolens dom av den 13 december 2012 i mål nr 22689/07, *De Souza Ribeiro mot Frankrike*, punkt 79.

328 Europadomstolens dom av den 26 oktober 2000 i mål nr 30210/96, *Kudła mot Polen*, punkt 146.

329 Ibidem, punkt 159.

330 Europadomstolens dom av den 24 juni 2014 i mål nr 72710/11, *Yarashonen mot Turkiet*, punkterna 63–66.

331 Se Europadomstolens dom av den 22 oktober 1996 i mål nr 22083/93 och 22095/93, *Stubbings m.fl. mot Förenade kungariket*.

verkligen fungerar bör inte hindra en person från att försöka använda det.³³² Europarådet har rekommenderat att stater, när de tar fram nya rättsmedel, i förekommande fall ger dessa rättsmedel retroaktiv verkan för att lösa systematiska eller strukturella problem.³³³

5.1.2. Institutionella krav på ett effektivt rättsmedel

Europarådsrätten: Artikel 13 i Europakonventionen tillhandahåller en rätt till ett rättsmedel inför en "nationell myndighet". Detta behöver inte vara en rättslig myndighet, men det är accepterat att rättsmedel inför rättsliga myndigheter ger starka garantier i fråga om oberoende, brottsoffers och familjers åtkomst och beviljandet av skadestånd i enlighet med kraven i artikel 13 (se [avsnitt 2.4.1](#) för en allmän diskussion om utomrättsliga organ).³³⁴

Vid fastställandet av huruvida ett organ kan tillhandahålla ett effektivt rättsmedel måste man bedöma omständigheterna i målet, vilken typ av rätt som är i fråga och organets befogenheter och garantier.³³⁵

Exempel: I målet *Ramirez Sanchez mot Frankrike*³³⁶ dömdes klaganden till livstids fängelse för terroristattacker i Frankrike. Han satt i isoleringscell i åtta år och två månader, till synes på grund av hans farlighet, behovet av att upprätthålla ordningen och säkerheten i fängelset samt sannolikheten för att han skulle försöka fly. Han ansökte till en förvaltningsdomstol om att få beslutet att placera honom i isoleringscell upphävt. Förvaltningsdomstolen avlog hans ansökan och påpekade att det rörde sig om en intern åtgärd, som vid den aktuella tidpunkten inte gick att överklaga till förvaltningsdomstolarna.

332 Europadomstolens dom av den 14 juni 2005 i mål nr 61444/00, *Krasuski mot Polen*, punkt 71.

333 Europarådet, ministerrådet (2010), *Recommendation Rec(2010)3 to member states on effective remedies for excessive length of proceedings*, 24 februari 2010, punkt 11.

334 Europadomstolens dom av den 10 maj 2001 i mål nr 29392/95, *Z m.fl. mot Förenade kungariket*, punkt 110.

335 Europadomstolens dom av den 26 oktober 2000 i mål nr 30210/96, *Kudła mot Polen*, punkt 157. För ett aktuellare mål, se Europadomstolens dom av den 16 juli 2014 i mål nr 60642/08, *Ališić m.fl. mot Bosnien och Hercegovina, Kroatien, Serbien, Slovenien samt f.d. jugoslaviska republiken Makedonien*, punkterna 131-136.

336 Europadomstolens dom av den 4 juli 2006 i mål nr 59450/00, *Ramirez Sanchez mot Frankrike*.

Europadomstolen konstaterade att artikel 13 hade åsidosatts, men inte artikel 3, på grund av att det saknades ett rättsmedel i fransk lagstiftning som gjorde det möjligt för klaganden att bestrida beslutet att förlänga hans placering i isoleringscell. Mot bakgrund av de allvarliga konsekvenserna som placering i isoleringscell får för en frihetsberövad konstaterade domstolen att det var viktigt att det fanns ett effektivt rättsmedel inför ett rättsligt organ.

De nationella myndigheter som det hänvisas till i artikel 13 i Europakonventionen måste uppfylla vissa kriterier, bl.a. krävs institutionellt oberoende. Om en polischef t.ex. har rätt att själv avgöra om ett ärende ska hänskjutas till en myndighet för polisklagomål (ett oberoende organ) är de nödvändiga kraven på oberoende inte uppfyllda.³³⁷ Befogenheten att fatta bindande beslut är också viktigt. Ett organ som saknar sådana befogenheter kan anses oförmöget att tillhandahålla ett effektivt rättsmedel – särskilt om det även saknar processuella skyddsåtgärder, såsom rätten till ombud eller offentliggörande av beslut.³³⁸ Ett rättsmedel som grundas på en helt igenom politisk bedömning är inte tillräckligt.³³⁹

Unionsrätten: Som påpekades i [avsnitt 5.1.2](#) ger artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna enskilda rätt till ett effektivt rättsmedel inför en domstol. Vad som avses med "domstol" diskuteras i [avsnitt 2.1](#). En domstol måste uppfylla strikta krav: den måste vara upprättad genom lag, den måste vara varaktig, oavhängig och opartisk, den måste tillämpa ett kontradiktoriskt förfarande, dess avgörande måste ha tvingande karaktär och den måste tillämpa rättsregler.³⁴⁰ Rätten till ett effektivt rättsmedel inför en domstol är dock inte obegränsad.

337 Europadomstolens dom av den 12 maj 2000 i mål nr 35394/97, *Khan mot Förenade kungariket*, punkt 47.

338 Europadomstolens dom av den 15 november 1996 i mål nr 22414/93, *Chahal mot Förenade kungariket*, punkt 154.

339 Ett klagomål till inrikesministern om ett beslut om kontroll av fångars korrespondens är ett exempel på denna typ av rättsmedel. Se Europadomstolens dom av den 25 mars 1983 i målen nr 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75 och 7136/75, *Silver m.fl. mot Förenade kungariket*, punkt 116.

340 EU-domstolens dom av den 17 september 1997 i mål C-54/96, *Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft mbH mot Bundesbaugesellschaft Berlin mbH*, punkt 23.

Exempel: I målet *Brahim Samba Diouf mot Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration*³⁴¹ sökte Brahim Samba Diouf asyl i Luxemburg. Han påstod att han hade flytt från slaveri i Mauretania och förföljdes av sina forna arbetsgivare. Hans ansökan behandlades enligt ett skyndsamt förfarande. Ansökan befanns dock ogrundad, och han beordrades att lämna landet. Klaganden ansökte om ogiltigförklaring av förvaltningsdomstolens beslut. Förvaltningsdomstolen begärde i sin tur ett förhandsavgörande från EU-domstolen. Förvaltningsdomstolen frågade om skyldigheten att tillhandahålla ett effektivt rättsmedel utgjorde hinder för nationell lagstiftning som inte gjorde det möjligt att överklaga ett beslut.

EU-domstolen konstaterade att det måste finnas ett rättsmedel inför ett rättsligt organ, men att principen om effektivt domstolsskydd inte kräver tillgång till prövning i flera instanser. Det preliminära beslutet att granska ansökan om internationellt skydd enligt det skyndsamma förfarandet behövde inte kunna omprövas, under förutsättning att beslutet kunde överklagas inom ramen för en rättslig bedömning av det slutgiltiga materiella beslutet om att bevilja eller avslå det sökta skyddet.

Enligt unionsrätten hindrar artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna inte att en enda domstol tilldelas ansvaret för att handlägga en viss typ av mål (t.ex. mål om jordbruksstöd) – förutsatt att utövandet av denna rätt inte görs överdrivet svår (t.ex. på grund av förseningar).³⁴²

5.2. Exempel på specifika rättsmedel

Detta avsnitt tar upp en mängd exempel på olika typer av rättsmedel. Det rör sig dock inte om någon uttömmande förteckning. Andra exempel inkluderar återställande (skyldigheten att återlämna, i pengar eller natura, något som tagits från en person) eller rättsmedel mot avlägsnande från en stat (ett suspensivt rättsmedel för att förhindra den kränkning av de mänskliga rättigheterna som potentiellt kan orsakas av att avlägsna en person från en stats territorium). Dessa exempel avser specifika suspensiva rättigheter – t.ex.

341 EU-domstolens dom av den 28 juli 2011 i mål C-69/10, *Brahim Samba Diouf mot Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration*, punkt 69.

342 EU-domstolens dom av den 27 juni 2013 i mål C-93/12, *ET Agrokonsulting-04-Velko Stoyanov mot Izpalnitelen direktor na Darzhaven fond "Zemedelie" – Razplaszhatelna agentsia*, punkterna 56–61.

egendomsrätten – eller specifika politikområden – t.ex. asyl och invandring – och ligger utanför räckvidden för detta kapitel. Rättsmedel till följd av en domstols försenade verkställighet av domar diskuteras i [avsnitt 5.2.1](#), medan rättsmedel mot orimligt långa handläggningstider diskuteras i [avsnitt 7.3](#).

Viktiga punkter

- Skadestånd: Rättsmedel avseende skadestånd ger kanske inte alltid effektiv rättslig prövning – det kan t.ex. vara bättre med ett skyndsamt förfarande. EU-domstolen har utvecklat principer för statens skadeståndsansvar. Specifika EU-direktiv om diskriminering innehåller även bestämmelser om skadestånd: t.ex. artikel 15 i direktivet om likabehandling oavsett ras eller etniskt ursprung.
- Särskilt fullgörande: Det finns stora skillnader i fråga om särskilt fullgörande i de europeiska rättsordningarna. I unionsrätten fastställs icke skönsmässiga bestämmelser om särskilt fullgörande på sektorsspecifik nivå.
- Förelägganden: Europadomstolen och EU-domstolen har noterat vikten av en avvägning mellan motstridiga rättigheter, och eventuella restriktioners natur och proportionalitet, när förelägganden prövas. Vissa rättigheter får endast begränsas om särskilda kriterier är uppfyllda.

5.2.1. Skadestånd

Skadestånd är en form av ersättning för att kompensera en skada som lidits till följd av en överträdelse av lagstadgade rättigheter. **Enligt Europarådsrätten** är skadeståndsrättsmedel i regel tillräckliga för överträdelser av Europakonventionen. Det är dock inte ett effektivt rättsmedel i alla situationer. Om en kränkning t.ex. avser en frihetsberövads förhållanden och klaganden fortfarande sitter i fängelse räcker det kanske inte med ett skadestånd.³⁴³ Rättsmedel som syftar till skadestånd i händelse av en överkställd dom (se [avsnitt 6.3](#)) är dessutom kanske bara lämpliga om de uppfyller vissa villkor, som t.ex. att

- skadeståndstalan prövas inom skälig tid,
- skadeståndet betalas ut snabbt,

³⁴³ Europadomstolens dom av den 8 januari 2013 i mål nr 43517/09, *Torreggiani m.fl. mot Italien*, punkt 96.

- förfarandet är förenligt med artikel 6 i Europakonventionen,
- parterna i målet inte drabbas av överdrivet stora kostnader,
- skadeståndsnivån inte är oskälig jämfört med de skadestånd som Europadomstolen beviljat i liknande ärenden.

Exempel: I målet *Burdov mot Ryssland (nr 2)*³⁴⁴ hade klaganden enligt flera domar rätt att få betalt för sitt arbete under räddningsinsatserna i Tjernoby. Flera av domarna förblev överkända i årtal. I ett tidigare mål hade Europadomstolen funnit att artikel 6 i Europakonventionen och artikel 1 i protokoll nr 1 till Europakonventionen hade åsidosatts. Domstolen beslutade på eget initiativ att pröva ärendet enligt artikel 13, eftersom den hade lagt märke till att antalet ärenden om överkända avgöranden hade ökat.

Domstolen bekräftade att i ärenden om överkända domstolsavgöranden var nationella åtgärder för att se till att avgörandena verkställdes i tid "av största vikt". Stater kunde emellertid välja att införa ett rent skadeståndsrättsmedel om vissa krav var uppfyllda, nämligen att talan prövades inom skälig tid, skadeståndet betalades ut snabbt, de processuella reglerna var förenliga med de principer som garanteras i artikel 6, parterna i målet inte drabbades av en orimlig kostnadsbörda och skadeståndsnivån inte var oskälig jämfört med andra skadestånd som domstolen hade beviljat. Det finns en stark presumtion, som dock går att motbevisa, att orimligt långa handläggningstider orsakar ideell skada.

I det aktuella fallet fann Europadomstolen att artikel 13 i Europakonventionen hade åsidosatts. Den omständigheten att det hade gått så lång tid utan att domstolsavgörandena hade verkställts gjorde det nämligen omöjligt för klaganden att använda sig av någon form av rättsmedel.

Europadomstolen har även angett de viktigaste kriterierna för att kontrollera huruvida ett skadeståndsrättsmedel är effektivt när det gäller orimligt långa handläggningstider i rättsliga förfaranden (se [avsnitt 7.3](#)).³⁴⁵ Om skadestånd

344 Europadomstolens dom av den 15 januari 2009 i mål nr 33509/04, *Burdov mot Ryssland (nr 2)*, punkterna 98–100.

345 Europadomstolens dom av den 15 oktober 2009 i mål nr 40450/04, *Yuriy Nikolayevich Ivanov mot Ukraina*, punkt 65.

betraktas som ett rättsmedel måste domstolarna undvika överdriven formalism, särskilt när det gäller att bevisa skada.³⁴⁶ De processuella regler som styr prövningen av en skadeståndstalan måste vara förenliga med rättvisepincipen i artikel 6 i Europakonventionen. Detta innebär att målet måste prövas inom skälig tid och att de bestämmelser som reglerar rättegångskostnaderna inte får leda till att parterna i målet drabbas av en orimlig kostnadsbörda.

Exempel: Målet *Ananyev m.fl. mot Ryssland*³⁴⁷ rörde klagandens förhållanden när han satt frihetsberövad i olika häkten under perioden 2005–2008.

Europadomstolen fann att artikel 3 (förbud mot omänsklig eller förnedrande behandling) och artikel 13 i Europakonventionen hade åsidosatts. När det gällde rätten till ett effektivt rättsmedel bekräftade Europadomstolen att stater är skyldiga att införa effektiva nationella rättsmedel som ger ett förebyggande och kompensande rättsskydd. Domstolen konstaterade även att var och en som utsätts för en behandling som strider mot artikel 3 bör ha rätt till skadestånd, och att den som begär skadestånd inte ska åläggas en orimlig bevisbörda.

Fortlöpande underlåtenhet att betala ut skadestånd som har beviljats kan åsidosätta klagandens rätt till respekt för sin egendom enligt artikel 1 i protokoll nr 1 till Europakonventionen.³⁴⁸ I ärenden som rör berövandet av egendom måste vara och en som berövats egendom i princip kunna få ett skadestånd som "står i rimlig proportion till egendomens värde" även om "legitima mål av allmänintresse" kan leda till att ersättningen inte uppgår till det fulla marknadsvärdet.³⁴⁹

Unionsrätten: EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna innehåller inte någon bestämmelse där medlemsstaterna uttryckligen åläggs att betala skadestånd för kränkningar av rättigheter som följer av unionsrätten. Enskilda kan dock åberopa rättigheter som följer av unionsrätten inför nationella

346 Europadomstolens dom av den 10 februari 2011 i mål nr 18382/05, *Radkov mot Bulgarien (nr 2)*, punkterna 38–40.

347 Europadomstolens dom av den 10 januari 2012 i mål nr 42525/07 och 60800/08, *Ananyev m.fl. mot Ryssland*.

348 Europadomstolens dom av den 9 juni 2005 i mål nr 42908/98, 44038/98, 44816/98 och 7319/02, *Kirilova m.fl. mot Bulgarien*, punkterna 123–124.

349 Europadomstolens dom av den 5 november 2002 i mål nr 36548/97, *Pincová och Pinc mot Tjeckien*, punkt 53.

domstolar och medlemsstater och i vissa fall kan stater vara skyldiga att betala skadestånd.³⁵⁰

Exempel: I målet *Francovich och Bonifaci mot Italien*³⁵¹ hade Andrea Francovich och Danila Bonifaci (och 33 av deras kolleger) enligt direktivet om skydd vid arbetstagarens insolvens (direktiv 80/987/EG) rätt till pengar efter det att deras respektive arbetsgivare hade gått i konkurs. Direktivet skulle ha införlivats senast 1983, men Italien hade underlåtit att införliva det. Fem år senare hade arbetstagarna fortfarande inte fått några pengar. Konkursförvaltarna underrättade dem om att det inte fanns några pengar kvar i konkursboet. De väckte talan mot staten och gjorde gällande att staten var skyldig att betala skadestånd till dem som kompensation för de förluster som uppkommit till följd av statens underlåtenhet att införliva direktivet.

EU-domstolen bekräftade att EEG-fördraget (som då var i kraft) hade infört en särskild rättsordning som är bindande för medlemsstaternas domstolar. Gemenskapsrätten gav också upphov till rättigheter på grund av de skyldigheter som fördraget på ett väl angett sätt ålagt såväl enskilda som medlemsstaterna och gemenskapens institutioner. Principen om statens ansvar för skada som har vållats enskilda genom sådana överträdelser av unionsrätten som kan tillskrivas medlemsstaterna utgjorde en "väsentlig del av fördragets systematik".

Statens skadeståndsansvar inträder vid överträdelser av unionsrätten som kan tillskrivas staten³⁵² eller underlåtenhet att följa EU-domstolens rättspraxis.³⁵³ Medlemsstaters skadeståndsansvar kan även inträda i mål mellan enskilda om målet rör rättigheter som följer av unionsrätten.³⁵⁴

350 EU-domstolens dom av den 5 februari 1963 i mål C-26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos mot Nederländska skatteförvaltningen*.

351 EU-domstolens dom av den 19 november 1991 i de förenade målen C-6/90 och C-9/90, *Andrea Francovich och Danila Bonifaci m.fl. mot Italienska republiken*.

352 EU-domstolens dom av den 5 mars 1996 i de förenade målen C-46/93 och C-48/93 *Brasserie du Pêcheur SA mot Bundesrepublik Deutschland och The Queen mot Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd m.fl.*, punkt 34.

353 Se även EU-domstolens dom av den 30 september 2003 i mål C-224/01, *Gerhard Köbler mot Republiken Österrike*, punkt 56.

354 EU-domstolens dom av den 20 september 2001 i mål C-453/99, *Courage Ltd mot Bernard Crehan och Bernard Crehan mot Courage Ltd m.fl.*

Underlåtenhet att genomföra ett direktiv kan också medföra att statens skadeståndsansvar inträder. För att skadeståndsansvar ska inträda måste

- direktivet ha tilldelat enskilda rättigheter,
- rättigheterna vara tydligt definierade,
- det finnas ett orsakssamband mellan medlemsstatens underlåtenhet att genomföra direktivet och den förlust som lidits.

Denna princip har utvidgats till situationer där medlemsstaterna underlåtit att ändra befintlig nationell lagstiftning eller felaktigt införlivat ett direktiv. Principen har även utvidgats till att omfatta överträdelse av unionsrätten som ett av statens organ (inklusive domstolarna) har gjort sig skyldigt till.³⁵⁵ I sådana fall måste det emellertid även visas att överträdelsen var tillräckligt allvarlig. För att avgöra huruvida en överträdelse är "tillräckligt allvarlig" måste följande faktorer bedömas:

- Den överträdde regelns grad av klarhet och precision.
- Omfattningen av det utrymme för skönsmässig bedömning som i den överträdde regeln lämnas åt de nationella myndigheterna.
- Huruvida det begångna fördragsbrottet var avsiktligt.
- Huruvida fördragsbrottet var ursäktligt.
- I vilken utsträckning en av en EU-institution intagen ståndpunkt har kunnat bidra till underlåtenheten.
- I vilken utsträckning medlemsstaten har antagit eller upprätthållit nationell praxis som strider mot unionsrätten.³⁵⁶

355 EU-domstolens dom av den 5 mars 1996 i de förenade målen C-46/93 och C-48/93, *Brasserie du Pêcheur SA mot Bundesrepublik Deutschland och The Queen mot Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd m.fl.*, punkt 34.

356 EU-domstolens dom av den 5 mars 1996 i de förenade målen C-46/93 och C-48/93, *Brasserie du Pêcheur SA mot Bundesrepublik Deutschland och The Queen mot Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd m.fl.*, punkt 56. Se även EU-domstolens dom av den 30 september 2003 i mål C-224/01, *Gerhard Köbler mot Republiken Österrike*, punkt 59.

Specifika EU-direktiv om diskriminering innehåller också bestämmelser om skadestånd, t.ex. artikel 15 i direktivet om likabehandling oavsett ras eller etniskt ursprung.³⁵⁷ Om ekonomisk gottgörelse är den åtgärd som väljs måste denna vara adekvat och ge fullständig kompensation för den skada som orsakats.³⁵⁸ Fastställandet av en övre gräns för den ersättning som kan betalas ut kan också göra ett rättsmedel ineffektivt.³⁵⁹ Likvärdighetsprincipen måste iakttas i samband med rättsmedel.³⁶⁰

5.2.2. Särskilt fullgörande

Särskilt fullgörande innebär att villkoren i ett avtal fullgörs. Det gör det möjligt för parter i ett avtal att få vad de har rätt till enligt avtalet genom att de placeras i den position de hade haft om avtalet hade fullgjorts. Det finns stora skillnader mellan de europeiska rättsordningarna i fråga om särskilt fullgörande.³⁶¹

Europarådsrätten: Särskilt fullgörande erkänns inte på något särskilt sätt.

Unionsrätten: Icke skönsmässiga bestämmelser om särskilt fullgörande fastställts på sektorspecifik nivå. Se exempelvis artikel 3.2 och 3.3 i direktiv 1999/44/EG (direktivet om försäljning av konsumentvaror) och artikel 4.6 och 4.7 i direktiv 90/314/EEG (paketresedirektivet).³⁶²

357 Rådets direktiv 2000/43/EG av den 29 juni 2000 om genomförandet av principen om likabehandling av personer oavsett deras ras eller etniska ursprung, EGT L 180, 19.7.2000 (direktivet om likabehandling av personer oavsett ras eller etniskt ursprung).

358 EU-domstolens dom av den 2 augusti 1993 i mål C-271/91, *M. Helen Marshall mot Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority*, punkt 26.

359 EU-domstolens dom av den 22 april 1997 i mål C-180/95, *Nils Draehmpaehl mot Urania Immobilienservice OHG*, punkt 43.

360 EU-domstolens dom av den 16 maj 2000 i mål C-78/98, *Shirley Preston m.fl. mot Wolverhampton Healthcare NHS Trust m.fl. och Dorothy Fletcher m.fl. mot Midland Bank plc*, punkt 55.

361 Ett Europaomfattande uttalande om privaträttsliga principer ger viss vägledning: Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (2009), *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR)*.

362 Exempelvis Europaparlamentets och rådets direktiv 1999/44/EG av den 25 maj 1999 om vissa aspekter rörande försäljning av konsumentvaror och härmed förknippade garantier, EGT L 171, 7.7.1999, och rådets direktiv 90/314/EEG av den 13 juni 1990 om paketresor, semesterpaket och andra paketarrangemang, EGT L 158, 23.6.1990.

Exempel: I målet *Weber och Putz*³⁶³ begärde de tyska domstolarna ett förhandsavgörande från EU-domstolen avseende huruvida artikel 3 i direktiv 1999/44/EG innebär att säljare ska bära kostnaderna för att avlägsna varor som inte är avtalsenliga och installera utbytesvaror.

EU-domstolen bekräftade att direktivet innebär att säljare är skyldiga att reparera eller byta ut varor – i båda fallen utan kostnad – såvida detta inte är omöjligt eller oproportionellt.

EU-domstolen har även bekräftat att en säljare inte kan begära ekonomisk ersättning för att denne fullgjort sin skyldighet att återställa varor till avtalsenlighet. En säljare kan t.ex. inte kräva att en konsument ska betala värdeerättning för användningen av en defekt vara till dess att denna vara byts ut.³⁶⁴

5.2.3. Förelägganden

Ett föreläggande är ett domstolsbeslut som ålägger en person att göra eller upphöra att göra något. **Både Europarådsrätten och unionsrätten** tillåter förelägganden i en rad olika fall. Ett föreläggande kan skydda en enskilds rättigheter, men kan även begränsa andras rättigheter. Det innebär att man måste göra en omsorgsfull avvägning mellan olika rättigheter för att säkerställa proportionalitet och rättvisa.³⁶⁵

Europarådsrätten: Förelägganden har ofta prövats i samband med den rätt till yttrandefrihet som garanteras i artikel 10 i Europakonventionen.³⁶⁶ I dessa mål har domstolen vid upprepade tillfällen konstaterat att artikel 10 inte i sig förbjuder att en publicering omfattas av förhandsrestriktioner eller spridningsförbud.³⁶⁷ De risker som denna typ av restriktioner medför för ett demokratiskt

363 EU-domstolens dom av den 16 juni 2011 i de förenade målen C-65/09 och C-87/09, *Gebr. Weber GmbH mot Jürgen Wittmer och Ingrid Putz mot Medianess Electronics GmbH*.

364 EU-domstolens dom av den 17 april 2008 i mål C-404/06, *Quelle AG mot Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände*, punkterna 41–43.

365 EU-domstolens dom av den 24 november 2011 i mål C-70/10, *Scarlet Extended SA mot Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, punkt 49.

366 Beyond the national level, in applications brought to the ECtHR requesting the suspension of an expulsion or an extradition from the state, the ECtHR May issue an interim measure asking the state to suspend the applicants' expulsion or extradition for as long as the application is being examined by the Court. Se, exempelvis, Europadomstolens dom av den 3 november 2009 i mål nr 23980/08, *Abdollahi mot Turkiet*.

367 Se, exempelvis, Europadomstolens dom av den 18 augusti 2004 i mål nr 58148/00, *Éditions Plon mot Frankrike*.

samhälle kräver emellertid noggrann granskning. I likhet med alla andra mål som rör en inskränkning av en persons yttrandefrihet är det Europadomstolens uppgift att undersöka om restriktionen i det aktuella fallet föreskrevs i lag, om den eftersträvade ett legitimt mål,³⁶⁸ och om den var proportionell.

När det gäller krav på förhandsanmälningar kräver Europakonventionen inte att medier i förväg ska meddela en planerad publicering av en artikel eller ett inlägg till de personer som förekommer i inlägget. Ett sådant krav – som skulle göra det möjligt för dessa personer att ansöka om ett föreläggande för att förhindra publiceringen inom ramen för deras rätt till personlig integritet – riskerar att få en ”avkylande effekt” på yttrandefriheten.³⁶⁹

Exempel: I målet *Brosa mot Tyskland*³⁷⁰ klagade klaganden över att ett föreläggande om begränsning av spridningen av en folder som påstod att en kandidat i det lokala valet fungerade som en ”täckmantel” för en nynazistisk organisation kränkte hans yttrandefrihet enligt artikel 10 i Europakonventionen.

Foldern delades ut strax innan valet och gav uttryck för klagandens syn på kandidatens lämplighet som förtroendevald. Eftersom foldern var av politisk natur och rörde en fråga av allmänintresse fanns det inte något större utrymme för att begränsa klagandens yttrandefrihet. Klagandens uppfattning saknade inte faktisk grund, men den nationella domstolen krävde ”övertygande bevis” – en oproportionell hög bevisnivå. Den nationella domstolen lyckades inte upprätthålla en rättvis avvägning mellan de relevanta intressena och visade inte att det fanns ett stort samhällsintresse av att låta kandidatens rätt till personlig integritet gå före rätten till yttrandefrihet. Europadomstolen fann därför att artikel 10 i Europakonventionen hade åsidosatts.

Unionsrätten: Rätten till yttrandefrihet garanteras i artikel 11 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. I artikel 52.1 redogörs för tillåtna

368 Sådana mål innefattar hänsyn till statens säkerhet, den territoriella integriteten eller den allmänna säkerheten, förebyggandet av oordning eller brott, skyddandet av hälsa eller moral eller av annans goda namn och rykte eller rättigheter, förhindrandet av att förtroliga underrättelser sprids, eller upprätthållandet av domstolarnas auktoritet och opartiskhet.

369 Europadomstolens dom av den 10 maj 2011 i mål nr 48009/08, *Mosley mot Förenade kungariket*, punkt 132.

370 Europadomstolens dom av den 17 april 2014 i mål nr 5709/09, *Brosa mot Tyskland*.

begränsningar av de rättigheter som garanteras i stadgan. Det anges bland annat att alla begränsningar måste

- vara föreskrivna i lag,
- vara förenliga med det väsentliga innehållet i rättigheterna,
- vara proportionella,
- vara nödvändiga,
- faktiskt svara mot mål av allmänt samhällsintresse som erkänns av unionen eller mot behovet av skydd för andra människors rättigheter och friheter.

Exempel: I målet *UPC Telekabel Wien mot Constantin Film*³⁷¹ försökte ett filmproduktionsbolag stoppa otillåten strömning av dess filmer från en viss webbplats. Internetleverantören vägrade att blockera tjänsten. Bolaget ansökte därför om ett domstolsföreläggande.

EU-domstolen vägrade upphovsrättsinnehavarnas intressen mot internetleverantörens näringsfrihet. Vid införlivandet av direktiv ska medlemsstaterna, när grundläggande rättigheter står i motsättning till varandra, utgå från en tolkning av direktivet som gör det möjligt att göra en rimlig avvägning mellan de olika tillämpliga grundläggande rättigheter som skyddas av unionens rättsordning. Medlemsstaterna måste tolka sin nationella rätt på ett sätt som står i överensstämmelse med detta direktiv och med grundläggande rättigheter. Ett föreläggande begränsar näringsfriheten, men i det aktuella fallet påverkade det emellertid inte "själva kärnan i näringsfriheten."

³⁷¹ EU-domstolens dom av den 27 mars 2014 i mål C-314/12, *UPC Telekabel Wien GmbH mot Constantin Film Verleih GmbH och Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH*, punkterna 46-51.

6

Allmänna begränsningar av tillgång till rättslig prövning

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Legitimt mål och proportionalitet		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47 (rätt till ett effektivt rättsmedel) Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 48 (presumtion för oskuld och rätten till försvar) Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 52.1 (tillämpningsområde) EU-domstolen, de förenade målen C-317/08–C-320/08, <i>Rosalba Alassini m.fl. mot Telecom Italia SpA</i> , 2010	Tillåtna begränsningar	Europadomstolen, artikel 6 (rätt till en rättvis rättegång) Europadomstolen, artikel 13 (rätt till ett effektivt rättsmedel) Europadomstolen, <i>Harrison Mckee mot Ungern</i> , nr 22840/07, 2014
Exempel på begränsningar före en lagakraftvunnen dom eller ett lagakraftvunnet beslut		
EU-domstolen, C-530/11, <i>Europeiska kommissionen mot Förenade konungariket Storbritannien och Nordirland</i> , 2014	Domstolsavgifter	Europadomstolen, <i>Stankov mot Bulgarien</i> , nr 68490/01, 2007
	Överdriven formalism	Europadomstolen, <i>Poirot mot Frankrike</i> , nr 29938/07, 2011 Europadomstolen, <i>Maširević mot Serbien</i> , nr 30671/08, 2014

EU	Frågor som täcks	Europarådet
<p>EU-domstolen, C-415/10, <i>Galina Meister mot Speech Design Carrier Systems GmbH</i>, 2012</p> <p>Direktivet om likabehandling oavsett ras eller etniskt ursprung (2000/43/EG), artikel 8</p> <p>Direktivet om likabehandling av kvinnor och män när det gäller tillgång till och tillhandahållande av varor och tjänster (2004/113/EG), artikel 9</p> <p>Jämställhetsdirektivet (2006/54/EG), artikel 18</p> <p>Ramdirektivet om sysselsättning (2000/78/EG), artikel 10</p>	<p>Bevishinder</p>	<p>Europadomstolen, <i>Klouvi mot Frankrike</i>, nr 30754/03, 2011</p>
<p>EU-domstolen, de förenade målen C-89/10 och C-96/10, <i>Q-Beef NV mot Belgiska staten</i> och <i>Frans Bosschaert mot Belgiska staten m.fl.</i> 2011</p>	<p>Preskriptionstider</p>	<p>Europadomstolen, <i>Bogdel mot Litauen</i>, nr 41248/06, 2013</p>
	<p>Immuniteter</p>	<p>Europadomstolen, <i>C.G.I.L. och Cofferati (nr 2) mot Italien</i>, nr 2/08, 2010</p>
<p>Förenad verkställighet av lagakraftvunna domar</p>		
<p>EU-fördraget, artikel 4.3 och artikel 19</p> <p>Europeisk exekutionstitel (förordning (EG) nr 805/2004)</p> <p>Bryssel förordningen (rådets förordning (EG) nr 44/2001)</p> <p>Förordning nr 1215/2012</p> <p>Förordning nr 650/2012/EU</p> <p>Rådets förordning nr 2201/2003</p> <p>Rådets förordning nr 4/2009</p>		<p>Europadomstolen, <i>Yuriy Nikolayevich Ivanov mot Ukraina</i>, nr 40450/04, 2009</p> <p>Europadomstolen, <i>Burdov mot Ryssland (nr 2)</i>, nr 33509/04, 2009</p>

Detta kapitel innehåller en detaljerad beskrivning av lagstiftningen om begränsningar av tillgången till rättslig prövning. Det är relevant för alla andra rättigheter som tas upp i handboken. Begränsningar är endast tillåtna om de har ett legitimt mål, är proportionella och inte medför att själva kärnan i rättigheten åsidosätts. **Avsnitt 6.2** innehåller exempel på vanliga begränsningar i Europarådet och EU. Det rör sig just om exempel och inte om någon uttömmande förteckning. De exempel som tas upp är domstolsavgifter, överdriven

formalism, bevishinder, preskriptionstider och immuniteter. I sista delen (avsnitt 6.3) behandlas försenad verkställighet av domar som en annan typ av begränsning av tillgången till rättslig prövning. Den innehåller även en översikt över EU:s rättsliga mekanismer för att underlätta domars verkställighet i EU, som t.ex. den europeiska exekutionstiteln.³⁷²

6.1. Legitimt mål och legitimitet

Viktiga punkter

- Begränsningar är tillåtna om de har ett legitimt mål och är proportionella. De får inte medföra att själva kärnan i rättigheten åsidosätts.
- Exempel på legitima mål är god rättsskipning (t.ex. ta ut avgifter) och skydd av yttrandefriheten.
- Proportionalitet innebär att de vidtagna åtgärderna ska stå i proportion till det eftersträvade målet.

Rättigheterna i artiklarna 6 och 13 i Europakonventionen och artiklarna 47 och 48 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna är inte absoluta, och kan i vissa fall begränsas. Undantagsklausuler i internationella människorättsstandarder tillåter dessutom stater att tillfälligt avvika från vissa av dessa skyldigheter vid exceptionella omständigheter – t.ex. i ett allmänt nödläge som hotar nationens existens (se exempelvis artikel 15 i Europakonventionen).

Europarådsrätten: Vid bedömningen av om en begränsning är lagenlig tar Europadomstolen hänsyn till betydelsen av tillgången till rättslig prövning som en demokratisk princip.³⁷³ För att vara laglig måste en begränsning

- ha ett legitimt mål,
- vara proportionell,
- säkerställa att själva kärnan i rättigheten inte åsidosätts.

³⁷² Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 805/2004 av den 21 april 2004 om införande av en europeisk exekutionstitel för obestridda fordringar, EUT L 143, 30.4.2004. Förordningen gäller inte för Danmark.

³⁷³ Europadomstolens dom av den 6 september 2007 i mål nr 73002/01, *Kijevska mot Polen*, punkt 46.

Artikel 6 i Europakonventionen definierar inte vad som avses med "legitimt mål" men Europadomstolens rättspraxis innehåller exempel på sådana legitima mål. De innefattar begränsningar av rätten till domstolsprövning för att skydda dem som ansvarar för vård av patienter från att dras in i orättvisa rättsprocesser,³⁷⁴ för att säkerställa god rättskipning,³⁷⁵ och för att skydda parlamentarikers yttrandefrihet och upprätthålla en maktfördelning mellan den dömande och den lagstiftande makten.³⁷⁶

Proportionalitet är en central princip i Europadomstolens rättspraxis. Den innebär att de åtgärder som en stat vidtar för att nå de legitima mål som eftersträvas måste stå i proportion till dessa syften. Proportionalitet innebär också att det måste råda en välavvägd balans mellan enskildas rättigheter och allmänintresset.³⁷⁷ Ju mer en rättighet påverkas, desto starkare motiv krävs.³⁷⁸ Skyldigheten att inställa sig till en överklagandeförhandling befanns t.ex. vara ett oproportionellt ingrepp i rätten till domstolsprövning.³⁷⁹ Staten måste motivera varför ett ingrepp ska anses proportionellt, och den bör välja den åtgärd som är minst ingripande.³⁸⁰

Exempel: I målet *Harrison Mckee mot Ungern*³⁸¹ var klaganden, som företrädde av en advokat, part i ett civilrättsligt förfarande mot en allmän åklagare, där han påstod att ett brev som sänts under det straffrättsliga förfarandet innehöll falska uppgifter om honom. Regiondomstolen i Budapest fann att hans rätt till anseende hade kränkts men avslag hans begäran om skadestånd, eftersom skadeståndsbeloppet ansågs överdrivet högt och han inte kunde visa att han lidit verklig skada. Klaganden ålades att betala ungefär 2 900 euro i domstolsavgifter. Klaganden överklagade

374 Europadomstolens dom av den 28 maj 1985 i mål nr 8225/78, *Ashingdane mot Förenade kungariket*, punkt 57.

375 Europadomstolens dom av den 3 juni 2014 i mål nr 22840/07, *Harrison Mckee mot Ungern*.

376 Europadomstolens dom av den 17 december 2002 i mål nr 35373/97, *A. mot Förenade kungariket*, punkt 77.

377 För exempel på en avvägning av skydd för vittnen och rätten till försvar, se t.ex. Europadomstolens dom av den 23 april 1997 i mål nr 21363/93, 21364/93, 21427/93 och 22056/93, *Van Mechelen m.fl. mot Nederländerna*, punkterna 59–65.

378 *Ibidem*, punkt 60.

379 Europadomstolens dom av den 25 juli 2002 i mål nr 54210/00, *Papon mot Frankrike (nr 2)*, punkt 100.

380 Europadomstolens dom av den 18 april 2013 i mål nr 26419/10, *Saint-Paul Luxembourg S.A. mot Luxemburg*, punkt 44.

381 Europadomstolens dom av den 3 juni 2014 i mål nr 22840/07, *Harrison Mckee mot Ungern*.

beslutet till Appellationsdomstolen i Budapest, som fastställde underrättens beslut att klaganden skulle betala domstolsavgifter i form av en procentandel av det avslagna skadeståndsanspråket.

Europadomstolen erinrade om att rätten till domstolsprövning inte är absolut och kan begränsas. Begränsningar får inte inskränka eller minska en persons tillgång till rättslig prövning på ett sådant sätt eller i en sådan omfattning att själva kärnan i rättigheten åsidosätts. I det aktuella fallet fann domstolen ingen anledning att betvivla att klaganden, med hjälp av sin advokat, kunde ha fastställt ett "skäligt" skadeståndsanspråk. Det belopp som skulle betalas i domstolsavgifter vid en förlorad talan kunde därför förutses. Syftet med att ta ut domstolsavgifter var förenligt med god rättsskipning, och förfarandet var omgärdat av tillräckliga skyddsåtgärder för att säkerställa att detta krav inte utgjorde en oproportionell ekonomisk börda för en kärande som väcker talan i god tro. Domstolen fann att artikel 6 i Europakonventionen inte hade åsidosatts.

En liknande strategi tillämpas i **unionsrätten**. Begränsningar måste vara proportionella och respektera innehållet i rättigheten. Det innebär att begränsningar inte får vara mer omfattande än vad som krävs för att uppfylla de "mål av allmänt samhällsintresse som erkänns av unionen" eller för att skydda andras fri och rättigheter.³⁸² Staten ska välja den åtgärd som är minst ingripande.³⁸³

Exempel: I målet *Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA*³⁸⁴ prövade EU-domstolen fyra begäranden om förhandsavgörande från Giudice di Pace di Ischia. Dessa rörde klausuler enligt vilka ett obligatoriskt försök att nå förlikning utanför domstol måste ha ägt rum i vissa tvister för att en talan ska kunna väckas i domstol. Klausulerna hade införts

382 I **förklaringsarna** till EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna bekräftas att "Omnämmandet av mål av allmänt samhällsintresse som erkänns av unionen omfattar såväl de mål som anges i artikel 3 i fördraget om Europeiska unionen som andra intressen som skyddas av särskilda bestämmelser i fördragen, t.ex. artikel 4.1 i fördraget om Europeiska unionen, artikel 35.3 i fördraget om Europeiska unionens funktionssätt och artiklarna 36 och 346 i det fördraget". EU-domstolens dom av den 9 november 2010 i de förenade målen C-92/09 och C-93/09, *Volker och Markus Schecke GbR och Hartmut Eifert mot Land Hessen*, punkt 74.

383 För exempel på påföljder, se EU-domstolens dom av den 13 november 2014 i mål C-443/13, *Ute Reindl mot Bezirkshauptmannschaft Innsbruck*, punkt 40.

384 EU-domstolens dom av den 18 mars 2010 i de förenade målen C-317/08–C-320/08, *Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA*, punkterna 63–65.

inom ramen för införlivandet av Europaparlamentets och rådets direktiv 2002/22/EG av den 7 mars 2002 om samhällsomfattande tjänster och användares rättigheter avseende elektroniska kommunikationsnät och kommunikationstjänster.

EU-domstolen bekräftade att de flesta grundläggande rättigheter inte utgör "absoluta rättigheter", utan kan inskränkas. Domstolen hänvisade till Europadomstolens rättspraxis och framhöll att inskränkningarna måste tillgodose de allmänintressen som eftersträvas. De får inte vara oproportionerliga eller påverka själva innehållet i de garanterade rättigheterna. Syftet med de aktuella nationella bestämmelserna – att åstadkomma en snabbare och mindre kostsam reglering av tvister och att minska domstolarnas arbetsbörda – var legitimt. Sett till de faktiska omständigheterna föreföll inrättandet av ett obligatoriskt förfarande för att nå förlikning utanför domstol dessutom inte vara oproportionerligt med hänsyn till de eftersträlvade målen.

6.2. Exempel på begränsningar innan en lagakraftvunnen dom eller ett lagakraftvunnet beslut

Viktiga punkter

- För höga domstolsavgifter och rättegångskostnader kan utgöra en olaglig inskränkning av tillgången till rättslig prövning, eftersom detta kan förvägra enskilda deras rätt till domstolsprövning. Huruvida avgiftens storlek är lämplig beror på omständigheterna i det enskilda fallet, inklusive den rättssökandens ekonomiska situation.
- Överdriven formalism (en strikt tolkning av processuella regler) kan förvägra rättssökande deras rätt till domstolsprövning.
- Höga beviskrav kan skapa hinder för tillgång till rättslig prövning. Presumtion av faktiska eller rättsliga omständigheter (t.ex. presumtion av diskriminering) kan hjälpa enskilda att driva sina mål.
- Preskriptionstider måste vara proportionella och ha ett legitimt mål – som t.ex. god rättsskipning eller att undvika orättvisor på grund av gamla anspråk.
- Immuniteter kan tillåtas om de har ett legitimt syfte – t.ex. skydda parlamentarikers yttrandefrihet eller offentliga tjänstemän vid deras tjänsteutövning.

I detta avsnitt behandlas några av de inskränkningar som Europadomstolen eller EU-domstolen har prövat och meddelat avgöranden om. Vissa hinder kan betecknas som faktiska omständigheter – t.ex. förseningar eller överdriven formalism – medan andra beror på lagbestämmelser – t.ex. preskriptionstider, immuniteter och bevishinder. Det rör sig inte om någon uttömmande förteckning. Andra hinder är talerätt (för en närmare diskussion om detta, se [avsnitt 8.4](#) om miljörett) och orimligt långa handläggningstider (se [kapitel 7](#)).³⁸⁵

6.2.1. Domstolsavgifter

Domstolsavgifter kan bidra till effektiv rättsskipning (t.ex. genom att motverka rättegångsmisbruk eller minska de administrativa kostnaderna), men kan även inskränka rätten till tillgång till rättslig prövning. Orimligt höga domstolsavgifter som hindrar parter från att väcka en civil talan kan strida mot artikel 6.1 i Europakonventionen.³⁸⁶

Europarådsrätten och unionsrätten: Domstolsavgifter är inte per automatik oförenliga med artikel 6.1 i Europakonventionen eller artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. Om domstolsavgifterna är för höga kan detta emellertid förvägra enskilda deras rätt till domstolsprövning.³⁸⁷ Europadomstolen har t.ex. funnit att oproportionerligt höga avgifter motsvarar ungefär fyra gånger en klagandes månadsinkomst.³⁸⁸

Exempel: I målet *Stankov mot Bulgarien*³⁸⁹ hade klaganden framgångsrikt stämt staten för olaga frihetsberövande och tilldömdes skadestånd. Han ålades emellertid att betala en domstolsavgift som motsvarade nästan 90 procent av det skadestånd som staten hade förpliktats att betala. Till följd av detta förlorade klaganden i praktiken sitt skadestånd, även om de bulgariska domstolarna tydligt medgav att han hade rätt till det.

385 FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, s. 38.

386 Europadomstolens dom av den 19 juni 2001 i mål nr 28249/95, *Kreuz mot Polen*, punkterna 61–67.

387 Europadomstolens dom av den 16 november 2010 i mål nr 24768/06, *Perdigão mot Portugal*, punkt 74. Se även FN:s kommitté för mänskliga rättigheter (2008), mål nr 1514/2006, *Casanovas mot Frankrike*, 28 oktober 2008, punkt 11.3.

388 Europadomstolens dom av den 6 september 2007 i mål nr 73002/01, *Kijewska mot Polen*, punkt 47.

389 Europadomstolens dom av den 12 juli 2007 i mål nr 68490/01, *Stankov mot Bulgarien*.

Europadomstolen konstaterade att i skadeståndsförfaranden mot staten måste regler om rättegångskostnader undvika att parten i målet åläggs en för stor börda. Kostnaderna bör inte vara överdrivet höga eller utgöra en orimlig begränsning av rätten till domstolsprövning. Även om uttaget av domstolsavgifter var förenligt med god rättsskipning utgjorde det höga och totalt oflexibla beloppet i detta fall en oproportionerlig inskränkning av klagandens rätt till domstolsprövning. Dessutom saknades de olika processuella lösningar som används i andra medlemsstater – t.ex. att minska eller avstå från domstolsavgifter i samband med skadeståndstalan mot staten eller att ge domstolarna utrymme för skönsmässig bedömning när det gäller att fastställa kostnaderna. Domstolen fann att artikel 6.1 i Europakonventionen hade åsidosatts.

Unionsrätten: Frågan om kostnader har behandlats i samband med kraven på tillgång till rättslig prövning i det direktiv som genomför Århuskonventionen (se [avsnitt 8.4](#) om miljö rätt).³⁹⁰

Exempel: I målet *Europeiska kommissionen mot Förenade konungariket Storbritannien och Nordirland*³⁹¹ lämnade en grupp icke-statliga miljöorganisationer in ett klagomål till Europeiska kommissionen där de gjorde gällande att privatpersoner och frivilligorganisationer inte kunde väcka talan vid brittiska domstolar på grund av att kostnaderna för att väcka talan vid domstol var "oöverkomligt kostsamma" och framför allt på grund av tillämpningen av regeln om att "den som förlorar betalar", vilket innebär att den förlorande parten är skyldig att stå för motpartens rättegångskostnader. De gjorde gällande att detta stred mot bestämmelserna om tillgång till rättslig prövning (artiklarna 3.7 och 4.4) i direktivet om genomförande av Århuskonventionen, som bland annat förbjuder "oöverkomligt kostsamma" prövningsförfaranden.

EU-domstolen prövade vad som avsågs med "oöverkomligt kostsamma" i det direktivet. För detta krävdes en objektiv och en subjektiv bedömning. Kostnaden får inte vara "objektivt orimlig" men den får inte heller

390 FN:s ekonomiska kommission för Europa (Unecp) (1998), *konventionen om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslut och rätt till överprövning i miljöfrågor*, 25 juni 1998.

391 EU-domstolens dom av den 13 februari 2014 i mål C-530/11, *Europeiska kommissionen mot Förenade konungariket Storbritannien och Nordirland*. Se även EU-domstolens dom av den 11 april 2013 i mål C-260/11, *The Queen, på ansökan av David Edwards och Lilian Pallikaropoulos mot Environment Agency m.fl.*

överskrida den rättssökandes ekonomiska resurser. Vid bedömningen av vad som är subjektivt rimligt kan hänsyn tas till flera faktorer, nämligen i) huruvida det föreligger rimliga utsikter att den rättssökande når framgång med sin talan, ii) den betydelse som talan har för den rättssökande och för miljöskyddet, och iii) huruvida de materiella och processuella rättsreglerna är komplicerade. Denna bedömning skiljer sig inte åt vid en prövning i första eller andra instans. Förenade kungariket hade inte införlivat direktivet på ett korrekt sätt.

För att fastställa huruvida den rättssökande fortfarande åtnjuter rätten till rättslig prövning måste avgifter bedömas mot bakgrund av de särskilda omständigheterna i det enskilda fallet – inklusive den rättssökande personens betalningsförmåga.³⁹² Denna rätt kan åsidosättas vid en vägran att ersätta den vinnande partens rättegångskostnader.³⁹³ Stater bör säkerställa att behovet att finansiera rättsskipningen inte gör att rätten till domstolsprövning går förlorad. Nationell lagstiftning innehåller ofta en möjlighet att ansöka om rättshjälp för att täcka kostnaderna för domstolsavgifter (se **kapitel 3** om rättshjälp). För enklade förfaranden kan också hjälpa till. De kan likna det europeiska småmålsförfarande som diskuteras i **avsnitt 8.5**, och är ofta mindre kostsamma och snabbare.

Lovande praxis

Minskade kostnader och enklare förfaranden

I Storbritannien (England och Wales) har regeringen infört *Money Claim Online (MCOL)* som en lösning på problemet med långa handläggningstider och kostsamma förfaranden vid små fordringar. Fordringarna måste understiga 100 000 brittiska pund och riktas mot någon med adress i England eller Wales.

Källa: Europarådet, Cepej (2014), Report on 'European judicial systems – Edition 2014 (2012 data): efficiency and quality of justice', s. 260. Se även www.gov.uk/make-money-claim-online and www.inbrief.co.uk/preparing-for-trial/problems-with-small-claims.htm.

392 Se även Europadomstolens dom av den 13 juli 1995 i mål nr 18139/91, *Tolstoy Miloslavsky mot Förenade kungariket*, punkterna 61–67 (enligt vilken det var rimligt att kräva att det ställdes ut en betydande säkerhet för motpartens rättegångskostnader eftersom överklagandet inte ansågs berättigat).

393 Europadomstolens dom av den 6 april 2006 i mål nr 46917/99, *Stankiewicz mot Polen*, punkterna 60 och 75.

6.2.2. Överdriven formalism

Med överdriven formalism avses extra strikt tolkning av processuella regler som kan medföra att rättssökande förlorar sin rätt till domstolsprövning. Det kan röra sig om strikta tolkningar av tidsfrister, processuella regler och bevisregler.

Exempel: I målet *Poirot mot Frankrike*³⁹⁴ gjorde klaganden, en kvinna med funktionsnedsättning, en brottsanmälan och påstod sig ha blivit utsatt för sexuella övergrepp och våldtäkt på ett vårdhem. En förundersökning beträffande anklagelserna inleddes 2002. År 2006 ändrade undersökningsdomaren anklagelserna till att enbart avse sexuella övergrepp och åtalade den tilltalade vid en lokal brottmålsdomstol. Klaganden begärde omprövning av omklassificeringen av gärningarna och åtalsbeslutet eftersom hon ansåg att brotten var tillräckligt allvarliga för att prövas av Cour d'Assise. Vid omprövningen vidhölls det ursprungliga beslutet. I beslutet angavs att hon inte uttryckligen hade angett grunderna för sin begäran om omprövning. Klaganden överklagade därefter detta beslut till domstol, men utan framgång. Förövaren frikändes senare. Klaganden gjorde gällande att avvisningen av hennes överklagande innebar att hon nekades sin rätt till domstolsprövning.

Europadomstolen konstaterade att straffprocesslagen inte formellt ålade klaganden att uttryckligen hänvisa till grunderna för sin begäran om omprövning. Den relevanta bestämmelsen i den aktuella lagen var den enda bestämmelsen som gjorde det möjligt för klaganden att motsätta sig undersökningsdomarens åtalsbeslut. Domstolen medgav att de nationella myndigheterna var bäst lämpade att tolka nationell lagstiftning. De rättsliga myndigheterna tillämpade dock de relevanta processuella reglerna på ett överdrivet formalistisk sätt, och kränkte därmed klagandens rätt till domstolsprövning. Domstolen fann därför att artikel 6.1 i Europakonventionen hade åsidosatts.

Domstolens roll och vilka alternativa prövningsmöjligheter klaganden har tillgång till kan vara relevanta för att pröva frågan om formalism. Om en domstol t.ex. har en unik roll i samband med prövning av förvaltningsbeslut, och

³⁹⁴ Europadomstolens dom av den 15 december 2011 i mål nr 29938/07, *Poirot mot Frankrike*, punkt 46.

fungerar som domstol i såväl första som sista instans, bör den inte tillämpa överdrivet formalistiska förfaranden, eftersom det gör att enskilda förlorar en av sina prövningsmöjligheter.³⁹⁵

Om författningsdomstolar inför extra strikta processuella regler kan detta medföra att rättssökande förlorar sin rätt till domstolsprövning.³⁹⁶ Om en processuell regel – t.ex. en tidsfrist – är konstruerad på ett sådant sätt att den hindrar en rättssökandes talan från att prövas i sak försvårar detta rätten till domstolsprövning.³⁹⁷

Exempel: I målet *Maširević mot Serbien*³⁹⁸ väckte klaganden, en praktiserande advokat, en civil talan vid en kommunal domstol, för att få betalt av ett privat försäkringsbolag för en tjänst som han hade utfört i samband med ett avtal om advokatkostnader. Domstolen ålade ursprungligen försäkringsbolaget att betala fordran, men efter att försäkringsbolaget hade lämnat in ett genkärsmål upphävde domstolen beslutet och förklarade avtalet ogiltigt. Appellationsdomstolen fastställde detta beslut och klaganden ingav senare ett överklagande avseende rättsfrågor till Högsta domstolen. Högsta domstolen avslag överklagandet. Som skäl anfördes att klaganden inte hade rätt att inge överklagandet på grund av att det i artikel 84 i den serbiska civilprocesslagen anges att ett överklagande avseende rättsfrågor endast får inges av en advokat, och inte av käranden själv. Högsta domstolen konstaterade att enligt denna lag förlorade parterna i en rättegång sin rätt att på egen hand inge ett överklagande avseende rättsfrågor, även om de själva var advokater.

Europadomstolen slog fast att denna särskilt strikta tolkning av den aktuella processuella regeln försvårade rätten till domstolsprövning. Domstolen konstaterade att i fall som dessa hade den till uppgift att avgöra huruvida de aktuella processuella reglerna syftade till att säkerställa god

395 Se, exempelvis, Europadomstolens dom av den 16 november 2000 i mål nr 39442/98, *Sotiris och Nikos Koutras ATTEE mot Grekland*, punkt 22 och Europadomstolens dom av den 8 december 2011 i mål nr 29912/05, *Shulgin mot Ukraina*, punkt 65.

396 Europadomstolens dom av den 12 november 2002 i mål nr 47273/99, *Běleš m.fl. mot Tjeckien*, punkt 69.

397 Europadomstolens dom av den 25 maj 2000 i mål nr 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41787/98 och 41509/98, *Miragall Escolano m.fl. mot Spanien*, punkterna 33 and 36.

398 Europadomstolens dom av den 11 februari 2014 i mål nr 30671/08, *Maširević mot Serbien*.

rättsskipning och rättssäkerhetsprincipen. Högsta domstolens tolkning av den aktuella regeln uppfyllde inte dessa syften och förvägrade klaganden en fullständig prövning i sak av de anklagelser som denne framfört. Domstolen fann därför att artikel 6.1 i Europakonventionen hade åsidosatts.

Överdriven formalism kan även förekomma när en domstol lägger stor vikt vid en faktisk omständighet, (t.ex. om klaganden olagligt uppehåller sig i landet), utan att detta står i proportion till de rättssökandes grundläggande rättigheter (t.ex. deras rätt till familjeliv enligt artikel 8).³⁹⁹ Självreflektion kan hjälpa domstolar att undvika praxis som kan försvåra tillgången till rättslig prövning.

Lovande praxis

Att främja tillgång till rättslig prövning genom att minska överdriven formalism

Förvaltningsdomstolen i Yambol (Bulgarien) tilldelades 2010 års Crystal Scales of Justice-pris för sina insatser för att tillhandahålla klar och tydlig information om sina tjänster för att främja förtroendet för rättsprocessen. Domstolen har genomfört en handlingsplan riktad till allmänheten och medierna och den kräver att dess personal ska använda ett enkelt språk när de kommunicerar med allmänheten. Andra åtgärder inbegriper antagandet av en "klientstadga" – ett skriftligt åtagande från domstolens sida att presentera sina tjänster på ett lättförståeligt, öppet och precist sätt. Sådana åtgärder kan förbättra enskildas tillgång till domstolsprövning eftersom de bidrar till att minska alltför komplicerade kommunikationsformer. Studier bekräftar att allmänheten har fått en mycket positivare bild av domstolen.

Källa: 2010 års Crystal Scales of Justice-pris, som delas ut gemensamt av Europarådet och Europeiska kommissionen.

6.2.3. Bevishinder

För att enskilda ska få tillgång till adekvata prövningsmöjligheter måste de lägga fram tillräckliga bevis för sin sak. Om beviskraven är för höga är kanske

³⁹⁹ Europadomstolens dom av den 31 januari 2006 i mål nr 50435/99, *Rodrigues Da Silva och Hoogkamer mot Nederländerna*, punkt 44.

talans är dömd att misslyckas och det blir i praktiken omöjligt för enskilda att hävda sina rättigheter.⁴⁰⁰

I vissa fall kan bevishindren minska om man inför särskilda krav beträffande vilken part som måste styrka uppgifterna i målet (krav beträffande bevisbördan). I brottmål är det t.ex. åklagarsidan som har bevisbördan. Åklagarsidan är därför skyldig att bevisa att den tilltalade har begått det brott han eller hon har åtalats för. Detta hänger samman med presumtionen för oskuld i artikel 6.2 i Europakonventionen och artikel 48.1 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. Omvänd bevisbörda kan undergräva presumtionen för oskuld.

Europarådsrätten: I mycket specifika och begränsade fall kan bevisbördan skifta till försvarssidan. Hänsyn ska tas till betydelsen av det som är i fråga i målet och vilka skyddsåtgärder som finns för att skydda rätten till försvar vid fastställandet av huruvida omvänd bevisbörda kan accepteras.⁴⁰¹

Exempel: I målet *Klouvi mot Frankrike*⁴⁰² väckte klaganden 1994 en brottmålstalan mot sin före detta närmast överordnade och anklagade honom för våldtäkt och sexuella trakasserier. År 1998 beslutade undersökningsdomaren att målet skulle avskrivas i brist på bevis. Under tiden inledde P ett straffrättsligt förfarande mot klaganden för falsk tillvitelse. Klaganden dömdes till en villkorlig fängelsedom och ålades att betala skadestånd. Hennes överklagande avvisades. Hon gjorde gällande att detta innebar en kränkning av hennes oskuldspresumtion.

Europadomstolen medgav att varje nationellt system använder rättsliga presumtioner. I det aktuella fallet grundades domen dock på en strikt tillämpning av strafflagen. Om beslutet att avskriva målet var korrekt slog domstolen fast att detta för det första innebar att klagandens anklagelser var falska och för det andra att hon måste ha vetat om att hennes anklagelser var falska. Det rörde sig därför om uppsåtlig falsk tillvitelse. De presumtioner som gjordes innebar att hon inte hade någon möjlighet att försvara sig mot anklagelserna om falsk tillvitelse. Detta åsidosatte artikel 6.2 i Europakonventionen.

400 FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, s. 62.

401 Europadomstolens dom av den 7 oktober 1988 i mål nr 10519/83, *Salabiaku mot Frankrike*.

402 Europadomstolens dom av den 30 juni 2011 i mål nr 30754/03, *Klouvi mot Frankrike*.

I vissa fall kan det förekomma andra presumtioner beträffande de faktiska omständigheterna. I t.ex. mål som rör artikel 3 i Europakonventionen (tortyr och omänsklig och förnedrande behandling), där de relevanta händelserna sker inom ramen för statens kontroll (t.ex. i ett fängelse) kan bevisbördan skifta till staten. Detta innebär att myndigheterna måste ge en tillfredsställande och övertygande förklaring till sådana skador som uppstått i fängelset.⁴⁰³

Inom EU syftar ett kommissionsförslag till ett direktiv från Europaparlamentet och rådet till att stärka vissa aspekter av presumptionen för oskuld inom EU.⁴⁰⁴ Artikel 5 i det nuvarande förslaget bekräftar oskuldspresumtionen, och uppmanar medlemsstaterna att säkerställa att bevisbördan i fråga om fastställandet av misstänkta och tilltalades skuld ligger på åklagarsidan.⁴⁰⁵

Inom **unionsrätten** tillämpas numera en särskild ordning för enskilda som försöker göra gällande att det har förekommit diskriminering, vilka tidigare möttes av mycket komplicerade bevishinder.⁴⁰⁶ När en rättssökande väl har lagt fram inledande fakta presumeras diskriminering ha förekommit, och svaren måste bevisa att diskriminering inte förekom. Detta skifte i bevisbörda är numera fast förankrat i EU-lagstiftningen på diskrimineringsområdet, t.ex. i direktivet om likabehandling oavsett ras eller etniskt ursprung och jämställdhetsdirektivet.⁴⁰⁷ Dessa direktiv utgör ett undantag till de sedvanliga beviskraven, enligt vilka rättssökande är skyldiga att styrka alla delar av sitt mål.

403 Europadomstolens dom av den 16 juni 2009 i mål nr 7045/08, *Gurgurov mot Moldavien*, punkt 56.

404 Europeiska kommissionen (2013), *förslag till Europaparlamentets och rådets direktiv om förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen och av rätten att närvara vid rättegång i straffrättsliga förfaranden*, COM(2013) 821 final, Bryssel den 27 november 2013, artikel 5.2.

405 Se <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13471-2015-INIT/en/pdf>.

406 EU-domstolens dom av den 27 oktober 1993 i mål C-127/92, *Dr. Pamela Mary Enderby mot Frenchay Health Authority och Secretary of State for Health*. Se även FRA (2011), *En handbok i europeisk diskrimineringsrätt*, Luxemburg, Publikationsbyrån.

407 För exempel på EU-lagstiftning där detta skifte i bevisbörda är fast förankrat, se artikel 8 i direktivet om likabehandling oavsett ras eller etniskt ursprung, artikel 9 i direktivet om genomförandet av principen om likabehandling av kvinnor och män när det gäller tillgång till och tillhandahållande av varor och tjänster, artikel 18 i jämställdhetsdirektivet och artikel 10 i ramdirektivet om sysselsättning.

Exempel: I målet *Galina Meister mot Speech Design Carrier Systems GmbH*⁴⁰⁸ sökte en rysk medborgare en ledig tjänst som ”erfaren manlig/kvinnlig softwareutvecklare”. Hennes ansökan avslogs. Kort därefter publicerade samma företag ytterligare en annons med samma innehåll. Sökanden sökte på nytt tjänsten, och hennes ansökan avslogs på nytt. Hon hävdade att hon hade diskriminerats på grund av kön, ålder och etniskt ursprung. Hon väckte en skadeståndstalan för diskriminering på arbetsmarknaden och begärde att få ut sin akt. Hennes talan ogillades, och hennes överklagande av det beslutet ogillades också. Hon ingav därefter ett överklagande till den federala arbetsdomstolen, som begärde ett förhandsavgörande från EU-domstolen avseende huruvida sökanden kunde göra gällande en rätt till information som grundades på flera direktiv.

EU-domstolen konstaterade att personer som känner sig diskriminerade först måste lägga fram fakta som ger anledning att anta att det har förekommit diskriminering. Det är endast om sådana fakta lagts fram som svaranden sedan måste bevisa att det inte förekom någon diskriminering. EU-domstolen slog fast att svarandens vägran att lämna ut information kan hindra käranden från att lägga fram inledande fakta. Den hänskjutande domstolen var tvungen att säkerställa att denna vägran att lämna ut information inte hindrade käranden från att lägga fram sin sak.

6.2.4. Preskriptionstider

Preskriptionstider är fastställda tidsfrister inom vilka en part måste väcka talan, eller delge en annan part talan. Införandet av rimliga tidsfrister och processuella villkor för att väcka talan kan främja god rättsskipning genom att säkerställa rättssäkerhet och slutgiltighet och skydda potentiella svarande från gamla anspråk som kan vara svåra att bemöta på grund av den tid som gått.⁴⁰⁹

Enligt Europarådsrätten och unionsrätten bryter en tidsfrist i princip inte mot artikel 6.1 i Europakonventionen eller artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna.

408 EU-domstolens dom av den 19 april 2012 i mål C-415/10, *Galina Meister mot Speech Design Carrier Systems GmbH*. Se även EU-domstolens dom av den 16 juli 2015 i mål C-83/14, *CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD mot Komisia za zashtita ot diskriminatsia*.

409 Europadomstolens dom av den 18 oktober 2005 i mål nr 6778/05, *MPP Golub mot Ukraina*.

Europarådsrätten: Även om preskriptionstider är vanliga i nationella rättsordningar och har flera viktiga syften måste de eftersträva ett legitimt mål och stå i proportion till det målet för att vara lagliga.⁴¹⁰

Exempel: I målet *Bogdel mot Litauen*⁴¹¹ ärvde klagandena en bit mark som hade köpts från staten. Tio år senare slog en domstol fast att den ursprungliga försäljningen var olaglig och att marken skulle återlämnas till staten utan ersättning. Klagandena överklagade detta. Appellationsdomstolen förklarade att det belopp som ursprungligen hade betalats för marken skulle betalas tillbaka men klagandena nekades äganderätten till marken. Klagandena vidhöll att statens anspråk på marken borde ha preskriberats.

Europadomstolen erinrade om att preskriptionstider är vanligt förekommande i de fördragsslutande parternas nationella rättsordningar. De garanterar säkerhet, skyddar potentiella svaranden och förhindrar orättvisor som kan uppstå om domstolarna hade varit tvungna att avgöra händelser som inträffande för länge sedan, grundat på bevisning som kanske inte längre finns eller är ofullständig. Vid Europadomstolen hävdade klagandena att det var diskriminerande att tillämpa olika regler för statliga myndigheter och privata företag i fråga om när preskriptionstiden skulle börja löpa, men tog inte upp denna fråga i de nationella domstolarna. Trots det konstaterade Europadomstolen att resultatet av denna åtskillnad var jämförbar med klagandenas rätt till domstolsprövning, och att artikel 6.1 i Europakonventionen inte hade åsidosatts.

Unionsrätten: På samma sätt är lagstadgade preskriptionstider för att väcka talan inför nationella domstolar inte nödvändigtvis olagliga.⁴¹²

Exempel: I målet *Q-Beef m.fl.*⁴¹³ väckte sökandena den 2 april 2007 talan mot den belgiska staten och yrkade på ersättning för avgifter som betalats mellan januari 1993 och april 1998. Enligt den hänskjutande domstolen hade den femåriga preskriptionstiden för sökandenas anspråk löpt ut.

410 Europadomstolens dom av den 22 oktober 1996 i mål nr 22083/93 och 22095/93, *Stubbings m.fl. mot Förenade kungariket*, punkterna 50–56.

411 Europadomstolens dom av den 26 november 2013 i mål nr 41248/06, *Bogdel mot Litauen*.

412 EU-domstolens dom av den 15 september 1998 i mål C-231/96, *Edilizia Industriale Siderurgica Srl (Edis) mot Ministero delle Finanze*, punkterna 34–36.

413 EU-domstolens dom av den 8 september 2011 i de förenade målen C-89/10 och C-96/10, *Q-Beef NV mot Belgische Staat och Frans Bosschaert mot Belgische Staat m.fl.*

EU-domstolen fann att vad gäller effektivitetsprincipen var det förenligt med unionsrätten att av rättssäkerhetshänsyn fastställa rimliga tidsfrister för att väcka talan. Dessa tidsfrister får dock inte medföra att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva de rättigheter som följer av unionsrätten.

Det skall tilläggas att preskriptionstider för unionsrätten får inte vara mindre förmånliga än de som avser liknande nationella ersättningsanspråk.⁴¹⁴ Flera av EU:s sekundärrättsliga instrument innehåller särskilda bestämmelser på detta område. I medlingsdirektivet (se [avsnitt 2.4.2](#)) åläggs medlemsstaterna t.ex. att säkerställa att inga talefrister eller preskriptionstider löper ut under medlingsprocessen.⁴¹⁵

6.2.5. Immuniteter

Immuniteter är en mycket speciell form av processhinder. Stater kan även införa immuniteter för att hindra en talan från att kunna väckas. En rättslig immunitet innebär att personen i fråga undantas från alla delar av rättsprocessen – t.ex. från juridisk skyldighet, ett straff eller åtal.⁴¹⁶ Vissa immuniteter är utformade för att fullgöra skyldigheter som följer av folkrätten – t.ex. immunitet för stater och diplomatisk immunitet. Andra former av immunitet kan beviljas på nationell nivå – t.ex. för att skydda offentliga tjänstemän från ansvarsskyldighet för beslut som fattas under deras tjänsteutövning, eller för att skydda parlamentarikers yttrandefrihet.

Parlamentarisk immunitet kan vara förenlig med artikel 6 om den eftersträvar legitima mål som att skydda yttrandefriheten i parlamentet eller att upprätthålla en maktfördelning mellan lagstiftaren och domstolarna.⁴¹⁷ Immuniteten är lättare att motivera om den är nära kopplad till det parlamentariska uppdraget.⁴¹⁸

414 EU-domstolens dom av den 10 juli 1997 i mål C-261/95, *Rosalba Palmisani mot Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS)*, punkterna 27–28.

415 Europaparlamentets och rådets direktiv 2008/52/EG av den 21 maj 2008 om vissa aspekter på medling på privaträttsens område (medlingsdirektivet), EUT L 136, 24.5.2008, artikel 8.

416 Kloth, M. (2010), *Immunities and the right of access to the court under Art. 6 of the European Convention on Human Rights*, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, s. 1.

417 Europadomstolens dom av den 17 december 2002 i mål nr 35373/97, *A. mot Förenade kungariket*, punkterna 75–77.

418 Europadomstolens dom av den 30 januari 2003 i mål nr 45649/99, *Cordova mot Italien (nr 2)*, punkt 64.

Exempel: I målet *C.G.I.L. och Cofferati (nr 2) mot Italien*⁴¹⁹ bestod klagandena av ett italienskt fackförbund och dess generalsekreterare. År 2002 mördades en rådgivare till arbetsmarknads-ministern av Röda brigaderna. Under en debatt i parlamentet gjordes hänvisningar till påstådda kopplingar mellan terrorism och fackliga kampanjer. En parlamentsledamot framförde anklagelser i pressen. Klagandena väckte en skadeståndstalan mot honom och hävdade att hans uttalande hade skadat deras anseende. Deputeradekammaren förklarade att uttalandena omfattades av parlamentarisk immunitet. Klagandena gjorde gällande att detta åsidosatte deras rätt till domstolsprövning.

Europadomstolen fann att artikel 6 i Europakonventionen hade åsidosatts. Parlamentarisk immunitet var en sedan länge vedertagen praxis som hade till syfte att skydda parlamentarikers yttrandefrihet. Ingreppet i klagandenas rättigheter eftersträvade ett legitimt mål, men var inte proportionellt. Uttalandena var i strikt mening inte kopplade till fullgörandet av uppdraget som parlamentsledamot. Myndigheterna hade inte gjort en rättvis avvägning mellan allmänintresset och kravet på att skydda den enskildes grundläggande rättigheter.

Åtalsimmunitet för stater (eller statschefer) har ansetts eftersträva ett legitimt mål som motiverar inskränkningar i rätten till domstolsprövning eftersom det är ett vedertaget folkrättsligt begrepp som främjar hövlighet (ömsesidig respekt) och goda förbindelse mellan stater.⁴²⁰ Statsimmunitet kan till och med gälla vid anklagelser om tortyr. Europadomstolen har dock konstaterat att staterna mot bakgrund av den aktuella utvecklingen på detta område av folkrätten bör se över denna fråga.⁴²¹

Andra immuniteter kan inbegripa begränsningar av enskildas möjligheter att driva rättsprocesser som ifrågasätter uttalanden och slutsatser som gjorts av offentliga tjänstemän. Sådana inskränkningar kan godtas om de eftersträvar

419 Europadomstolens dom av den 6 april 2010 i mål nr 2/08, *C.G.I.L. och Cofferati (nr 2) mot Italien*, punkt 44.

420 Europadomstolens dom av den 21 november 2001 i mål nr 35763/97, *Al-Adsani mot Förenade kungariket*, punkt 56.

421 Europadomstolens dom av den 14 januari 2014 i mål nr 34356/06 och 40528/06, *Jones m.fl. mot Förenade kungariket*, punkt 215.

ett legitimt mål – t.ex. en effektiv utredning⁴²² De metoder som används måste dock stå i proportion till det legitima mål som eftersträvas.⁴²³

6.3. Försenad verkställighet av lagakraftvunna domar

Viktiga punkter

- Rätten till domstolsprövning innefattar rätten att få ett domstolsavgörande verkställt. Underlåtenhet att verkställa en dom kan utgöra en oskäligen obstruktion av rätten till tillgång till rättslig prövning och strida mot artikel 13 i Europakonventionen.
- I Europadomstolens rättspraxis anges flera relevanta kriterier för att fastställa huruvida en försening är skäligen, t.ex. verkställighetsförhållandets komplexitet, klagandens och de behöriga myndigheternas uppträdande och det skadeståndsbelopp eller typ av skadestånd som domstolen beviljat.
- Enligt unionsrätten innebär underlåtenhet att verkställa en dom en överträdelse av artikel 4.3 i EUF-fördraget och artikel 19 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. EU-domstolen har (ännu) inte avgjort denna fråga med stöd av artikel 47 i stadgan.

Underlåtenhet att verkställa domstolsavgöranden begränsar tillgången till rättslig prövning. Detta kan undergräva skyddet för de grundläggande rättigheterna och göra att enskildas rätt till effektivt domstolsskydd går förlorad. Underlåtenhet att verkställa domstolsavgöranden medför därför även att rättsstatsprincipen undergrävs.⁴²⁴

Europarådsrätten: Rätten till tillgång till rättslig prövning inbegriper rätten att utan dröjsmål få ett domstolsavgörande verkställt. Underlåtenhet att

422 Europadomstolens dom av den 21 september 1994 i mål nr 17101/90, *Fayed mot Förenade kungariket*, punkt 70.

423 Ibidem, punkterna 75–82.

424 Europarådet CJJE (2010), *Opinion n°13 (2010) on the role of Judges in the enforcement of judicial decisions*, Strasbourg, punkt 7, Europarådet, Cepej (2007), *Enforcement of court decisions in Europe*, CEPEJ Studies No. 8, Strasbourg, Cepej (2007), *Access to justice in Europe*, Strasbourg, Europarådet, Cepej (2008), *Checklist for promoting the quality of justice and the court*, Strasbourg, t.ex. s. 16.

verkställa nationella domar omfattas därför av artikel 6 i Europakonventionen.⁴²⁵ Försenad verkställighet av en dom kan också medföra en kränkning.⁴²⁶ Stater är skyldiga att se till att lagakraftvunna och bindande domstolsavgöranden verkställs. Om förseningen eller underlåtenheten att verkställa en dom kan tillskrivas staten kan anspråk göras med stöd av artikel 13 i Europakonventionen.

Exempel: I målet *Ivanov mot Ukraina*⁴²⁷ klagade klaganden över underlåtenheten att verkställa domar till hans fördel och bristen på ett effektivt rättsmedel på nationell nivå.

Europadomstolen bekräftade att staten är ansvarig för verkställandet av lagakraftvunna avgöranden om de faktorer som hindrar att de verkställs till fullo och i tid ligger inom myndigheternas kontroll. Domstolen granskade verkställandet av domar enligt artikel 6 i Europakonventionen och identifierade följande faktorer som relevanta för att avgöra huruvida en försening är skälig: i) verkställighetsförfarandets komplexitet, ii) klagandens och de behöriga myndigheternas uppträdande och iii) det skadeståndsbelopp och typ av skadestånd som domstolen beviljat.

Det är olämpligt att kräva att en enskild som har erhållit en dom mot en stat måste ansöka om verkställighet av domen för att denna ska verkställas.⁴²⁸ Det är statens skyldighet att agera. En offentlig myndighet kan inte åberopa bristande resurser som motivering till att den inte betalar en skuld som den genom ett domstolsavgörande har ålagts att betala.⁴²⁹ Försenad betalning till följd av ett verkställighetsförfarande ger dessutom inte adekvata

425 Europadomstolens dom av den 19 mars 1997 i mål nr 18357/91, *Hornsby mot Grekland*, para. 40. Se även FN:s kommitté för mänskliga rättigheter (2005), mål nr 823/1998, *Czernin mot Tjeckien*, 29 mars 2005 (underlåtenhet att handla och oskäliga förseningar i genomförandet av beslut åsidosätter artikel 14 i den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter).

426 Europarådet, ministerrådet (2003), *Recommendation Rec(2003)17 to member states on enforcement*, 9 september 2003. Se även Europarådet, Cepej (2009), *Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe Recommendation on enforcement*.

427 Europadomstolens dom av den 15 oktober 2009 i mål nr 40450/04, *Yuriy Nikolayevich Ivanov mot Ukraina*, punkterna 53–57.

428 Europadomstolens dom av den 29 mars 2006 i mål nr 36813/97, *Scordino mot Italien (nr 1)*, punkt 198.

429 Europadomstolens dom av den 6 september 2005 i mål nr 73970/01, *Sacaleanu mot Rumänien*.

prövningsmöjligheter.⁴³⁰ Europadomstolen har konstaterat att i mål som rör underlåtenhet att verkställa domstolsavgöranden är nationella åtgärder för att säkerställa att dessa verkställs i tid av "yttersta vikt". Stater kan emellertid välja att tillhandahålla ett helt kompensatoriskt rättsmedel om rättsmedlet uppfyller särskilda krav (för en närmare diskussion om skadestånd som rättsmedel vid underlåtenhet att verkställa ett domstolsavgörande, se [avsnitt 5.2.1](#)).

Unionsrätten: Artikel 47 i stadgan om de grundläggande rättigheterna gäller alla rättigheter som följer av unionsrätten, och ger enskilda rätt till effektivt domstolsskydd beträffande dessa rättigheter. Underlåtenhet att verkställa en dom strider mot medlemsstaternas skyldigheter enligt artikel 4.3 i EUF-fördraget (se [kapitel 1](#)) och artikel 19 i stadgan om de grundläggande rättigheterna. EU-domstolen har (ännu) inte avgjort denna fråga med stöd av artikel 47.

När det gäller verkställighet av domar rent generellt har EU antagit sekundärslagstiftning för att hantera gränsöverskridande erkännande och verkställighet av domar. Exempel.⁴³¹

- Den europeiska exekutionstiteln kan användas för att verkställa obestridda domar på privaträttens område i andra EU-medlemsstater.⁴³² Att en fordran är obestridd betyder att gäldenären har godkänt den, att en förlikning har godkänts av domstolen eller att gäldenären inte har inställt sig vid domstolsförhandlingen för att försvara fordran. Enskilda kan erhålla verkställighetsförklaringar. Den europeiska exekutionstiteln skickas sedan till den berörda EU-medlemsstatens verkställande myndigheter. I undantagsfall

430 Europadomstolens dom av den 11 december 2003 i mål nr 62503/00, *Karahalios mot Grekland*, punkt 23.

431 Andra exempel är Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 650/2012 av den 4 juli 2012 om behörighet, tillämplig lag, erkännande och verkställighet av domar samt godkännande och verkställighet av officiella handlingar i samband med arv och om inrättandet av ett europeiskt arvsintyg, EUT L 201, 27.7.2012, s. 107, rådets förordning (EG) nr 2201/2003 av den 27 november 2003 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar i äktenskapsmål och mål om föräldraansvar, EUT L 338, 23.12.2003, s. 1, och rådets förordning (EG) nr 4/2009 av den 18 december 2008 om domstols behörighet, tillämplig lag, erkännande och verkställighet av domar samt samarbete i fråga om underhållsskyldighet, EUT L 7, 10.1.2009, s. 1.

432 Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 805/2004 av den 21 april 2004 om införande av en europeisk exekutionstitel för obestridda fordringar, EUT L 143, 30.4.2004. Förordningen gäller inte för Danmark.

tillämpas dock ett skyndsamt förfarande, t.ex. i samband med arv och testamente eller makars förmögenhetsförhållanden.

- Om en europeisk exekutionstitel inte kan användas kan enskilda få en dom verkställd med hjälp av Bryssel I-förordningen från 2001.⁴³³Förfaranden som undantas är bland annat skiljeförfaranden, konkursförfaranden och äktenskapsmål. En ny omarbetad Bryssel I-förordning – som har ersatt 2001 års Bryssel I -förordning – trädde i kraft den 10 januari 2015.⁴³⁴ Bryssel-förordningen är dock fortfarande tillämplig på domar i förfaranden som inleddes före det datumet.

Lovande praxis

Effektiv verkställighet av domar

I Sverige drivs skulder in av Kronofogdemyndigheten. Fordringsägaren ansöker om verkställighet. Om alla nödvändiga handlingar har bifogats meddelar Kronofogdemyndigheten gäldenären och ger honom eller henne två veckor att betala eller invända mot beslutet. Om gäldenären inte betalar kan verkställighetsförfarandet inledas. Kronofogdemyndigheten söker efter tillgångar som kan utmätas för att betala skulden (t.ex. genom att söka i fastighetsregistret, bolagsregistret och i skattekonton). Gäldenären måste tillhandahålla uppgifter om sina tillgångar och kan anmodas att svara på frågor om dem. Tredje parter är skyldiga att tillhandahålla uppgifter om tillgångar som tillhör gäldenären men som brukas av tredje part. Kronofogdemyndigheten utvärderar alla uppgifter och mäter ut de tillgångar som behövs för att täcka skulden, men som har minst menlig inverkan på gäldenären. Om pengar på ett bankkonto mäts ut överförs pengarna till Kronofogdemyndigheten inom några dagar och vidarebefordras sedan till fordringsägaren.

Källa: Kronofogdemyndigheten.

433 Rådets förordning (EG) nr 44/2001 av den 22 december 2000 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område, EGT L 12, 16.1.2001. Bestämmelserna utvidgades till att även gälla för Danmark genom rådets beslut 2006/325/EG av den 27 april 2006 om ingående av avtalet mellan Europeiska gemenskapen och Konungariket Danmark om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område, EUT L 120, 5.5.2006. Se även om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område (Luganokonventionen), EUT L 339, 21.12.2007, som undertecknats av EU, Danmark, Island, Norge och Schweiz.

434 Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1215/2012 av den 12 december 2012 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område (omarbetning), EUT L 351, 20.12.2012. Danmark har valt att stå utanför förordningen.

7

Begränsningar av tillgången till rättslig prövning: handläggningstid

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Handläggningstid		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47 (rätt till ett effektivt rättsmedel) Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 41 (rätt till god förvaltning)	Fastställande av handläggningstiden	Europakonventionen, artikel 6.1 (rätt till en rättvis rättegång)
	Icke straffrättsliga förfaranden	Europadomstolen, <i>Oršuš m.fl. mot Kroatien</i> , nr 15766/03, 2010
	Straffrättsliga förfaranden	Europadomstolen, <i>Malkov mot Estland</i> , nr 31407/07, 2010
Skälig handläggningstid		
EU-domstolen, <i>C-500/10, Ufficio IVA di Piacenza mot Beldere Costruzioni Srl.</i> , 2012	Kriterier för att fastställa vad som avses med prövning inom skälig tid	Europadomstolen, <i>Starokadomskiy mot Ryssland (nr 2)</i> , nr 27455/06, 2014
	Målets komplexitet	Europadomstolen, <i>Matoń mot Polen</i> , nr 30279/07, 2009
	Den rättssökandes uppträdande	Europadomstolen, <i>Veliyev mot Ryssland</i> , nr 24202/05, 2010
	De nationella myndigheternas uppträdande	Europadomstolen, <i>Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. m.fl. mot Portugal</i> , nr. 56637/10 m.fl., 2014
	Betydelsen av rätten i fråga	Europadomstolen, <i>Mikulić mot Kroatien</i> , nr 53176/99, 2002

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Rättsmedel mot orimligt långa handläggningstider		
EU-domstolen, C-58/12 P, <i>Groupe Gascogne SA mot Europeiska kommissionen</i> , 2013		Europadomstolen, <i>Scordino mot Italien (nr 1)</i> , nr 36813/97, 2006

Att ett domstolsförfarande avslutas i skälig tid är en grundläggande mänsklig rättighet i både icke straffrättsliga och straffrättsliga förfaranden. Detta kapitel innehåller en närmare beskrivning av Europarådsrätten och unionsrätten när det gäller att fastställa handläggningstiden och avgöra huruvida denna är skälig. I **avsnitt 7.3** ges en översikt över de rättsmedel som finns mot orimligt långa handläggningstider.

7.1. Fastställande av handläggningstiden

Viktiga punkter

- Rätten till en rättegång inom skälig tid skyddas både genom artikel 6 i Europakonventionen och genom artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna.
- För att fastställa om ett förfarande avslutades i skälig tid ska den totala handläggningstiden bedömas.
- I icke straffrättsliga förfaranden räknas tiden normalt från det att en talan väcks vid en domstol.
- I straffrättsliga förfaranden räknas tiden normalt från det att en person åtalas, dvs. från det ögonblick en persons personliga situation "väsentligt påverkas".
- Både straffrättsliga och icke straffrättsliga förfaranden anses avslutade när avgörandet vinner laga kraft (inte kan överklagas).

Lovande praxis

Skyndsam handläggning av familjemål

Familjedomstolarna och advokatsamfundet i Berlin (Tyskland) genomförde tillsammans ett framgångsrikt projekt i Berlin för att snabba upp de rättsliga förfarandena i familjemål. I projektet försöker man lösa problemet med långa handläggningstider och eventuella konflikter mellan föräldrar. Projektet inför en konsekvent, multidisciplinär strategi bland yrkesverksamma på området (jurister, socialarbetare och domare). Dessa gör gemensamma ingripanden och hjälper föräldrarna att själva identifiera och tillgodose sina barns behov och att lösa tvister mer effektivt.

Källa: 2014 års Crystal Scales of Justice-pris, som delas ut gemensamt av Europarådet och Europeiska kommissionen.

Rätten till rättegång inom skälig tid anges i artikel 6 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna. Trots betydelsen av denna rätt är orimligt långa handläggningstider den klart vanligaste fråga som tas upp i klagomål till Europadomstolen.⁴³⁵

Kravet på att förfaranden ska avslutas inom skälig tid "gäller för alla parter i rättsprocessen och syftet är att skydda dem mot orimligt långa handläggningstider".⁴³⁶ Orimligt långa handläggningstider kan undergräva respekten för rättsstatsprincipen och hindra tillgången till rättslig prövning. Förseningar i erhållande och verkställighet av domar kan utgöra ett processuellt hinder för tillgång till rättslig prövning (se [avsnitt 6.3](#)). Stater måste organisera sitt rättssystem på ett sådant sätt att deras domstolar kan fullgöra skyldigheten att avgöra mål inom skälig tid.⁴³⁷ Underlåtenhet avgöra mål inom skälig tid ger rätt till ett effektivt rättsmedel (se [avsnitt 7.3](#)).⁴³⁸ Stater bör garantera särskilda

435 Europarådet, ministerkommittén (2010), *Recommendation Rec(2010)3 to member states on effective remedies for excessive length of proceedings*, 24 februari 2010. Se även Europarådet, justitiesekreteraren vid Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna, *årsrapport 2014* (på engelska), s. 174–175.

436 Europadomstolens dom av den 10 november 1969 i mål nr 1602/62, *Stögmüller mot Österrike*, punkt 5.

437 Europadomstolens som av den 24 augusti 1993 i mål nr 12986/87, *Scuderi mot Italien*, punkt 16. Europadomstolens dom av den 19 juli 2012 i mål nr 48163/08, *Jama mot Slovenien*, punkt 36.

438 Europarådet, ministerkommittén (2010), *Recommendation Rec(2010)3*. Se även Europarådet, Cepej (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights*. I rapporterna identifieras och utvärderas viktiga principer i domstolens rättspraxis vad gäller begreppet "skälig tid".

prövningsmöjligheter med hjälp av vilka enskilda kan begära prövning av orimligt långa handläggningstider. Underlåtenhet att göra detta åsidosätter i sig artikel 13.⁴³⁹

Varken Europarådsrätten eller unionsrätten fastställer vad som avses med "inom skälig tid". Alla mål prövas separat och mot bakgrund av samtliga omständigheter i det enskilda fallet. Bedömningen görs i enlighet med de kriterier som Europadomstolen fastställt i sin rättspraxis, som även EU-domstolen tillämpar. Europadomstolen fastställer först hur lång handläggningstiden har varit. Därefter bedömer den om tidsåtgången är rimlig. (se vidare i [avsnitt 7.2](#)).⁴⁴⁰ I [kapitel 1](#) (särskilt i [figuren](#)) ges en översikt över kopplingen mellan rättigheterna i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna och Europakonventionen. På grund av dessa kopplingar gäller den Europarådsrätt som beskrivs nedan även för de unionsrättsliga bestämmelser som anges i artikel 47.

Principen om att förhandling ska hållas inom skälig tid gäller även vid förvaltningsförfaranden i EU.⁴⁴¹ Detta anges även i artikel 41 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, där det fastställs att alla medborgare har rätt att få sina angelägenheter behandlade opartiskt, rättvist och inom skälig tid av unionens institutioner, organ och byråer.

7.1.1. Fastställande av handläggningstid i icke straffrättsliga förfaranden

I icke straffrättsliga förfaranden börjar handläggningstiden normalt löpa från och med det ögonblick en talan väcks vid en domstol.⁴⁴² Ibland börjar den dock löpa innan rättsprocessen inleds.⁴⁴³ Detta sker endast i undantagsfall – t.ex. när vissa förberedande åtgärder måste vidtas innan själva förfarandet inleds.⁴⁴⁴ Om en rättssökande t.ex. måste inge en ansökan till en förvaltningsmyndighet

439 Europadomstolens dom av den 26 oktober 2000 i mål nr 30210/96, *Kudła mot Polen*, punkterna 159–160.

440 Europadomstolens dom av den 26 oktober 2000 i mål nr 30210/96, *Kudła mot Polen*, punkt 124.

441 Se även EU-domstolens dom av den 5 juni 2012 i mål T-214/06, *Imperial Chemical Industries Ltd mot Europeiska kommissionen*, punkt 284.

442 Europadomstolens dom av den 23 april 1987 i mål nr 9816/82, *Poiss mot Österrike*, punkt 50.

443 Europadomstolens dom av den 21 februari 1975 i mål nr 4451/70, *Golder mot Förenade kungariket*, punkt 32.

444 Europadomstolens dom av den 26 september 2006 i mål nr 68890/01, *Blake mot Förenade kungariket*, punkt 40.

innan han eller hon väcker talan kan den handläggningstid som ska bedömas även inkludera denna period.⁴⁴⁵ Handläggningstiden omfattar hela det aktuella förfarandet, inklusive ett eventuellt överklagandeförfarande.⁴⁴⁶

Förfarandet anses avslutat när ett avgörande vinner laga kraft (detta inbegriper bedömningen av den skada som lidits efter en dom).⁴⁴⁷ Europadomstolen undersöker hela förfarandet för att avgöra om handläggningstiden är rimlig.⁴⁴⁸ I fråga om avslutandet av ett förfarande anses verkställandet av en dom eller ett verkställighetsförfarande ingå i målet när relevant handläggningstid beräknas.⁴⁴⁹

Exempel: I *Oršuš m.fl. mot Kroatien*⁴⁵⁰ bestod klagandena 15 elever av romskt ursprung som under perioden 1996–2000 gick i skolan i två grundskolor. Ibland hade de undervisning i klasser med enbart romska elever. Den 19 april 2002 väckte de talan mot skolorna och gjorde gällande att de hade diskriminerats på grund av ras och att deras rätt till utbildning hade åsidosatts. I september 2002 ogillade en domstol deras talan. Efter ett överklagande fastställdes detta beslut. Den 7 februari 2007 ogillade författningsdomstolen klagandenas talan om orimligt lång handläggningstid.

Europadomstolen konstaterade att förfarandet inleddes den 19 april 2002 och avslutades, efter att ha prövats i lokal och regional domstol, med författningsdomstolens beslut av den 7 februari 2007. Europadomstolen ansåg att även om målet avgjordes snabbt i första och andra instans tog förfarandet vid författningsdomstolen fyra år, en månad och 18 dagar. Europadomstolen fann därför att artikel 6.1 i Europakonventionen hade åsidosatts.

När det gäller handläggningstiden vid författningsdomstolar tar Europadomstolen hänsyn till deras särskilda roll som "författningens väktare".⁴⁵¹ För

445 Europadomstolens dom av den 28 juni 1978 i mål nr 6232/73, *König mot Tyskland*, punkt 98.

446 Europadomstolens dom av den 23 april 1987 i mål nr 9816/82, *Poiss mot Österrike*, punkt 50.

447 Europadomstolens dom av den 10 juli 1984 i mål nr 8990/80, *Guincho mot Portugal*.

448 Europadomstolens dom av den 25 februari 1993 i mål nr 13089/87, *Dobbertin mot Frankrike*, punkt 44.

449 Europadomstolens dom av den 26 oktober 1988 i mål nr 11371/85, *Martins Moreira mot Portugal*, punkt 44.

450 Europadomstolens dom av den 16 mars 2010 i mål nr 15766/03, *Oršuš m.fl. mot Kroatien*.

451 Ibidem, punkt 109.

att avgöra om man ska ta hänsyn till förfarandet vid författningsdomstolen vid bedömningen av huruvida handläggningstiden av ett mål var rimlig måste man fastställa huruvida resultatet av förfarandet kan påverka resultatet av tvisten vid de vanliga domstolarna.⁴⁵²

När en part i ett mål dör och en annan person förklarar att han eller hon vill driva målet vidare i egenskap av den ursprungliga klagandes arvinge kan hänsyn tas till hela förfarandet vid prövningen av handläggningstiden.⁴⁵³ Om en person intervenerar i ett mål som tredje part endast för sin egen räkning räknas handläggningstiden från och med det aktuella ingripandet.⁴⁵⁴

7.1.2. Fastställande av handläggningstid i straffrättsliga förfaranden

Kravet på rättegång inom skälig tid i straffrättsliga förfaranden syftar till att säkerställa att "tilltalade inte alltför länge ska behöva sväva i okunnighet om resultatet av brottsanklagelserna mot den".⁴⁵⁵ I straffrättsliga förfaranden räknas handläggningstiden från och med det att en person åtalas.⁴⁵⁶ Det betyder från och med det att den tilltalades situation "väsentligen påverkas".⁴⁵⁷ Lagg märke till att tiden kan börja löpa innan ett mål prövas i domstolen – t.ex. från tidpunkten för gripandet⁴⁵⁸ eller inledandet av en förundersökning.⁴⁵⁹

Exempel: I målet *Malkov mot Estland*⁴⁶⁰ fälldes klaganden för mord på en taxichaufför 2008. Brottsutredningen hade inletts redan den 6 augusti 1998. Klaganden klagade på den orimligt långa handläggningstiden.

452 Europadomstolens dom av den 16 september 1996 i mål nr 20024/92, *Süssmann mot Tyskland*, punkt 39.

453 Europadomstolens dom av den 29 mars 2006 i mål nr 36813/97, *Scordino mot Italien (nr 1)*, punkt 220.

454 Ibidem.

455 Europadomstolens dom av den 27 juni 1968 i mål nr 2122/64, *Wemhoff mot Tyskland*, punkt 18.

456 Europadomstolens dom av den 11 juni 2015 i mål nr 56097/07, *Tychko mot Ryssland*, punkt 63.

457 Europadomstolens dom av den 15 juli 1982 i mål nr 8130/78, *Eckle mot Tyskland*.

458 Europadomstolens dom av den 27 juni 1968 i mål nr 2122/64, *Wemhoff mot Tyskland*, punkt 19.

459 Europadomstolens dom av den 16 juli 1971 i mål nr 2614/65, *Ringeisen mot Österrike*, punkt 110.

460 Europadomstolens dom av den 4 februari 2010 i mål nr 31407/07, *Malkov mot Estland*.

Europadomstolen erinrade om att i straffrättsliga förfaranden räknas handläggningstiden från och med det att personen åtalas, vilket kan ske innan målet prövas i domstol. Begreppet "åtalas" motsvarar testet på huruvida den misstänktes situation väsentligen har påverkats. Domstolen utgick från den 17 augusti 2001 – den dag den som ansvarade för polisutredningen fastställde åtalspunkterna mot klaganden – och förklarade att det fanns risk för att den tilltalade skulle avvika. Förfarandet avslutades den 22 april 2009, när klagandens överklagande inte beviljades prövningstillstånd av Högsta domstolen. Den totala handläggningstiden var sju år och åtta månader på tre olika domstolsnivåer. Handläggningstiden var orimligt lång och stred därför mot artikel 6.1 i Europakonventionen. Detta åtgärdades genom att klagandens strafftid kortades ned.

Kravet på att förfarandet ska avslutas inom skälig tid gäller hela det aktuella förfarandet, inklusive ett eventuellt överklagandeförfarande.⁴⁶¹ Tiden löper därför fram till dess att domen i målet har vunnit laga kraft. Detta kan vara efter en appellationsdomstols beslut i en sakfråga.⁴⁶² Ett straffrättsligt förfarande har inte "avgjorts" förrän den slutliga domen har meddelats.⁴⁶³ Vad gäller artikel 6 i Europakonventionen anses verkställandet av en domstols dom ingå i rättegången. Detta inbegriper verkställandet av ett beslut om att frikänna den tilltalade.⁴⁶⁴

7.2. Kriterier för att fastställa om prövningen har skett inom skälig tid

Viktiga punkter

- Huruvida prövningen i straffrättsliga och icke straffrättslig förfaranden sker inom skälig tid beror på de särskilda omständigheterna i det enskilda fallet.
- Följande fyra kriterier används för att bedöma huruvida handläggningstiden i straffrättsliga och icke straffrättsliga förfaranden är skälig: hur komplicerat målet är, den rättssökandes uppträdande, de nationella myndigheternas uppträdande, och den aktuella rättighetens betydelse för den rättssökande.

461 Europadomstolens dom av den 28 juni 1978 i mål nr 6232/73, *König mot Tyskland*, punkt 98.

462 Europadomstolens dom av den 27 juni 1968 i mål nr 1936/63, *Neumeister mot Österrike*, punkt 19.

463 Europadomstolens dom av den 15 juli 1982 i mål nr 8130/78, *Eckle mot Tyskland*, punkt 77.

464 Europadomstolens dom av den 8 april 2004 i mål nr 71503/01, *Assanidze mot Georgien*, punkterna 181-182.

Strategin för att fastställa om handläggningstiderna har varit orimligt långa har beskrivits som "mer pragmatisk än vetenskaplig".⁴⁶⁵ **Europarådsrätten och unionsrätten:** I både straffrättsliga och icke straffrättsliga förfaranden beror frågan om huruvida prövningen har skett inom skälig tid på de särskilda omständigheterna i det enskilda fallet.⁴⁶⁶

Fyra kriterier används för att bedöma om handläggningstiden är skälig i straffrättsliga och icke straffrättsliga förfaranden:

- i) Hur komplicerat målet är.
- ii) Den rättssökandes uppträdande.
- iii) De nationella myndigheternas uppträdande.
- iv) Den aktuella rättighetens betydelse för den rättssökande (se **avsnitten 7.2.1 till 7.2.4**).⁴⁶⁷

Genom att tillämpa dessa kriterier har Europadomstolen t.ex. ansett att 10 år⁴⁶⁸ respektive 13 år⁴⁶⁹ är orimligt långa handläggningstider i straffrättsliga förfaranden. Den har även ansett att 10 år är en orimligt lång handläggningstid i civilrättsliga förfaranden⁴⁷⁰ och att 7 år är en orimligt lång handläggningstid för disciplinära förfaranden.⁴⁷¹ Vid bedömningen av om prövningen har skett inom skälig tid har hänsyn tagits till att mål kan prövas i en eller flera instanser (t.ex. vid överklaganden). Den kumulativa effekten till följd av förseningar på varje nivå bedöms för att fastställa vad som är skäligt.⁴⁷²

465 Generaladvokat Sharpstons förslag till avgörande inför EU-domstolens dom av den 30 maj 2013 i mål C-58/12, *Groupe Gascogne SA mot Europeiska kommissionen*, punkterna 72-73.

466 Europadomstolens dom av den 28 juni 1978 i mål nr 6232/73, *König mot Tyskland*, punkt 110.

467 Exempelvis Europadomstolens dom av den 27 juni 2000 i mål nr 30979/96, *Frydlander mot Frankrike*, punkt 43 (sysselsättning).

468 Europadomstolens dom av den 25 juni 1987 i mål nr 10527/83, *Milasi mot Italien*.

469 Europadomstolens dom av den 25 juni 1987 i mål nr 10256/83, *Baggetta mot Italien*.

470 Europadomstolens dom av den 25 juni 1987 i mål nr 9381/81, *Capuano mot Italien*.

471 Europadomstolens dom av den 27 januari 2015 i mål nr 66232/10, *Kincses mot Ungern*.

472 Europadomstolens dom av den 29 maj 1986 i mål nr 9384/81, *Deumeland mot Tyskland*, punkt 90.

Det måste dock göras en avvägning mellan snabba förfaranden och god rättskipning. Behovet av att snabbt avgöra ett mål får t.ex. inte göra att en tilltalad förlorar sin rätt till försvar (se [avsnitt 4.2.4](#) om tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar).⁴⁷³

Exempel: I målet *Starokadomskiy mot Ryssland (nr 2)*⁴⁷⁴ åtalades klaganden i februari 1998 för överlagt mord. Han anklagades senare för andra våldsbrott tillsammans med andra misstänkta. I november 2004 fälldes han för en rad brott, inklusive anstiftan till mord. Domen fastställdes efter överklagande och i november 2005 dömdes han slutligen till tio års fängelse. Klaganden klagade över att handläggningstiden var orimligt lång.

Det fanns inget som tydde på att kravet på "skälig tid" ingick i den nationella domstolens resonemang. I artikel 6 föreskrivs att en rättsprocess ska avslutas inom skälig tid, men i samma artikel fastställs även den mer allmänna principen om god rättskipning. I det aktuella fallet var domstolen inte övertygad om att myndigheterna hade gjort en lämplig avvägning mellan olika aspekter av detta grundläggande krav. Klaganden var frihetsberövad, och extra noggrannhet krävdes därför. Domstolen fann därför att artikel 6.1 i Europakonventionen hade åsidosatts.

EU-domstolen har tillämpat samma princip i mål vid tribunalen.⁴⁷⁵ EU-domstolen har också slagit fast att EU:s juridiska skyldigheter inte kan användas som motivering till medlemsstaternas underlåtenhet att iaktta principen om att rättsprocesser ska avslutas inom skälig tid.

Exempel: I *Ufficio IVA di Piacenza mot Belvedere Costruzioni Srl*⁴⁷⁶ föreskrev en italiensk lag att vissa förfaranden som pågått vid en skattedomstol mer än tio år efter det att talan i första instans hade väckts i tredje instans automatiskt skulle avgöras. Detta ansågs vara förenligt med unionsrätten.

473 Europadomstolens dom av den 12 oktober 1992 i mål nr 12919/87, *Boddaert mot Belgien*, punkt 39.

474 Europadomstolens dom av den 13 mars 2014 i mål nr 27455/06, *Starokadomskiy mot Ryssland (nr 2)*.

475 EU-domstolens dom av den 26 november 2013 i mål C-58/12 P, *Groupe Gascogne SA mot Europeiska kommissionen*, punkterna 82–88.

476 EU-domstolens dom av den 29 mars 2012 i mål C-500/10, *Ufficio IVA di Piacenza mot Belvedere Costruzioni Srl*, punkt 23.

EU-domstolen konstaterade att skyldigheten att säkerställa en effektiv uppbörd av unionens egna medel emellertid inte får strida mot den princip om att få sin sak prövad inom skälig tid som följer av artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna och artikel 6.1 i Europakonventionen.

7.2.1. Målets komplexitet

Komplexiteten avser både faktiska och rättsliga omständigheter. Ett komplicerat mål kan röra frågor beträffande en rättssökandes hälsotillstånd,⁴⁷⁷ omfattande bevisning,⁴⁷⁸ komplicerade rättsfrågor,⁴⁷⁹ behov av att höra ett stort antal vittnen,⁴⁸⁰ eller beröra många personer.⁴⁸¹ Vissa mål kan till sin natur framstå som mer komplicerade – t.ex. om de rör både gemenskapsintressen och enskilda intressen.⁴⁸² Bara för att ett mål betraktas som mycket komplicerat innebär detta inte att alla förseningar ska betraktas som rimliga.⁴⁸³

Exempel: I målet *Matoń mot Polen*⁴⁸⁴ åtalades klaganden den 19 juni 2000 för narkotikahandel, olaga vapeninnehav och medlemskap i en kriminell organisation. Målet hade 36 målsägande och det fanns 147 vittnen. Klaganden fälldes 2008. Han överklagade till regiondomstolen, som vid tidpunkten för förhandlingen vid Europadomstolen ännu inte hade avgjort hans överklagande. Han ingav även ett överklagande till appellationsdomstolen och gjorde gällande en överträdelse av rätten till en rättegång inom skälig tid. Domstolen avslög överklagandet.

477 Europadomstolens dom av den 18 juni 2015 i mål nr 39317/05, *Yaikov mot Ryssland*, punkt 76.

478 Europadomstolens dom av den 15 juli 1982 i mål nr 8130/78, *Eckle mot Tyskland*.

479 Europadomstolens dom av den 27 november 2012 i mål nr 46601/07, *Breinesberger och Wenzelhuemer mot Österrike*, punkterna 30–33.

480 Europadomstolens dom av den 22 december 2004 i mål nr 40063/98, *Mitev mot Bulgarien*, punkt 99.

481 Europadomstolens dom av den 25 mars 1999 i mål nr 31423/96, *Papachelas mot Grekland*, punkt 39 (komplicerade faktiska omständigheter).

482 Europadomstolens dom av den 30 oktober 1991 i mål nr 11796/85, *Wiesinger mot Österrike*, punkt 55.

483 Europadomstolens dom av den 7 augusti 1996 i mål nr 19874/92, *Ferrantelli och Santangelo mot Italien*, punkt 42. Se även Europadomstolens dom av den 16 juli 1971 i mål nr 2614/65, *Ringeisen mot Österrike*, punkt 110.

484 Europadomstolens dom av den 9 juni 2009 i mål nr 30279/07, *Matoń mot Polen*.

Europadomstolen medgav att det rörde sig om ett mycket komplicerat mål, med en stor mängd målsägande och omfattande bevisning. Domstolen konstaterade dock att detta inte i sig kunde motivera den orimligt långa handläggningstiden i det straffrättsliga förfarandet. Även om hänsyn togs till de betydande svårigheter som vissa nationella myndigheter hade var de skyldiga att organisera rättegången på ett effektivt sätt och se till att de garantier som ges i Europakonventionen iakttas. Det straffrättsliga förfarandet, som pågick i över åtta år, iakttog inte kravet på att få sin sak prövad inom skälig tid. Artikel 6 i Europakonventionen hade därför åsidosatts.

Även om komplicerade mål kan ta längre tid att slutföra medför således komplexitet inte i sig långa handläggningstider.⁴⁸⁵

7.2.2. Klagandens uppträdande

En klagandes uppträdande är en objektiv aspekt av förfarandet som staten inte har kontroll över. Man måste därför ta hänsyn till detta vid fastställandet av huruvida handläggningstiden har överskridit vad som är rimligt.⁴⁸⁶

Enskilda kan inte klandras för att de utövar sina rättigheter eller använder alla prövningsmöjligheter som de har tillgång till.⁴⁸⁷ De är inte skyldiga att aktivt samarbeta för att förfaranden mot dem handläggs skyndsamt.⁴⁸⁸ Klagandens uppgift är att driva sin sak så omsorgsfullt som möjligt, avstå från att använda förhållningstekniker och utnyttja möjligheterna att påskynda förfarandet.⁴⁸⁹

Exempel: I målet *Velijev mot Ryssland*⁴⁹⁰ greps och häktades klaganden den 26 februari 2004 misstänkt för att ha deltagit i flera organiserade väpnade rån. Domen i första instans meddelades den 21 juni 2006. Domen

485 Europarådet, Cepej (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights*, s. 20.

486 Europadomstolens dom av den 30 oktober 1991 i mål nr 11796/85, *Wiesinger mot Österrike*, punkt 57.

487 Europadomstolens dom av den 23 april 2009 i mål nr 36941/02, *Gubkin mot Ryssland*, punkt 167. Se även Europadomstolens dom av den 9 oktober 2008 i mål nr 62936/00, *Moiseyev mot Ryssland*, punkt 192.

488 Europadomstolens dom av den 15 juli 1982 i mål nr 8130/78, *Eckle mot Tyskland*, punkt 82.

489 Europadomstolens dom av den 7 juli 1989 i mål nr 11681/85, *Unión Alimentaria Sanders SA mot Spanien*, punkt 35.

490 Europadomstolens dom av den 24 juni 2010 i mål nr 24202/05, *Velijev mot Ryssland*.

fastställdes efter överklagande. Regeringen gjorde gällande att förfarandet pågick så länge på grund av medvetna handlingar av de medtilltalade, översättning från ryska till azeriska (azerbajdzjanska) samt att klaganden, de medtilltalade och advokaterna i bland hade varit sjuka.

Europadomstolen erinrade om att en klagande inte kan åläggas att aktivt samarbeta med de rättsliga myndigheterna och inte kan klandras för att till fullo utnyttja tillgängliga nationella rättsmedel. I det aktuella fallet bidrog klaganden inte i särskilt hög grad till den långa handläggningstiden, och vissa förseningar kunde tillskrivas de nationella myndigheterna. Enligt artikel 6 ska rättsprocesser vara snabba och i samma artikel fastställs även principen om god rättsskipning. De nationella myndigheterna gjorde aldrig någon lämplig avvägning mellan de olika aspekterna av denna grundläggande rättighet. Artikel 6 hade därför åsidosatts.

Ett exempel på en enskilds uppträdande som kan leda till förseningar är om personen i fråga flyr från jurisdiktionen. Den allmänna regeln är därför att en tilltalad inte utan starka skäl kan klaga på orimligt lång handläggningstid efter en flykt.⁴⁹¹ En klagandes uppträdande får inte användas för att motivera perioder av inaktivitet från myndigheternas sida.

7.2.3. De nationella myndigheternas uppträdande

Förseningar som kan tillskrivas staten måste beaktas,⁴⁹² men man måste göra en noggrann bedömning innan man tillskriver staten ansvar. En försening i förfarandet som beror på en begäran om förhandsavgörande från EU-domstolen kan t.ex. inte tillskrivas staten.⁴⁹³

Stater måste organisera sina rättssystem på ett sådant sätt att deras domstolar kan garantera rätten att erhålla ett lagakraftvunnet beslut inom skälig tid.⁴⁹⁴ Huvudansvaret för att förbereda ett mål och genomföra en snabb rättegång

491 Europadomstolens dom av den 20 juni 2006 i mål nr 18078/02, *Vayıç mot Turkiet*, punkt 44.

492 Europadomstolens dom av den 6 maj 1981 i mål nr 7759/77, *Buchholz mot Tyskland*, punkt 49. Se även Europadomstolens dom av den 6 december 2001 i mål nr 41727/98, *Yagtzilar m.fl. mot Grekland*.

493 Europadomstolens dom av den 26 februari 1998 i mål nr 20323/92, *Pafitis m.fl. mot Grekland*, punkt 95.

494 Europadomstolens dom av den 29 mars 2006 i mål nr 64886/01, *Cocchiarella mot Italien*, punkt 119. För ett brottmål, se Europadomstolens dom av den 25 februari 1993 i mål nr 13089/87, *Dobbertain mot Frankrike*, punkt 44.

ligger dock hos domaren.⁴⁹⁵ Europadomstolen har funnit att upprepade byten av domare "inte kan frita staten från ansvar, eftersom den är ansvarig för att domstolsväsendet är organiserat på ett sådant sätt att god rättskipning säkerställs".⁴⁹⁶ På samma sätt motiverar inte "konstant överanhopning" av mål orimligt långa handläggningstider.⁴⁹⁷ Staten är ansvarig för alla statliga myndigheter – inte bara för domstolarna.⁴⁹⁸

Exempel: I målet *Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. m.fl. mot Portugal*⁴⁹⁹ inledde åklagarmyndigheten i Porto den 17 september 1999 en utredning rörande klagandenas tidigare skattepliktiga verksamhet. Senare inleddes två separata straffrättsliga förfaranden vid brottmålsdomstolarna i Porto och Barcelos. Dessa pågick fortfarande vid tidpunkten för förhandlingen vid Europadomstolen.

Europadomstolen konstaterade att förfarandena redan hade pågått i 14 år. Det hände dessutom ingenting under nästan fyra år, mellan december 1999 – då klagandena delgavs misstanke om brott – och april respektive november 2003 – när de åtalades. Ytterligare en försening på två år följde under perioden 2003–2005 – när ett datum för rättegången fastställdes. Detta visade att de nationella domstolarna redan från början inte hade visat tillbörlig aktsamhet i fråga om handläggningen av klagandenas mål. Domstolen konstaterade att det av processeffektivitetsskäl kan vara rimligt för nationella domstolar att avvakta resultatet av parallella förfaranden, men att detta måste ske proportionellt eftersom det skulle förlänga de tilltalades osäkerhet om utgången. Domstolen fann att artikel 6 hade åsidosatts.

En tillfällig domstols eftersläpande arbete utlöser inte statens skadeståndsansvar om den vidtar snabba, lämpliga och korrigerande åtgärder för att lösa

495 Europadomstolens dom av den 25 juni 1987 i mål nr 9381/81, *Capuano mot Italien*, punkterna 30–31.

496 Europadomstolens dom av den 23 april 1987 i mål nr 9316/81, *Lechner och Hess mot Österrike*, punkt 58.

497 Europadomstolens dom av den 1 juli 1997 i mål nr 20950/92, *Probstmeier mot Tyskland*, punkt 64.

498 Europadomstolens dom av den 26 oktober 1988 i mål nr 11371/85, *Martins Moreira mot Portugal*, punkt 60.

499 Europadomstolens dom av den 30 oktober 2014 i mål nr 56637/10 m.fl., *Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. m.fl. mot Portugal*.

problemet.⁵⁰⁰ För att komma till rätta med en eftersläpning får stater anta tillfälliga åtgärder, t.ex. handlägga ärenden i en viss ordning.⁵⁰¹ Om dessa tillfälliga åtgärder inte lyckas lösa problemet måste staterna dock utveckla effektivare åtgärder för att hantera problemet.⁵⁰² Stater bör försöka se till att deras rättssystem inte medför att förfaranden försenas.

Lovande praxis

Kortare handläggningstider genom att lyssna till domstolarnas brukare

I Sverige har genom ett projekt för kvalitetsarbete i domstolar lyckats minska handläggningstiden i både hov- och tingsrätter. Projektet ville ha intern feedback om kvalitetsarbetet i domstolar från domare och andra domstolsanställda. Dessutom begärdes extern feedback från tilltalade, vittnen och advokater. Denna dialog skedde genom undersökningar, frågeformulär och grupparbeten i smågrupper. Förslag på hur domstolarna skulle kunna förbättra sin handläggning av ärenden ledde till åtgärder och minskade den tid det tog att slutföra mål.

Carboni, N. (2014), "From quality to access to justice: Improving the functioning of European judicial systems", Civil and Legal Sciences, volym 3, nummer 4, s. 4.

7.2.4. Den betydelse som talan har för klaganden

Den betydelse som talan har för klaganden är ett annat kriterium som ska beaktas vid bedömningen av handläggningstiden. En striktare standard gäller om den tilltalade är frihetsberövad, då myndigheterna måste agera med

500 Europadomstolens dom av den 1 juli 1997 i mål nr 20950/92, *Probstmeier mot Tyskland*, punkt 64. Se även Europarådet, Cepej (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights*, s. 3.

501 Europadomstolens dom av den 13 juli 1983 i mål nr 8737/79, *Zimmermann och Steiner mot Schweiz*, punkt 29. Se även Europadomstolens dom av den 7 juli 2015 i mål nr 72287/10, 13927/11 och 46187/11, *Rutkowski m.fl. mot Polen*, punkterna 207–210. För ett brottmål se Europadomstolens dom av den 25 juni 1987 i mål nr 10527/83, *Milasi mot Italien*, punkt 18.

502 Europadomstolens dom av den 13 juli 1983 i mål nr 8737/79, *Zimmermann och Steiner mot Schweiz*, punkt 29.

”särskild skyndsamhet”.⁵⁰³ Mål som rör barn eller livshotande sjukdomar bör också avgöras snabbare.⁵⁰⁴

Lovande praxis

Snabbare förfaranden

I Esboområdet i Finland har brottmålsdomstolar genomfört s.k. Jouku-dagar där mål som rör barn prioriteras och automatiskt placeras längst fram i kön. Resultatet är snabbare förfaranden och mindre stress för de berörda barnen.

Källa: FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children’s participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*, s. 35.

I t.ex. en talan om återvändande av barn till Norge enligt konventionen om bortförande av barn framhöll Europadomstolen att tidsåtgången hade ”avgörande betydelse” i dessa typer av förfaranden, där förseningar i praktiken kan avgöra målets utgång.⁵⁰⁵ Särskild skyndsamhet krävs även i förfaranden som rör offer för trafikolyckor,⁵⁰⁶ och i arbetstvister.⁵⁰⁷

Exempel: I målet *Mikulić mot Kroatien*⁵⁰⁸ stämde klaganden och hennes mor H.P. i ett faderskapsmål. Detta ledde till 15 förhandlingar, varav sex sköts upp på grund av att H.P. inte dök upp. Han dök dessutom aldrig upp för DNA-tester. När målet väl hade hänskjutits till Europadomstolen hade målet pågått i fyra år, och pågick fortfarande.

503 Europadomstolens dom av den 21 december 2000 i mål nr 33492/96, *Jabłoński mot Polen*, punkt 102. Se även Europadomstolens dom av den 21 juni 2011 i mål nr 20641/04, *Chudun mot Ryssland*, punkt 112.

504 Europadomstolens dom av den 23 september 1994 i mål nr 19823/92, *Hokkanen mot Finland*, punkt 72 (där det anges att det är viktigt att vårdnadstvister prövas skyndsamt). Se även Europadomstolens dom av den 31 mars 1992 i mål nr 18020/91, *X mot Frankrike*, punkt 45 (målet borde ha prövats skyndsamt på grund av de berörda personernas förväntade livslängd).

505 Europadomstolens dom av den 13 januari 2015 i mål nr 35632/13, *Hoholm mot Slovakien*, punkt 51.

506 Europadomstolens dom av den 26 oktober 1988 i mål nr 11371/85, *Martins Moreira mot Portugal*,

507 Europadomstolens dom av den 24 maj 1991 i mål nr 11891/85, *Vocaturro mot Italien*, punkt 17, Europadomstolens dom av den 9 mars 2006 i mål nr 75402/01, *Bauer mot Slovenien*, punkt 19. För närmare detaljer om mål som kräver extra skyndsamt prövning, se även Europarådet (Cepej) (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights*, s. 3. Notera även Europarådet, (Cepej) (2013), *States appeal and supreme courts’ lengths of proceedings*.

508 Europadomstolens dom av den 7 februari 2002 i mål nr 53176/99, *Mikulić mot Kroatien*.

Målet rörde ett påstått brott mot artikel 8, men Europadomstolen upprepade att särskild skyndsamhet krävs i mål som rör civilstånd och rättsskapacitet. Med tanke på målets betydelse för klaganden, och eftersom hon hade rätt att få faderskapet fastställt eller vederlagt för att undanröja eventuella tvivel beträffande hennes biologiska fars identitet, var de nationella myndigheterna enligt artikel 6 skyldiga att visa särskild aktsamhet. Artikel 6.1 i Europakonventionen hade därför åsidosatts.

7.3. Rättsmedel mot orimligt långa handläggningstider

I [kapitel 7](#) anges rätten till förfaranden som avslutas inom skälig tid.⁵⁰⁹ I detta avsnitt ges en översikt över Europadomstolens strategi för att tillhandahålla ett effektivt rättsmedel mot orimligt långa handläggningstider. Lagg märke till att staten uppmuntras att förhindra orimligt långa handläggningstider – t.ex. genom att organisera om sina rättssystem – i stället för att ge gottgörelse i form av skadestånd. Europadomstolen har förklarat att rättsmedel för att påskynda förfaranden och därigenom undvika orimligt långa handläggningstider är att föredra eftersom detta undviker upprepade kränkningar inom ramen för samma förfarande.⁵¹⁰

Exempel: Målet *Scordino mot Italien (nr 1)*⁵¹¹ avsåg en skadeståndstalan beträffande expropriering av mark. Ett klagomål lämnades också in beträffande den långa handläggningstiden. Förfarandet pågick i åtta och ett halvt år och i två olika instanser.

Vad gäller frågan om effektivt rättsmedel konstaterade Europadomstolen att kränkningar kan behandlas med hjälp av olika rättsmedel. Vissa staten väljer att kombinera rättsmedel som påskyndar förfaranden med skadestånd. Staterna har ett visst utrymme för skönsmässig bedömning. Att

509 De faktorer som är avgörande för att fastställa om handläggningstiden är skälig anges i Europadomstolens rättspraxis. Se, exempelvis, Europadomstolens dom av den 27 november 1991 i mål nr 12325/86 och 14992/89, *Kemmache mot Frankrike*, punkt 60. EU-domstolen har anlagt samma synsätt. Se EU-domstolens dom av den 17 december 1998 i mål C-185/95 P, *Baustahlgewebe GmbH mot Europeiska gemenskapernas kommission*, punkt 29.

510 Europadomstolens dom av den 29 mars 2006 i mål nr 36813/97, *Scordino mot Italien (nr 1)*, punkt 183, Europadomstolens dom av den 26 oktober 2000 i mål nr 30210/96, *Kudła mot Polen*, punkt 152.

511 Europadomstolens dom av den 29 mars 2006 i mål nr 36813/97, *Scordino mot Italien (nr 1)*, punkterna 106–108 och 201–205.

införa ett rättsmedel i form av skadestånd betraktas inte som ineffektivt så länge rättsmedlet är förenligt med Europakonventionen. Det finns en stark men inte styrkt presumtion att orimligt långa handläggningstider medför ideell skada. Skadeståndsbeloppet beror dock på det nationella rättsmedlet egenskaper och effektivitet.

Europarådsrätten: Ett förebyggande rättsmedel är att föredra– t.ex. ett rättsmedel som påskyndar förfaranden genom att man omgående fastställer ett datum för förhandlingen. Ett kompensatoriskt rättsmedel kan dock vara effektivt när handläggningstiden redan har varit orimligt lång och det inte existerar något förebyggande rättsmedel.⁵¹² I brottmål kan Europadomstolen komma fram till att sänkt straff är ett effektivt rättsmedel.⁵¹³

Unionsrätten: EU-domstolen har inte yttrat sig över längden på nationella förfaranden med stöd av artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, men har godtagit skadestånd som ett effektivt rättsmedel vid de förfaranden vid tribunalen som bryter mot artikel 47.

Exempel: I målet *Groupe Gascogne mot kommissionen*⁵¹⁴ prövade EU-domstolen mål om orimligt långa handläggningstider och lämpligt rättsmedel i samband med ett förfarande vid tribunalen.

EU-domstolen fann att en unionsdomstols underlåtenhet att iakttä sin skyldighet enligt artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, dvs. att inom skälig tid pröva de mål som anhängiggörs vid den, ska avhjälpas genom att en skadeståndstalan väcks vid tribunalen. Detta är ett effektivt rättsmedel.

År 2010 utfärdade Europarådets ministerkommitté en rekommendation som erbjöd praktisk vägledning till stater i denna fråga i form av olika prövningsmöjligheter.⁵¹⁵ Rekommendationen är inriktad på snabbare förfaranden.

512 Europadomstolens dom av den 10 september 2010 i mål nr 31333/06, *McFarlane mot Irland*, punkt 108.

513 Europadomstolens dom av den 22 oktober 2009 i mål nr 17885/04, *Orchowski mot Polen*, och Europadomstolens dom av den 22 oktober 2009 i mål nr 17559/05, *Norbert Sikorski mot Polen*.

514 EU-domstolens dom av den 26 november 2013 i mål C-58/12 P, *Groupe Gascogne SA mot Europeiska kommissionen*, punkterna 82–88.

515 Europarådet, ministerkommittén (2010), *Recommendation Rec(2010)3 to member states on effective remedies for excessive length of proceedings*, den 24 februari 2010.

8

Tillgång till rättslig prövning på vissa utvalda områden

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Personer med funktionsnedsättning		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artiklarna 6 (rätt till frihet och säkerhet), 20 (likhet inför lagen), 21 (icke-diskriminering) och 47 (rätt till ett effektivt rättsmedel) Brottsofferdirektivet (2012/29/EU) Direktivet om tolkning och översättning (2010/64/EU) Direktivet om rätt till information i straffrättsliga förfaranden (2012/13/EU) Direktivet om tillgång till en försvarare (2013/48/EU)	Tillgång till rättslig prövning	Europakonventionen, artiklarna 5 (rätt till frihet och säkerhet), 6 (rätt till en rättvis rättegång) och 14 (förbud mot diskriminering) Europadomstolen, <i>A.K. och L. mot Kroatien</i> , nr 37956/11, 2013
	Rättskapacitet	Europadomstolen, <i>Shtukurov mot Ryssland</i> , nr 44009/05, 2008
Brottsoffer		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 47 EU-domstolen, <i>C-105/03, Brottmål mot Maria Pupino</i> , 2005 Rambeslut om brottsoffers ställning (2001/220/RIF) Direktivet om brottsoffers rättigheter (2012/29/EU) Direktivet om ersättning (2004/80/EG)		Europakonventionen, artikel 13 (rätt till ett effektivt rättsmedel) Europadomstolen, <i>Dink mot Turkiet</i> , nr 2668/07 m.fl., 2010 Konventionen om ersättning till offer för våldsbrott (CETS 116)

EU	Frågor som täcks	Europarådet
Fångar och häktade		
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 6 Direktivet om tolkning och översättning (2010/64/EU) Direktivet om rätt till information vid straffrättsliga förfaranden (2012/13/EU) Direktivet om tillgång till en försvarare (2013/48/EU)	Domstolsprövning och tillgång till en försvarare	Europakonventionen, artikel 5
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 6	Rätten att få ett frihetsberövande prövat	Europakonventionen, artikel 5.1, 3 och 4 Europadomstolen, <i>Stanev mot Bulgarien</i> , nr 36760/06, 2012 Europadomstolen, <i>Hassan m.fl. mot Frankrike</i> , nr 46695/10 och 54588/10, 2014
Stadgan om de grundläggande rättigheterna, Artikel 6	Skadestånd för olaga frihetsberövande	Europakonventionen, artikel 5.5
Miljörett		
EU-domstolen, <i>C-115/09, Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV mot Bezirksregierung Arnsberg</i> , 2011 Direktivet om allmänhetens tillgång till miljöinformation (2003/4/EG) Direktivet om allmänhetens deltagande (2003/35/EG) Förordning (EG) nr 1367/2006 om tillämpning av bestämmelserna i Århuskonventionen		Europadomstolen, <i>Tătar mot Rumänien</i> , nr 67021/01, 2009 Europeiska sociala stadgan, Artikel 11 (rätt till skydd för den enskildes hälsa)

EU	Frågor som täcks	Europarådet
E-juridik		
EU-domstolen, de förenade målen C-317/08–C-320/08, <i>Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA</i> , <i>Filomena Califano mot Wind SpA</i> , <i>Lucia Anna Giorgia Iacono mot Telecom Italia SpA</i> och <i>Multiservice Srl mot Telecom Italia SpA</i> , 2010 Förordning (EG) nr 1896/2006 om införande av ett europeiskt betalningsföreläggande Förordning (EG) nr 861/2007 om inrättande av ett europeiskt småmålsförfarande		Europadomstolen, <i>Lawyer Partners a.s. mot Slovakien</i> , Nr 54252/07 m.fl., 2009

I detta kapitel behandlas tillgång till rättslig prövning för vissa grupper och på vissa områden där man har utarbetat särskilda principer i Europarådsrätten och unionsrätten. Det rör sig om personer med funktionsnedsättning (avsnitt 8.1), brottsoffer (avsnitt 8.2), fångar och häktade (avsnitt 8.3), miljörikt (avsnitt 8.4), och e-juridik (avsnitt 8.5). Andra grupper (särskilt barn och irreguljära migranter) behandlas i befintliga handböcker från FRA och Europadomstolen om europeisk rätt rörande asyl, gränser och invandring och europeisk rätt rörande barns rättigheter.⁵¹⁶ Lagg märke att den lagstiftning som beskrivs i kapitlen 1–7 även gäller för kapitel 8. I kapitel 8 undersöks kompletterande åtgärder som enskilda kan ha tillgång till för att säkerställa att de verkligen har tillgång till rättslig prövning.

⁵¹⁶ FRA (2014), *Handbok om europeisk rätt rörande asyl, gränser och invandring*, och FRA (2015), *Handbook on European law relating to the rights of the child*.

8.1. Personer med funktionsnedsättning

Viktiga punkter

- Europarådsrätten och unionsrätten bygger på FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.
- Artikel 20 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, som bekräftar allas likhet inför lagen, och artikel 21, som förbjuder diskriminering på grund av funktionsnedsättning, stärker funktionshindrade personers rätt till tillgång till rättslig prövning. I artikel 14 i Europakonventionen förbjuds diskriminering på olika grunder i samband med åtnjutande av de rättigheter som anges i Europakonventionen. I denna artikel anges inte uttryckligen funktionsnedsättning som diskrimineringsgrund men Europadomstolen har inkluderat funktionsnedsättning i sin tolkning av "annan" grund som garanteras skydd genom denna artikel.
- Tillgänglighet är en central princip i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Parterna i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning måste se till att personer med funktionsnedsättning – på samma villkor som andra – har tillgång till den fysiska miljön, information och kommunikation, samt tjänster och lokaler. Enligt konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning måste dessutom rimliga åtgärder vidtas för att se till att personer med funktionsnedsättning får tillgång till domstolsprövning och kan delta i rättsliga förfaranden på samma villkor som andra.
- Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, Europakonventionen och EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna innehåller processuell skydd för personer som frihetsberövats på grund av psykisk sjukdom, och bestämmelser för att se till att personer som saknar rättskapacitet kan få tillgång till rättslig prövning.

Personer med funktionsnedsättning möter särskilda hinder när de försöker få tillgång till rättslig prövning. Stater har därför särskilda skyldigheter för att säkerställa att personer med funktionsnedsättning fullt ut kan åtnjuta sin rätt till tillgång till rättslig prövning.⁵¹⁷ I detta avsnitt behandlas flera centrala frågor, inklusive tillgänglighet och rättskapacitet. I [avsnitt 8.3](#) diskuteras

517 Se, exempelvis, Europarådets kommissarie för mänskliga rättigheter (2008), *Human rights and disability: equal rights for all*, punkt 3.4, och rekommendation nr 4. Se även, Europarådet, Cepej (2010), *Access to justice in Europe, CEPEJ Studies No. 9*.

tvångsomhändertagande av personer med psykosociala funktionsnedsättningar – en fråga som ofta prövas vid Europadomstolen.⁵¹⁸

Enligt definitionen i artikel 1 i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning innefattar personer med funktionsnedsättning personer med varaktiga fysiska, psykiska, intellektuella eller sensoriska funktionsnedsättningar, ”vilka i samspel med olika hinder kan motverka deras fulla och verkliga deltagande i samhället på lika villkor som andra”. I konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning bekräftas att personer med funktionsnedsättning har samma rättigheter som andra, och inte ska ses som personer som tar emot välgörenhet.⁵¹⁹

8.1.1. Tillgång till rättslig prövning

Lovande praxis

Att hjälpa polisen att bistå personer med funktionsnedsättning

I Spanien har Guardia Civil tagit fram en särskild handledning till polistjänstemän för att hjälpa dem att tillhandahålla bättre tjänster till personer med funktionsnedsättning.

Se Carrasco, A. m.fl. (2013), Guía de intervención policial con personas con discapacidad intelectual, Madrid, Fundación Carmen Pardo-Valcarce.

Tillgänglighet är en central princip i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och en ”viktig förutsättning för att personer med funktionsnedsättning ska kunna åtnjuta olika politiska, ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter på samma villkor som andra”. Enligt artikel 9 i konventionen ska konventionsstaterna säkerställa att personer med funktionsnedsättning får tillgång på lika villkor som andra till den fysiska miljön (t.ex. byggnader), till information och kommunikation, samt till andra anläggningar

518 Europadomstolens dom av den 8 november 2005 i mål nr 67531/01, *Gorshkov mot Ukraina*, punkt 44. FRA (2012), *Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental health problems*, s. 18–19.

519 I FRA:s [onlinetabell](#) anges vilka stater som har ratificerat konventionen. I en annan [onlinetabell](#) förtecknas de organ som avses i artikel 33 i konventionen (organ som ska övervaka genomförandet av konventionen).

och tjänster som är tillgängliga för allmänheten. Konventionsstaterna ska erbjuda olika former av assistans – däribland ledsagare, lektörer och yrkesverksamma teckenspråkstolkare – för att säkerställa tillgängligheten. Rätten till domstolsprövning kan dessutom kränkas om det är omöjligt för en klagande att rent fysiskt komma in i domstolen – t.ex. på grund av nedsatt rörlighet.⁵²⁰

Rätten att delta i förfaranden är en viktig del av rätten till rättslig prövning.⁵²¹ I konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning garanteras rätten till rättslig prövning i artikel 13. I denna anges att personer med funktionsnedsättning har samma rätt som andra domstolsbrukare att inleda en rättsprocess, väcka talan mot andra personer, vara vittnen och delta i domstolsförhandlingarna. Rimliga åtgärder måste vidtas för att säkerställa att personer med funktionsnedsättning kan hävda dessa rättigheter på samma villkor som andra. Vid behov måste konventionsstaterna därför vidta lämpliga åtgärder för att göra det möjligt för personer med funktionsnedsättning att få tillgång till och delta i rättsprocessen. Stödet kan ske i form av teckenspråkstolkning, användning av dokument i lättillgängligt format, punktskrift och lättlästa texter.⁵²² I artikel 13 åläggs konventionsstaterna dessutom att främja ändamålsenlig utbildning för domare, polis och fängelsepersonal.

Europarådsrätten: Personer med funktionsnedsättning har rätt till tillgång till rättslig prövning enligt artikel 6 i Europakonventionen. Genom hänvisningen till "någon annan" grund i artikel 14 skyddas de också mot diskriminering när de utövar sina rättigheter.⁵²³ Artikel 14 innebär dock inte en självständig rätt: diskriminering på grund av funktionsnedsättning förbjuds endast i samband med de materiella rättigheter som garanteras i Europakonventionen. Även om protokoll nr 12 till Europakonventionen utvidgar skyddet mot diskriminering till att gälla varje rättighet som anges i nationell lag eller varje åtgärd från en

520 Europadomstolens dom av den 14 september 2010 i mål nr 32596/04, *Farcaș mot Rumänien*, punkt 48.

521 FRA:s rapport om tillgång till rättslig prövning i diskrimineringsärenden innehåller rekommendationer om strukturer, förfaranden och stödmekanismer som underlättar tillgången till rättslig prövning. Se FRA (2012), *Access to justice in cases of discrimination in the EU Steps to further equality*.

522 För exempel, se Europaparlamentets och rådets direktiv 2010/64/EU av den 20 oktober 2010 om rätt till tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden, EUT L 280, 26.10.2010, och Europeiska kommissionen (2013), rekommendation av den 27 november 2013 om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden, EUT C 378, 24.12.2013.

523 Europadomstolens dom av den 30 april 2009 i mål nr 13444/04, *Glor mot Schweiz*.

offentlig myndighets sida, och därmed har större räckvidd än artikel 14,⁵²⁴ gäller protokollet bara för de stater som har ratificerat det.⁵²⁵

Unionsrätten: I artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna anges den generella rätten till tillgång till rättslig prövning. Personer med funktionsnedsättning ges också skydd mot diskriminering i artikel 20 i stadgan, där allas likhet inför lagen bekräftas, och i artikel 21, där diskriminering på grund av funktionsnedsättning förbjuds.

Europarådsrätten och unionsrätten: Förbuden mot diskriminering innebär att stater måste vidta konkreta åtgärder för att säkerställa att personer med funktionsnedsättning får faktisk tillgång till sina rättigheter. Vilken åtgärd som krävs beror på omständigheterna. Att tillhandahålla ett kostnadsfritt ombud till en person med funktionsnedsättning kan t.ex. krävas för att garantera rätten till en rättvis rättegång om personer har svårt att förstå ett komplicerat förfarande (se [avsnitten 3.1.2](#) och [3.2.3](#)).⁵²⁶

Exempel: I målet *A.K. och L. mot Kroatien*⁵²⁷ placerades ett barn, med moderns samtycke, i ett fosterhem kort efter sin födsel. Moderns förlorade sedermera sina föräldrarättigheter på grund av att hon led av en mild intellektuell funktionsnedsättning och inte kunde ta hand om sin son ordentligt. En ansökan om att låta henne återfå sina föräldrarättigheter lämnades in, men denna avslogs på grund av att tredje parter redan hade adopterat hennes son. Modern hade inte informerats om adoptionsprocessen och deltog inte i denna.

Europadomstolen slog fast att de nationella myndigheterna skulle ha säkerställt att moderns intressen skyddades på lämpligt sätt under förfarandet. På grund av hennes personliga situation var det uppenbart att modern hade svårt att förstå den fulla rättsverkan av förfarandet eller på ett adekvat sätt lägga fram sin sak. Tros det tillät den nationella domstolen henne att vara utan ombud. Europadomstolen ansåg att det inte

524 Europarådet, protokoll nr 12 till konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, CETS nr 177, Rom, 4.11.2000, s. 1-3.

525 För den aktuella förteckningen över stater som har ratificerat protokoll nr 12 till Europakonventionen, se http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/177/signatures?p_auth=w7ZQNTfu.

526 Europadomstolens dom av den 16 juli 2009 i mål nr 33738/02, *Nenov mot Bulgarien*, punkt 52.

527 Europadomstolens dom av den 8 januari 2013 i mål nr 37956/11, *A.K. och L. mot Kroatien*.

var särskilt troligt att modern, vars språkstörning och begränsade ordföråd angavs som skäl till varför hon inte skulle kunna lära sin son att tala ordentligt, hade förmåga att lägga fram sin sak i ett förfarande om hennes föräldrarättigheter. Artikel 8 hade därför åsidosatts.

I **unionsrätten** tilldelas dessutom personer med funktionsnedsättning särskilda rättigheter i sekundärlagstiftningen. I direktivet om brottsoffers rättigheter (se **avsnitt 8.2**) anges att brottsoffer med funktionsnedsättning fullt ut bör åtnjuta de rättigheter som fastställs i direktivet.⁵²⁸ EU har även lagstiftat om särskilt skydd för personer med funktionsnedsättning i straffrättsliga förfaranden. I direktivet om rätt till information vid straffrättsliga förfaranden åläggs medlemsstaterna t.ex. att se till att den information som lämnas ges på ett enkelt och lättillgängligt språk, med beaktande av sårbara misstänkta eller tilltalade personers eventuella särskilda behov.⁵²⁹ I direktivet om rätt till tolkning och översättning i straffrättsliga förfaranden anges att den rätten inbegriper lämpligt stöd till personer som lider av hörselnedsättning eller talsvårigheter.⁵³⁰ I direktivet om rätt till en försvarare åläggs medlemsstaterna dessutom att säkerställa att hänsyn tas till utsatta misstänkta eller tilltalades särskilda behov vid tillämpningen av direktivet.⁵³¹ Slutligen har kommissionen antagit en rekommendation i vilken den rekommenderar processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden.⁵³²

8.1.2. Rättskapacitet

Rättskapacitet kan också vara ett stort problem för personer med intellektuell eller psykosocial funktionsnedsättning. I artikel 12 i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning bekräftas att personer med funktionsnedsättning har rätt att bli erkända som "personer i lagens mening" och att de åtnjuter rättskapacitet på lika villkor som andra. Det finns inte någon internationellt vedertagen definition av rättskapacitet. Den har beskrivits som "lagens erkännande av de beslut som en person fattar: rättskapaciteten gör en

528 Direktiv 2012/29/EU, skäl 15.

529 Direktiv 2012/13/EU, artikel 3.2.

530 Direktiv 2010/64/EU, artikel 2.3.

531 Direktiv 2013/48/EU, artikel 13.

532 Kommissionens rekommendation av den 27 november 2013 om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden, EUT L 378, 24.12.2013.

person till ett rättssubjekt, med rättsliga rättigheter och skyldigheter”.⁵³³ Detta erkännande krävs för att säkerställa att enskilda beslut har rättsverkan. Vad beträffar tillgången av rättslig prövning kan bristande rättskapacitet hindra en person från att inleda en process eller anlita en försvarare för att få tillgång till rättslig prövning.

Stater är skyldiga att se till att personer som saknar rättskapacitet faktiskt kan delta i förfarandet.⁵³⁴ Enligt artikel 6 i Europakonventionen krävs att en rättssökande närvarar vid förfaranden där hans eller hennes rättskapacitet ska fastställas.

Exempel: I målet *Shtukurov mot Ryssland*⁵³⁵ hade klaganden en historik av psykisk sjukdom. Hans mor ansökte om ett domstolsföreläggande om omyndigförklaring. Hon hävdade att sonen borde fräntas sin rättskapacitet eftersom han var oförmögen att leva ett självständigt liv och behövde en förmyndare. Klaganden blev inte formellt informerad om förfarandet. Domstolen prövade ansökan vid en förhandling där distriktsåklagaren och en företrädare för den psykiatriska vårdinrättningen där klaganden hade lagts in tidigare samma år närvarade. Klaganden informerades om förhandlingen men närvarade inte vid den. Klaganden omyndigförklarades och hans mor utsågs till hans förmyndare. Klaganden kontaktade senare en advokat som ansåg att klaganden var fullt förmögen att förstå komplexa rättsfrågor. Ett överklagande lämnades in, men detta avvisades med motiveringen att klaganden sakade rättskapacitet och endast kunde överklaga via sin förmyndare. Klagandens mor såg till att klaganden lades in på en psykiatrisk vårdinrättning. Där nekades han tillstånd att träffa sin advokat och senare all kontakt med omvärlden. Hans advokats ansträngningar att få honom utskriven från sjukhuset lyckades inte. Ett klagomål lämnades in till Europadomstolen som – i enlighet med artikel 39 i sina rättegångsregler – slog fast att klaganden och advokaten borde ges tillräckligt med tid och möjlighet att träffas för att förbereda det ärende som

533 Se FRA (2013), *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems*, p. 9.

534 Europadomstolens dom av den 16 juli 2009 i mål nr 20082/02, *Zehentner mot Österrike*, punkterna 65 och 78.

535 Europadomstolens dom av den 27 mars 2008 i mål nr 44009/05, *Shtukurov mot Ryssland*.

anhängiggjorts vid domstolen. De ryska myndigheterna följde inte detta beslut. Klaganden skrevs ut från sjukhuset i maj 2006, men tycks på hans mors begäran senare ha skrivits in igen.

Domstolen fann att artikel 6.1 i Europakonventionen hade åsidosatts. Kapacitetsförfarandet var viktigt för klaganden eftersom det påverkade hans personliga självständighet på nästan alla områden och innebar potentiella inskränkningar av hans frihet. Det var nödvändigt för honom att delta i förfarandet, både för att göra det möjligt för honom att lägga fram sin sak och för att göra det möjligt för domaren att bilda sig en egen uppfattning om hans mentala kapacitet. Domarens beslut att avgöra målet grundat på skriftlig bevisning, utan att se eller höra klaganden – som trots sitt tillstånd var ganska självständig – var orimligt och stred mot principen om ett kontradiktoriskt förfarande. Att en sjukhusföreträdare och distriktsåklagaren, som satt tysta under den tio minuter långa förhandlingen, närvarade vid förhandlingen gjorde inte förfarandet till ett riktigt kontradiktoriskt förfarande. Klaganden hade dessutom inte beretts möjlighet att bestrida beslutet, eftersom hans överklagande avvisades. Förfarandet vid distriktsdomstolen var med andra ord orättvist.

Det finns två skäl till att det är viktigt att en person närvarar vid en förhandling om hans eller hennes rättskapacitet. För det första får den personen möjlighet att lägga fram sin sak, och för det andra får domaren möjlighet att bilda sig en egen uppfattning om den rättssökandes mentala kapacitet.⁵³⁶ En inskränkning av en persons rättskapacitet får bara göras när detta är nödvändigt för att skydda den berörda personen.⁵³⁷

536 Europadomstolens dom av den 3 november 2011 i mål nr 5193/09, *X och Y mot Kroatien*, punkterna 84–85.

537 Europarådet, ministerkommittén (1999), *Recommendation R(99)4 to member states on the principles concerning the legal protection of incapable adults*, 23 februari 1999, princip 3. Inskränkningar kan behöva omprövas efter en tid, särskilt om den berörda personen begär detta, se Europadomstolens dom av den 5 juli 1999 i mål nr 31534/96, *Matter mot Slovakien*, punkt 68.

8.2. Brottsoffer

Viktiga punkter

- I Europarådsrätten skyddas brottsoffers processuella rättigheter i artikel 13 i Europakonvention. Brottsoffer kan inte hävda sin rätt till en rättvis rättegång enligt artikel 6 i Europakonventionen, såvida de inte ansluter sig till ett straffrättsligt förfarande för att göra ett civilrättsligt anspråk inom ramen för det straffrättsliga förfarandet.
- Artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna skyddar alla rättigheter som följer av unionsrätten. Brottsoffer har rätt till ett effektivt rättsmedel i form av ett straffrättsligt förfarande. Enligt stadgan åtnjuter brottsoffer därför både rätten till ett effektivt rättsmedel (artikel 13 i Europakonventionen) och rätten till en rättvis rättegång (artikel 6.1 i Europakonventionen). Artikel 47 i stadgan ger brottsoffer rätt till en rättvis och offentlig rättegång inför en oavhängig domstol, rätt till rådgivning och ombud, rätt till rättshjälp och rätt till ett effektivt rättsmedel.
- EU-direktivet om brottsoffers rättigheter inbegriper viktiga aspekter av brottsoffers rätt till en rättvis rättegång enligt unionsrätten, inklusive rätten till rådgivning och känslomässigt stöd.
- Stater måste vidta konkreta åtgärder för att hindra offentliga tjänstemän och privatpersoner från att kränka de mänskliga rättigheterna. Stater är därför skyldiga att kriminalisera allvarliga kränkningar av de mänskliga rättigheterna och vidta åtgärder för att förhindra och utreda kränkningar av artiklarna 2 och 3 i Europakonventionen och artiklarna 2 och 4 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna.
- Vissa brottsoffer – t.ex. offer för människohandel – åtnjuter ytterligare, särskilt skydd, både enligt Europakonventionen och EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna och genom EU:s sekundärlagstiftning.

I detta avsnitt behandlas brottsoffers tillgång till rättslig prövning. Brottsoffers rätt till tillgång till rättslig prövning har inte alltid setts som förenlig med säkerställandet av tilltalades rättigheter, och det är först på sistone som denna rätt har getts samma ställning som de tilltalades rättigheter.⁵³⁸ Detta avsnitt innehåller en allmän redogörelse av europeisk rätt rörande brottsoffer. Det är dock viktigt att notera att vissa grupper av brottsoffer (t.ex. offer för hatbrott,

538 Goodey, J. (2005), *Victims And Victimology: Research, Policy and Practice*.

offer för människohandel⁵³⁹ och barn som utsatts för sexuella övergrepp⁵⁴⁰ omfattas av särskilda rättsliga åtgärder och särskild rättspraxis.⁵⁴¹

Europarådsrätten: I artikel 1 i Europakonventionen åläggs medlemsstaterna att garantera de mänskliga rättigheterna för dem som befinner sig inom deras jurisdiktion. Denna skyldighet, läst tillsammans med andra artiklar – t.ex. artikel 2 (rätten till liv) och artikel 3 (förbud mot tortyr eller omänsklig och förnedrande behandling) gör att medlemsstaterna måste vidta konkreta åtgärder för att säkerställa att enskildas rättigheter inte kränks av företrädare för staten.⁵⁴²

Denna skyldighet att vidta konkreta åtgärder inbegriper att förhindra att privatpersoner begår allvarliga kränkningar av de mänskliga rättigheterna.⁵⁴³ Den gör stater skyldiga att tillhandahålla ett effektivt skydd, särskilt för barn och andra sårbara personer, och att förhindra misshandel som de känt eller borde ha känt till.⁵⁴⁴

En viktig uppgift som stater har är att kriminalisera allvarliga människorättskränkningar.⁵⁴⁵ Skälet till detta är att stater har en skyldighet att se till att sådana brott inte omfattas av straffrihet.⁵⁴⁶ Stater måste t.ex. säkerställa rätten till liv genom effektiv strafflagstiftning för att avskräcka personer från att begå brott mot någon. Detta måste backas upp av en fungerande rättsapparat som kan förebygga, bekämpa och bestraffa överträdelse av sådan

539 Europarådets *konvention om bekämpande av människohandel*, CETS. 197, 2005. Tjeckien är den enda EU-medlemsstat som ännu inte har ratificerat konventionen.

540 Europarådets *konvention om skydd för barn mot sexuell exploatering och sexuella övergrepp*, CETS. 201, 2007.

541 För exempel, se Europadomstolens dom av den 27 januari 2015 i mål nr 29414/09 och 44841/09, *Ciorcan m.fl. mot Rumänien*, (rasistiskt motiverade brott), Europadomstolens dom av den 7 januari 2010 i mål nr 25965/04, *Rantsev mot Cypern och Ryssland*, (människohandel), Europadomstolens dom av den 30 oktober 2012 i mål nr 57375/08, *P. och S. mot Polen*, (barn som utsatts för sexuella övergrepp).

542 Europadomstolens dom av den 6 juli 2005 i mål nr 43577/98 och 43579/98, *Nachova m.fl. mot Bulgarien*, punkterna 93–97.

543 Europadomstolens dom av den 31 juli 2012 i mål nr 40020/03, *M. m.fl. mot Italien och Bulgarien*, punkterna 99–100.

544 Europadomstolens dom av den 10 maj 2001 i mål nr 29392/95, *Z m.fl. mot Förenade kungariket*, punkt 73.

545 Europadomstolens dom av den 26 mars 1985 i mål nr 8978/80, *X och Y mot Nederländerna*.

546 Europarådet, ministerkommittén (2011), *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on eradicating impunity for serious human rights violations*, 30 mars 2011.

lagstiftning.⁵⁴⁷ I artikel 3 åläggs staterna liknande skyldigheter.⁵⁴⁸ Detta innefattar misshandel som enskilda gör sig skyldiga till.⁵⁴⁹ Misshandeln måste dock vara av en viss svårighetsgrad för att omfattas av tillämpningsområdet för artikel 3.⁵⁵⁰ Staters skyldighet att vidta konkreta åtgärder omfattar även mål som rör allvarliga kränkningar av den personliga integriteten och värdigheten – t.ex. sexualbrott.⁵⁵¹ För att kunna skydda dessa rättigheter måste stater dessutom säkerställa att det görs en ordentlig utredning av varje kränkning av artiklarna 2 och 3 i Europakonventionen.⁵⁵² Staten måste handla på eget initiativ och själv inleda en utredning, och inte vänta på att brottsoffret tar initiativ till en utredning.⁵⁵³

Underlåtenhet att följa en tydlig linje under utredningen kan också bryta mot artikel 2 i Europakonventionen.⁵⁵⁴ Europadomstolen har nämligen funnit att "varje brist i utredningen som försvårar möjligheten att identifiera gärningsmannen eller gärningsmännen riskerar att medföra att denna standard inte uppfylls".⁵⁵⁵

Exempel: I målet *Dink mot Turkiet*⁵⁵⁶ bestod klagandena av familjemedlemmar till en turkisk medborgare av armenisk härkomst som arbetade som chefredaktör för en turkisk-armenisk veckotidning. Han skrev flera artiklar om armenisk identitet. Extrema turkiska nationalisterna reagerade på

547 Europadomstolens dom av den 28 oktober 1998 i mål nr 23452/94, *Osman mot Förenade kungariket*, punkt 115. Se även Europadomstolens dom av den 6 maj 2003 i mål nr 47916/99, *Menson mot Förenade kungariket*, punkt 1.

548 Europadomstolens dom av den 26 mars 2013 i mål nr 33234/07, *Valiulienė mot Litauen*, punkt 74.

549 Europadomstolens dom av den 17 juli 2008 i mål nr 42234/02, *Mehmet Ümit Erdem mot Turkiet*, punkt 26.

550 Europadomstolens dom av den 25 mars 1993 i mål nr 13134/87, *Costello Roberts mot Förenade kungariket*, punkt 30. För ett mer aktuellt mål, se Europadomstolens dom av den 27 maj 2014 i mål nr 72964/10, *Rumour mot Italien*, punkt 57.

551 Europadomstolens dom av den 26 mars 1985 i mål nr 8978/80, *X och Y mot Nederländerna*.

552 Europadomstolens dom av den 1 juni 2010 i mål nr 22978/05, *Gäfgen mot Tyskland*, punkt 117.

553 Europadomstolens dom av den 3 september 2013 i mål nr 15762/10, *Cadiroğlu mot Turkiet*, punkt 30.

554 Europadomstolens dom av den 5 november 2009 i mål nr 1108/02, *Kolevi mot Bulgarien*, punkt 201.

555 Europadomstolens dom av den 15 maj 2007 i mål nr 52391/99, *Ramsahai m.fl. mot Nederländerna*, punkt 324.

556 Europadomstolens dom av den 14 september 2010 i mål nr 2668/07 m.fl., *Dink mot Turkiet*, punkt 64.

artiklarna genom att hålla demonstrationer, skriva hotbrev och väcka en brottmålstalan. Firat Dink (med pseudonymen Hrant Dink) fälldes för att ha förolämpat "turkiskheten" och dömdes till ett villkorligt fängelsestraff. Han mördades senare. Flera utredningar och förfaranden för att fastställa om polisen hade känt till mordkomplotten avbröts.

Med tanke på de reaktioner som Firat Dinks artiklar gav upphov till borde säkerhetstjänsten rimligen ha ansetts informerad om det starka hatet mot honom. Dessutom tycks avdelningar inom polisen ha informerats om planerna på ett mordförsök och till och med om vilka de påstådda anstiftarna var. Trots det vidtog staten inte några rimliga åtgärder för att förhindra den verkliga och medelbara faran för liv, och bröt därför mot artikel 2 i Europakonventionen.

Brottsoffer har rätt till ett effektivt rättsmedel i form av straffrättsliga förfaranden. Avsaknaden av straffrättsliga förfaranden kan strida mot artikel 13 i Europakonventionen.⁵⁵⁷ Tillgång till det straffrättsliga systemet är dock inte i sig tillräckligt. Staten måste även säkerställa att systemet är effektivt.⁵⁵⁸ Om en tilltalads möjligheter att försvara sig är för omfattande kanske straffrätten inte kan skydda brottsoffrens rättigheter på ett effektivt sätt.⁵⁵⁹ Även om artikel 6 i Europakonventionen inte uttryckligen tar upp situationen för brottsoffer innebär principen om en rättvis rättegång dessutom att brottsoffers rättigheter i förekommande fall måste erkännas och vägas mot den tilltalades rättigheter.⁵⁶⁰

557 Europadomstolens dom av den 14 oktober 2010 i mål nr 55164/08, *A. mot Kroatien*, punkterna 78 and 87.

558 Europadomstolens dom av den 4 december 2003 i mål nr 39272/98, *M.C. mot Bulgarien*, punkterna 150–151.

559 Europadomstolens dom av den 23 september 1998 i mål nr 100/1997/884/1096, *A. mot Förenade kungariket*, punkt 24.

560 Europadomstolens dom av den 26 mars 1996 i mål nr 20524/92, *Doorson mot Nederländerna*, punkt 70, Europadomstolens dom av den 28 maj 2015 i mål nr 41107/10, *Y. mot Slovenien*.

Lovande praxis

Stöd till brottsoffer med inlärningssvårigheter

Den portugisiska organisationen för stöd till brottsoffer (APAV) stöder brottsoffer och deras familjer och vänner. Utöver allmänt stöd tillhandahåller ASPAV även specialtjänster som juridiskt, psykologiskt och socialt stöd. APAV bidrar även till att förebygga brott genom att genomföra kampanjer för att öka medvetenheten på området och stärka det brottsförebyggande arbetet. Kampanjerna riktas till olika publik, främst till skolor. Organisationen utför även ideellt juridiskt arbete, även om det inte ingår i APAV:s uppdrag att företräda brottsoffer i domstolsförfaranden.

Källa: FRA (2015), *Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims*, s. 114.

Unionsrätten tillhandahåller samma skydd. De rättigheter i Europakonventionen som det hänvisas till ovan anges även i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna: artikel 2 (rätten till liv), artikel 4 (förbud mot tortyr och omänsklig eller förnedrande bestraffning och behandling) och artikel 7 (respekt för privatlivet och familjelivet). I förklaringarna till artikel 52.3 i stadgan bekräftas att dessa rättigheter motsvarar rättigheterna i Europakonvention och ska ges samma betydelse och räckvidd (se [kapitel 1](#) och [figuren](#)).

I artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna ges emellertid även brottsoffer rätt till en rättvis rättegång. Artikel 47 är tillämplig på alla rättigheter som följer av unionsrätten. Det innebär att när rättigheter i stadgan åberopas, eller när rättigheter anges i EU:s primär- eller sekundärlagstiftning, gäller rättigheterna i artikel 47. Enligt artikel 47 innefattar rätten till en rättvis rättegång rätten till en rättvis och offentlig rättegång inför en oavhängig domstol, rätten till rådgivning och ombud, rätt till rättshjälp och rätten till ett effektivt rättsmedel. EU-medlemsstaterna är skyldiga att tillhandahålla effektivt domstolsskydd för dessa rättigheter på nationell nivå (se [kapitel 1](#) och [avsnitt 5.1](#) om vad som avses med ett effektivt rättsmedel). Effektivitetsprincipen innebär att nationell rätt inte får göra det i praktiken omöjligt eller orimligt svårt att utöva rättigheter som följer av unionsrätten.⁵⁶¹

561 EU-domstolens dom av den 16 december 1976 i mål C-33/76, *Rewe-Zentralfinanz eG och Rewe-Zentral AG mot Landwirtschaftskammer für das Saarland*. För ett aktuellt mål se EU-domstolens dom av den 14 mars 2013 i mål C-415/11, *Mohamed Aziz mot Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa)*, punkt 50, och EU-domstolens dom av den 21 januari 2015 i de förenade målen C-482/13, C-484/13, C-485/13 och C-487/13, *Unicaja Banco SA mot José Hidalgo Rueda m.fl., Caixabank SA mot Manuel María Rueda, Ledesma m.fl., Caixabank SA mot José Labella Crespo m.fl. och Caixabank SA mot Alberto Galán Luna m.fl.*

Enligt unionsrätten ges brottsoffer ytterligare skydd i direktiv 2012/29/EU (brottsofferdirektivet), som upphävde rambeslutet om brottsoffers ställning (även om sistnämnda beslut fortfarande gäller för Danmark).⁵⁶² I brottsofferdirektivet fastställs minimistandarder när det gäller brottsoffers rättigheter, stöd och skydd. I direktivet anges att "[e]tt brott är en oförrätt mot samhället och en kränkning av brottsoffrens individuella rättigheter" (skäl 9). I artikel 2 ges en bred definition av begreppet "brottsoffer", som definieras som i) en fysisk person som lidit fysisk, psykisk eller emotionell skada eller ekonomisk förlust som en direkt följd av ett brott, och ii) familjemedlemmar till en person vars död var en direkt följd av ett brott, och som har lidit skada av den personens död.⁵⁶³

Enligt brottsofferdirektivet är medlemsstaterna skyldiga att tillhandahålla brottsoffer stödverksamheter (artiklarna 8 och 9) och vissa rättigheter när det gäller en rättvis rättegång – rätt att höras (artikel 10) och rätt till rättshjälp (artikel 13). Direktivet innehåller även nya bestämmelser om rätt till omprövning av ett beslut att inte väcka åtal (artikel 11) och mer omfattande bestämmelser om särskilda skyddsbehov (artiklarna 22–24).

Brottsoffer måste ges praktiskt stöd så att de kan hävda sin rätt till tillgång till rättslig prövning.⁵⁶⁴ Det kan bland annat handla om stöd till brottsoffer, att göra brottsoffer mer medvetna om sina rättigheter och ge personal på de brottsbekämpande myndigheterna tillräcklig utbildning.

EU-domstolen har inte prövat mål som rört brottsoffers rättigheter med stöd av EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna eller brottsofferdirektivet, men har däremot prövat mål som rört rambeslutet om brottsoffers ställning.

---

562 Direktiv 2012/29/EU, rådets rambeslut 2002/220/RIF av den 15 mars 2001 om brottsoffrets ställning i straffrättsliga förfaranden, OJ L 82, 22 mars 2001.

563 I rambeslutet ingick inte familjemedlemmar i händelse av ett brottsoffers död. Definitionen i direktivet är snarlik definitionen i rekommendationen från Europarådets ministerkommitté (2006), *Recommendation Rec(2006)8 to member states on assistance to crime victims*, 14 juni 2006, punkt 1.1.

564 För en närmare diskussion om brottsoffers rätt till stöd, se FRA (2015), *Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims*.

Exempel: I *brottmålet mot Maria Pupino*⁵⁶⁵ åtalades förskoleläraren Maria Pupino för att ha tillfogat sina elever allvarlig skada. Artikel 8 i rambeslutet innehöll särskilda regler för "utsatta" personer. En begäran om förhandsavgörande framställdes till EU-domstolen.

EU-domstolen konstaterade att barn som påstås ha utsatts för övergrepp av sina lärare är "utsatta" offer i den mening som avses i rambeslutet. Därför har de rätt till det särskilda skydd som föreskrivs i rambeslutet. Den nationella domstolen var skyldig att "i största möjliga utsträckning" tolka [lagen] mot bakgrund av rambeslutets ordalydelse och syfte".

I både **Europarådsrätten** och **unionsrätten** föreskrivs skadestånd för brottsoffer. Denna skyldighet följer av "skadeverkningarna av det åsidosättande av rättigheter som det var statens skyldighet att skydda men som denna inte har kunnat garantera".⁵⁶⁶ I **avsnitt 5.2.1** redogörs närmare för Europadomstolens och EU-domstolens allmänna rättspraxis om skadestånd – men även för de särskilda bestämmelser som gäller för brottsoffer. Skadestånd behandlas även i artikel 16 i brottsofferdirektivet, och i EU:s direktiv om ersättning till brottsoffer fastställdes ett samarbetsystem för att underlätta tillgången till skadestånd för brottsoffer i gränsöverskridande situationer.⁵⁶⁷ Dessutom innehåller Europarådets konvention om ersättning till offer för våldsbrott miniminormer för statlig ersättning till brottsoffer.⁵⁶⁸ Avslutningsvis har Europarådets ministerkommitté utfärdat flera rekommendationer beträffande brottsoffer.⁵⁶⁹

565 EU-domstolens dom av den 16 juni 2005 i mål C-105/03, *Brottmål mot Maria Pupino*.

566 *Generaladvokat Lenz förslag till avgörande av den 6 december 1988* inför EU-domstolens dom av den 2 februari 1989 i mål C-186/87, *Ian William Cowan mot Trésor public*. Detta mål rörde mycket bredare principer än brottsoffers rättigheter.

567 Rådets direktiv 2004/80/EG av den 29 april 2004 om ersättning till brottsoffer, EUT L 261, 6.8.2004

568 Europarådet, *konvention om ersättning till offer för våldsbrott*, CETS nr 116, 1983.

569 Europarådet, ministerkommittén (2006), *Recommendation Rec(2006)8 to member states on assistance to crime victims*, 14 juni 2006, Europarådet, ministerkommittén (2005), *Recommendation Rec(2005)9 to member states on the protection of witnesses and collaborators of justice*, 20 april 2005. Se även Europarådet, Cepej (2008), *Checklist for promoting the quality of justice and the court*, s. 19–21 (domstolsprövning).

8.3. Fångar och häktade

Viktiga punkter

- Fångar och häktade behöver domstolsprövning för att kunna försvara sig själva i straffrättsliga förfaranden eller för att väcka civil talan. De har även rätt till ombud vid förhandlingar som rör benådning eller disciplinära åtgärder.
- I artikel 5.1, 5.3 och 5.4 i Europakonventionen och artikel 6 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna ges fångar särskilt skydd. I artikel 5.1 garanteras rätten till frihet. I artikel 5.3 anges att den som frihetsberövats utan dröjsmål ska ställas inför domare och i artikel 5.4 ges frihetsberövade rätt att begära att domstol snabbt prövar lagligheten av frihetsberövandet. Även om detta inte uttryckligen anges i artikel 6 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna bekräftas det i förklaringarna till stadgan att artikel 6 garanterar alla rättigheter som anges i artikel 5 i Europakonventionen.
- I artikel 5.5 i Europakonventionen och i artikel 6 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna anges rätten till skadestånd för olaga gripande eller olaga frihetsberövande.

Fångar och häktade kan behöva få sitt frihetsberövande, sin dom eller förhållandena i fängelset eller häktet prövade. De har dessutom rätt till rättegångsbiträde i förhandlingar som rör benådning och disciplinära åtgärder. Fångar och häktade kan även behöva en domstolsprövning för att ta upp en rad civilrättsliga frågor och skyldigheter i samband med deras liv utanför fängelset – t.ex. arbete, böter, skulder och familjeproblem. Eftersom de är frihetsberövade kan fångar och häktade emellertid rent praktiskt ha begränsade möjligheter att få juridisk information, juridisk rådgivning eller ett juridiskt ombud. Dessutom kan fångar ha andra problem som gör dem mer sårbara. De kan lida av funktionsnedsättningar, psykisk sjukdomar eller "bristande utbildning".⁵⁷⁰ I detta avsnitt diskuteras den del av den europeiska rätten som rör rätten till tillgång till prövning för personer som häktats eller frihetsberövats efter dom.⁵⁷¹

570 Europarådet, ministerkommittén (1989), [Recommendation Rec\(89\)12 to member states on Education in Prison](#), 13 oktober 1989.

571 Detta grundas på definitionen av "fånge" artikel 10.1 rekommendationen från Europarådets ministerkommitté (2006), [Recommendation Rec\(2006\)2 on the European Prison Rules](#), av den 11 januari 2006. Se avsnitt 8.1 för hänvisningar till frihetsberövande och psykiskt sjuka patienter.

FN har också utarbetat icke-bindande riktlinjer för personer som har frihetsberövats på något sätt, i form av grundläggande normer för människor som berövats sin frihet.⁵⁷² I riktlinjerna bekräftas att habeas corpus-framställningar (framställan till domstol som ifrågasätter sitt eget eller någon annans frihetsberövande) måste prövas av en behörig, oavhängig och opartisk domstol.⁵⁷³ Dokumentet ger även vägledning om ombud och rättshjälp,⁵⁷⁴ och en frihetsberövad persons rätt att kontakta advokater, familjemedlemmar och andra berörda parter.⁵⁷⁵

8.3.1. Tillgång till domstolsprövning och till en försvarare

Rätten till rättshjälp och rätten till rådgivning, försvar och ombud beskrivs i [kapitlen 3](#) och [4](#). Dessa rättigheter diskuteras även i detta avsnitt på grund av de särskilda svårigheter som fångar och häktade möter.

Lovande praxis

Att främja tillgången till rättslig prövning för personer med inlärningssvårigheter

I Wales har en grupp bestående av flera olika organ – däribland viktiga handikapporganisationer, stiftelsen för fängelsereformer (Prison Reform Trust), polisen, fängelse- och åklagarmyndigheterna och den walesiska regeringen – utarbetat en handbok om tillgång till rättslig prövning. Syftet är att öka lyhördheten och förbättra hanteringen av vuxna personer med inlärningssvårigheter inom det walesiska straffrättsystemet. Handboken är även avsedd att hjälpa chefer, planerare och yrkesverksamma inom hälso- och sjukvården, socialtjänsten och de straffrättsliga myndigheterna att tillhandahålla bättre tjänster.

Källa: Access to justice: A Guidebook supporting the responsive and appropriate management of adults with a learning disability in the criminal justice system in Wales (2013).

572 FN, *Draft basic principles and guidelines on remedies and procedures on the right of anyone deprived of his or her liberty by arrest or detention to bring proceedings before the court.*

573 Princip 6 och riktlinje 4. Se även riktlinje 14 om myndigheters skyldighet att motivera behovet av frihetsberövandet och dess proportionalitet.

574 Princip 9 och riktlinje 8.

575 Princip 10.

Europarådsrätten: Fångar har rätt till domstolsprövning i icke straffrättsliga förfaranden och därigenom rätt till en försvarare (se [avsnitt 2.1](#)).⁵⁷⁶ Varje inskränkning av en fånges rätt till en försvarare måste "stå i proportion till det eftersträvade målet" och bör inte medföra att "själva innehållet i rättigheten går förlorad".⁵⁷⁷ Effektiv tillgång till juridisk rådgivning kräver möjlighet till förtrolig kommunikation. Detta kan skapa praktiska svårigheter för personer som sitter i fängelse (se [avsnitten 4.2.1](#) och [4.2.4](#)). Lagg märke till att det kan vara ett brott mot artikel 8 i Europakonventionen (rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens) att läsa korrespondens mellan en frihetsberövad person och hans ombud. I undantagsfall kan detta dock tillåtas, t.ex. om det finns rimliga skäl att misstänka att brevets innehåll kan hota fångelsens eller andra personers säkerhet.⁵⁷⁸

Artikel 6 i Europakonventionen har också återopats i samband med disciplinära förfaranden.⁵⁷⁹ Detta får stöd av artikel 59.c i de europeiska fängelsereglerna, där det stadgas att varje fånge som anklagas för en disciplinär förseelse har rätt att försvara sig personligen eller genom ett ombud, förutsatt att detta ligger i rättvisans intresse.

Unionsrätten: Rättigheterna i artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna motsvarar de rättigheter som anges i artikel 6 i Europakonventionen.⁵⁸⁰ Dessutom anges särskilda rättigheter för misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden i EU:s sekundärlagstiftning – t.ex. rätten till information, rätten till översättning och tolkning och rätten till tillgång till en försvarare.⁵⁸¹

576 Europadomstolens dom av den 21 februari 1975 i mål nr 4451/70, *Golder mot Förenade kungariket*.

577 Europadomstolens dom av den 28 maj 1985 i mål nr 8225/78, *Ashingdane mot Förenade kungariket*, punkt 57.

578 Europadomstolens dom av den 17 april 2012 i mål nr 20071/07, *Piechowicz mot Polen*, punkterna 239–40.

579 Europadomstolens dom av den 20 maj 2008 i mål nr 16330/02, *Gülmez mot Turkiet*, punkterna 37–39.

580 EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna, artikel 52.3.

581 [Direktiv 2010/64/EU](#) (gäller inte för Danmark), [direktiv 2012/13/EU](#) (gäller inte för Danmark), [direktiv 2013/48/EU](#) (gäller inte för Irland, Förenade kungariket eller Danmark).

8.3.2. Rätt att få ett frihetsberövande prövat

Huruvida ett visst frihetsberövande är lagligt är en fråga som ofta prövas i Europadomstolen. Frihetsberövande inbegriper även tvångsomhändertagande av personer med psykosociala funktionsnedsättningar.⁵⁸² I sådana mål krävs objektiv medicinsk bevisning, och processuellt skydd – inklusive ombud – som fungerar både i praktiskt och rättsligt hänseende.⁵⁸³

Exempel: I målet *Stanev mot Bulgarien*⁵⁸⁴ förklarade en domstol 2000 att klaganden delvis saknade rättskapacitet på grund av att han led av schizofreni. År 2002 sattes klaganden, mot sin vilja, delvis under förmyndarskap och skrevs in på ett avlägset beläget vårdhem för personer med ”psykiska störningar”. Efter officiella besök 2003 och 2004 konstaterade Europeiska kommittén till förhindrande av tortyr och omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (CPT) att förhållandena på vårdhemmet kunde betecknas som omänsklig eller förnedrande behandling. Via sin advokat bad klaganden den allmänne åklagaren och borgmästaren att inleda ett förfarande för att upplösa hans delvisa förmyndarskap. Hans begäran avlogs dock. Även hans förmyndare nekades att väcka en sådan talan. År 2006 undersöktes klaganden, på hans advokats initiativ, av en oberoende psykolog som konstaterade att schizofrendiagnosen var felaktig. Psykologen ansåg att klagandens vistelse på vårdhemmet var mycket skadlig för hans hälsa.

Europadomstolen slog fast att beslutet att placera klaganden på vårdhemmet, utan att på förhand ha inhämtat hans godkännande, var ogiltigt enligt bulgarisk rätt. Den omständigheten var i sig tillräcklig för att domstolen skulle kunna slå fast att klagandens frihetsberövande stred mot artikel 5.1 i Europakonventionen. När det gäller artikel 5.4 i Europakonventionen kunde regeringen inte visa att det fanns något nationella rättsmedel som gav klaganden direkt möjlighet att få till stånd en prövning av lagligheten i hans placering på vårdhemmet och hans fortsatta vistelse där.

582 Europadomstolens dom av den 8 november 2005 i mål nr 67531/01, *Gorshkov mot Ukraina*, punkt 44. FRA (2012), *Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental health problems*, s. 18–19.

583 Europadomstolens dom av den 24 oktober 1979 i mål nr 6301/73, *Winterwerp mot Nederländerna*, punkt 39, och Europadomstolens dom av den 12 maj 1992 i mål nr 13770/88, *Megyeri mot Tyskland*, punkt 23.

584 Europadomstolens dom av den 17 januari 2012 i mål nr 36760/06, *Stanev mot Bulgarien*.

Domstolarna hade inte medverkat i beslutet och i den nationella lagstiftningen föreskrevs inte någon automatisk och regelbunden domstolsprövning av placering på sådana vårdhem. Eftersom klagandens placering på vårdhemmet enligt bulgarisk lagstiftning inte betraktades som ett frihetsberövande, saknades dessutom nationella rättsmedel för att få till stånd en prövning av huruvida åtgärden skulle ses som ett frihetsberövande. Artikel 5.4 hade därför åsidosatts. Eftersom klaganden saknade rätt till skadestånd för det olaga frihetsberövandet fann Europadomstolen slutligen att även artikel 5.5 hade åsidosatts.

Europarådsrätten och unionsrätten: Båda rättsordningarna innehåller skydd mot olaga frihetsberövande. I artikel 5.1 i Europakonventionen och artikel 6 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna garanteras varje persons rätt till frihet. Enligt förklaringarna till stadgan innehåller de dessutom samma rättigheter.⁵⁸⁵ Enligt Europarådsrätten och unionsrätten måste ett beslut om att frihetsberöva en person alltid fattas "i den ordning som lagen föreskriver".⁵⁸⁶ Frihetsberövandet måste alltid vara förenligt med de syften som anges i artikel 5.1 i Europakonventionen och artikel 6 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna.⁵⁸⁷

Fångar har rätt till domstolsprövning av ett frihetsberövande. För att säkerställa att domstolsprövning verkligen sker och att denna är effektiv kan fångar även ha rätt till rättegångsbiträde eller rättshjälp. **Europarådsrätten:** Enligt artikel 5.3 i Europakonventionen ska personer som häktats misstänkta för brott "utan dröjsmål ställas inför domare eller annan ämbetsman" så att dessa kan fatta beslut om huruvida personerna ska fortsätta att vara frihetsberövade eller om de ska frigges i väntan på rättegång, och för att rättegången ska äga rum inom skälig tid. Syftet med bestämmelsen är att skydda häktade mot övergrepp och omotiverade ingrepp i deras personliga frihet.

585 Förklaringar avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna, EUT C303, 14.12.2007, s. 17

586 Europadomstolens dom av den 3 mars 2011 i mål nr 5235/09, *Tsarenko mot Ryssland*, punkt 62.

587 Europadomstolens dom av den 2 oktober 2012 i mål nr 22831/08, *L.B. mot Belgien*, punkterna 92 och 101. Se även Europarådet, ministerkommittén (2006), *Recommendation Rec(2006)2 on the European Prison Rules*, och Europarådet, ministerkommittén (2006), *Recommendation Rec(2006)13 to member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse*.

När det gäller begreppet "utan dröjsmål" har Europadomstolen förklarat att varje försening som överstiger fyra dagar är för lång.⁵⁸⁸ Även en kortare period än fyra dagar kan emellertid vara oförenlig med kravet på ett skyndsamt förfarande om de särskilda omständigheterna i det enskilda fallet motiverar att saken läggs fram snabbare inför domstol.⁵⁸⁹

Exempel: I målet *Hassan m.fl. Frankrike*⁵⁹⁰ anklagades nio klagande för att ha gjort sig skyldiga till sjöröveri. Klagandena greps och hölls i förvar av fransk militärpersonal innan de transporterades till Frankrike i ett militärflygplan. I ett fall stod de under de franska myndigheternas kontroll i fyra dagar och tjugo timmar, och i ett annat fall i sex dagar och sexton timmar. Därefter placerades de i häkte i 48 timmar och ställdes inför en undersökningsdomare, som inledde en förundersökning mot dem. Sex av klagandena dömdes senare till fängelsestraff.

När det gäller artikel 5.3 i Europakonventionen konstaterade Europadomstolen att de omständigheter som klagandena greps under var "extraordinära". De greps 6 000 km från det franska fastlandet, i ett läge där de somaliska myndigheterna var oförmögna att ställa dem inför rätta. Inget tydde på att transporten tog längre tid än nödvändigt. De "fullständigt exceptionella omständigheterna" förklarade den tid som klagandena tvingades vara frihetsberövade mellan gripandet och ankomsten till Frankrike. När de anlände till Frankrike placerades de emellertid i häkte i 48 timmar i stället för att omgående ställas inför en undersökningsdomare. Inget motiverade denna ytterligare försening. Artikel 5.3 utformades inte för att ge myndigheter "möjlighet att intensifiera sin utredning för att kunna väcka åtal mot de misstänkta". Artikel 5.3 i Europakonventionen hade därför åsidosatts.

588 Europadomstolens dom av den 3 oktober 2006 i mål nr 543/03, *McKay mot Förenade kungariket*, punkt 47. Jämför detta med FN:s kommitté för mänskliga rättigheter (2014), *allmän kommentar nr 35 om artikel 9 (frihet och säkerhet)*, 16 december 2014, punkt 33 (där det anges att en försening på mer än 48 timmar endast bör vara tillåten i "absoluta undantagssituationer").

589 Europadomstolens dom av den 15 oktober 2013 i mål nr 34529/10, *Gutsanovi mot Bulgarien*, punkterna 154 och 159.

590 Europadomstolens dom av den 4 december 2014 i mål nr 46695/10 och 54588/10, *Hassan m.fl. mot Frankrike*.

När en häktad person uppträder inför domstol måste en verklig sakprövning göras.⁵⁹¹ När en domare fattar beslut om fortsatt häktning eller borgen måste han eller hon ta vederbörlig hänsyn till presumptionen för oskuld, granska alla fakta för och emot en frigivning och tydligt redogöra för sitt beslut.⁵⁹² Huruvida det är rimligt att en tiltalad fortsätter att sitta häktad måste bedömas utifrån de faktiska omständigheterna i det enskilda fallet.⁵⁹³ Det ankommer inte på den häktade att bevisa att han eller hon bör frigås.⁵⁹⁴

Ytterligare skydd ges genom kravet på "snabbhet" i artikel 5.4 i Europakonventionen och artikel 6 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna.⁵⁹⁵ Enligt artikel 5.4 i Europakonventionen är stater skyldiga att inrätta oberoende rättsliga förfaranden för att ställa frihetsberövade inför domare, vilka "utan dröjsmål" ska pröva lagligheten i att fortsätta att låta den vara frihetsberövade. Stater är skyldiga att säkerställa att följande villkor är uppfyllda:

- Beslut om rättshjälp och juridiskt ombud ska fattas snabbt.⁵⁹⁶
- Den frihetsberövade personen har rätt till regelbunden omprövning av frihetsberövandet.⁵⁹⁷
- Den rättssökande har rätt till ett juridiskt ombud för att få tillgång till domstolsprövning⁵⁹⁸
- Rättegångsbiträdet ska vid behov betalas av staten och måste vara effektivt (se [kapitel 4](#) om rätten till rådgivning, försvar och ombud).⁵⁹⁹

591 Europadomstolens dom av den 29 april 1999 i mål nr 25642/94, *Aquilina mot Malta*, punkt 47.

592 Europadomstolens dom av den 10 mars 2009 i mål nr 4378/02, *Bykov mot Ryssland*, punkt 63.

593 Europadomstolens dom av den 22 maj 2012 i mål nr 5826/03, *Idalov mot Ryssland*, punkt 139.

594 Europadomstolens dom av den 10 mars 2009 i mål nr 4378/02, *Bykov mot Ryssland*, punkt 64.

595 *Förklaringar avseende stadgan om de grundläggande rättigheterna*, EUT C 303, 14.12.2007, s. 17.

596 Europadomstolens dom av den 27 juni 2002 i mål nr 33395/96, *L.R. mot Frankrike*, punkt 38.

597 Europadomstolens dom av den 22 oktober 2013 i mål nr 11577/09, *M.H. mot Förenade kungariket*, punkterna 97–99.

598 Europadomstolens dom av den 12 maj 1992 i mål nr 13770/88, *Megyeri mot Tyskland*, punkt 23.

599 Europadomstolens dom av den 26 februari 2002 i mål nr 44872/98, *Magalhães Pereira mot Portugal*, punkterna 54–63.

Artikel 5.4 i Europakonventionen är en s.k. *habeas corpus*-bestämmelse. Starterna åläggs att regelbundet ompröva behovet av fortsatt frihetsberövande och en frihetsberövad kan kräva att en domstol prövar huruvida skälen till frihetsberövandet fortfarande existerar. Att ett frihetsberövande är lagligt enligt artikel 5.1 fråntar inte stater deras skyldighet till snabb prövning enligt artikel 5.4.⁶⁰⁰ Frågan om hur snabb prövningen har varit måste fastställas mot bakgrund av de faktiska omständigheterna i varje enskilt fall.⁶⁰¹ Samma faktorer som bedömdes i fråga om kravet på prövning inom skälig tid i artikel 6.1 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna gäller även är (se även [avsnitt 7.2](#) om kriterierna för att fastställa vad som är skäligt).⁶⁰² Tiden räknas vanligtvis från det att en ansökan om frigivning görs eller ett förfarande inleds och avslutas med ett slutligt fastställande av huruvida klagandens frihetsberövande var lagligt.⁶⁰³ Att ett mål är extra komplicerat (t.ex. på grund av komplicerade medicinska frågor eller bevisfrågor) fråntar inte nationella myndigheter skyldigheten att uppfylla kravet på prövning inom skälig tid.⁶⁰⁴ Artikel 5.4 gäller även förfaranden som inte avslutar en klagandes frihetsberövande, utan resulterar i att han eller hon flyttas till en annan form av frihetsberövande, t.ex. från ett sjukhus till ett fängelse.⁶⁰⁵

Unionsrätten: Även om det inte uttryckligen nämns i texten till artikel 6 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna bekräftas det i förklaringarna till stadgan att artikel 6 garanterar alla rättigheter som anges i artikel 5 i Europakonventionen. Av detta följer att Europadomstolens rättspraxis är viktig för att tolka artikel 6, eftersom denna artikel ges samma innebörd och räckvidd som artikel 5 i Europakonventionen.

600 Europadomstolens dom av den 4 augusti 1999 i mål nr 31464/96, *Douiyeb mot Nederländerna*, punkt 57.

601 Europadomstolens dom av den 9 juli 2009 i mål nr 11364/03, *Mooren mot Tyskland*, punkt 106.

602 Ibidem, punkt 106.

603 Europadomstolens dom av den 28 november 2000 i mål nr 29462/95, *Rehbock mot Slovenien*, punkt 85.

604 Europadomstolens dom av den 5 januari 2010 i mål nr 22933/02, *Frasik mot Polen*, punkt 63.

605 Europadomstolens dom av den 16 juli 2015 i mål nr 7997/08, *Kuttner mot Österrike*, punkterna 36–38.

Europarådet och Europeiska unionen har tagit fram rättsinstrument för att göra det lättare för fångar att avtjäna sina straff i sina hemländer.⁶⁰⁶ Man har även tagit fram standarder för att främja och underlätta överlåtelsen av alternativa påföljder.⁶⁰⁷ Fångar får aldrig häktas enbart på grund av att de är utlänningar.⁶⁰⁸ Enligt unionsrätten är det möjligt att, i enlighet rambeslutet om den europeiska arresteringsordern, mer eller mindre per automatik överföra enskilda till en annan stat.⁶⁰⁹ Därför har EU fastställt rättigheter i olika direktiv för att stärka rätten till en rättvis rättegång i medlemsstaterna (se ovan).

8.3.3. Skadestånd för olaga frihetsberövande

I artikel 5.5 i Europakonventionen anges att var och en som arresterats eller på annat sätt frihetsberövats i strid med artikel 5 ska ha rätt till skadestånd.⁶¹⁰ Enligt förklaringarna till EU-stadgan om de grundläggande friheterna skyddas de rättigheter som garanteras genom artikel 5 även genom artikel 6 i stadgan.

606 Europarådets konvention om överförande av dömda personer, CETS nr 112, 1983, Europarådets tilläggsprotokoll till konventionen om överförande av dömda personer, CETS nr 167, 1997, rådets rambeslut 2008/909/RIF av den 27 november 2008 om tillämpning av principen om ömsesidigt erkännande på brottmålsdomar avseende fängelse eller andra frihetsberövande åtgärder i syfte att verkställa dessa inom Europeiska unionen, EUT L 327, 5.12.2008, ändrat genom rambeslut 2009/299/RIF EUT L 81, 27.3.2009. Se även Europadomstolens dom av den 11 januari 2011 i mål nr 5770/05, *Somogyi mot Ungern*, punkt 22 (klaganden tillbringade längre tid i fängelset än han borde ha gjort efter det att hans dom överförts).

607 Europarådets konvention rörande övervakning av villkorligt dömda eller villkorligt frigivna personer, CETS nr 51, 1964, rådets rambeslut 2009/829/RIF av den 23 oktober 2009 om tillämpning mellan Europeiska unionens medlemsstater av principen om ömsesidigt erkännande på beslut om övervakningsåtgärder som ett alternativ till tillfälligt frihetsberövande, EUT L 294, 11.11.2009, rådets rambeslut 2008/947/RIF av den 27 november 2008 om tillämpning av principen om ömsesidigt erkännande på domar och övervakningsbeslut i syfte att övervaka alternativa påföljder och övervakningsåtgärder, EUT L 337, 16.12.2008, s. 102, Europarådet, ministerkommittén (2010), *Recommendation Rec(2010)1 to member states on European Probation Rules*, 20 januari 2010, Europarådet, ministerkommittén (2000), *Recommendation Rec(2000)22 to member states on improving the implementation of the European rules on community sanctions and measure*, 29 november 2000, Europarådet, ministerkommittén (1992), *Recommendation Rec(92)16 to member states on the European rules on community sanctions and measures*, 19 oktober 1992.

608 Europarådet, ministerkommittén (2012), *Recommendation Rec(2012)12 to member states concerning foreign prisoners*, 10 oktober 2012, punkt 13.2.b (som tog upp de svårigheter fångar kan möta och fastställde grundläggande principer för hur de bör behandlas).

609 Rådets rambeslut 2002/584/RIF av den 13 juni 2002 om en europeisk arresteringsorder och överlämnande mellan medlemsstaterna - Uttalanden från vissa medlemsstater vid antagandet av rambeslutet, EGT L 190, 18.7.2002, s. 1.

610 Se även protokoll nr 7 till Europakonventionen, artikel 3 (om gottgörelse vid felaktig dom).

Det finns ingen rätt till ett särskilt skadeståndsbelopp.⁶¹¹ Stater har ett stort utrymme för skönsässig bedömning när det gäller vilket belopp som ska betalas ut och kan kräva bevis för att den berörda personen har lidit skada.⁶¹² Att automatiskt låta en person få tillgodoräkna sig hela den tid han eller hon har suttit häktad och dra av den tiden från ett annat straff för ett helt annat brott innebär emellertid inte att rätten till skadestånd i artikel 5.5 har uppfyllts.⁶¹³ Skadeståndet får inte heller vara avsevärt lägre än de skadestånd som Europadomstolen beviljar för liknande kränkningar av artikel 5.⁶¹⁴

8.4. Miljörätt

Viktiga punkter

- I Europakonventionen garanteras inte rätten till en hälsosam miljö, men de rättigheter som följer av Europakonventionen – t.ex. rätten till respekt för privat- och familjeliv – kan åberopas i miljömål. Europadomstolen har aldrig föreställt sig en allmän talerätt (*actio popularis*) för att skydda miljön.
- EU har antagit Århuskonventionen. Denna gör allmänheten delaktig i beslutsprocessen på miljöområdet och garanterar tillgång till rättslig prövning för enskilda och icke-statliga organisationer vid överträdelser av miljölagstiftningen och/eller konventionsbestämmelserna.
- Nationella bestämmelser som inskränker vissa icke-statliga organisationers talerätt kan strida mot unionsrätten.

Miljön har definierats på ett sådant sätt att den omfattar naturresurser som luft, vatten, jord, djur och växter, egendom som är en del av kulturarvet och landskapets karakteristiska aspekter.⁶¹⁵ Miljöfrågor kan omfatta civila, politiska, sociala och ekonomiska rättigheter. Rätten till en hälsosam miljö är även

611 Europadomstolens dom av den 26 maj 2009, i mål nr 6773/02, *Damian-Burueana och Damian mot Rumänien*, punkt 89.

612 Europadomstolens dom av den 27 september 1990 i mål nr 12535/86, *Wassink mot Nederländerna*, punkt 38.

613 Europadomstolens dom av den 10 maj 2011 i mål nr 33475/08, *Wloch mot Polen (nr 2)*, punkt 32.

614 Europadomstolens dom av den 27 september 2011 i mål nr 25688/09, *Cristina Boicenco mot Moldavien*, punkt 43.

615 Europarådets konvention om ersättningsansvar för skador som uppstår som en följd av miljöfarlig verksamhet, CETS nr 150, 1993, artikel 2.10.

en kollektiv rättighet, eftersom hälsosamma miljöer påverkar lokalsamhällen – både nuvarande och framtida.

I artikel 1 i FN:s Århuskonvention anges rätten för var och en i nuvarande och framtida generationer att leva i en miljö som är förenlig med hans eller hennes hälsa och välbefinnande.⁶¹⁶ I konventionen anges att följande tre komponenter (de tre s.k. pelarna) krävs för att uppnå detta: tillgång till information, allmänhetens deltagande och tillgång till rättslig prövning – dvs. att man avlägsnar hinder för att få tillgång till rättslig prövning, t.ex. orimligt höga kostnader för att överklaga beslut. I **avsnitt 6.2** noteras att strikta regler om talerätt kan utgöra förfarandemässiga hinder för tillgång till rättslig prövning. I artikel 9 i Århuskonventionen anges särskilda rättigheter när det gäller tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor (den tredje pelaren).

Europarådsrätten: I Europakonventionen anges inte någon rätt till en hälsosam miljö, men i Europadomstolens rättspraxis bekräftas att vissa rättigheter i Europakonventionen är tillämpliga i miljömål – t.ex. artikel 2 (rätten till liv)⁶¹⁷ och artikel 8 (rätt till skydd för privat- och familjeliv).⁶¹⁸ Svåra miljöföreningar kan påverka enskilda personers välbefinnande och hindra dem från att njuta av sina hem, vilket har en negativ inverkan deras privat- och familjeliv.⁶¹⁹

Exempel: I målet *Tătar mot Rumänien*⁶²⁰ bodde klagandena i ett bostadsområde i närheten av en anläggning för att utvinna guldmalm från en gruva. De lämnade in flera klagomål om de risker de utsattes för på grund av bolagets användning av en teknisk process där natriumcyanid ingick. Även om myndigheterna försäkrade klagandena om att det fanns

616 FN:s ekonomiska kommission för Europa (Unecp) (1998), *konvention om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor*, 25 juni 1998. Konventionen har ratificerats av EU och alla EU-medlemsstater utom en (Irland).

617 För exempel, se Europadomstolens dom av den 30 november 2004 i mål nr 48939/99, *Öneryıldız mot Turkiet*, punkterna 111-118 (om processuella aspekter av artikel 2).

618 För exempel, se Europadomstolens dom av den 9 december 1994 i mål nr 16798/90, *Lopez Ostra mot Spanien*, punkt 58 och Europadomstolens dom av den 10 november 2004 i mål nr 46117/99, *Taşkin m.fl. mot Turkiet*, punkt 126. Se även Europarådet (2012), *Manual on Human Rights in the Environment*. Se även Europarådets *konvention om straffrättsliga påföljder till skydd för miljön*, CETS nr 172, 1998 (i vilken konventionsstaterna ålades att kriminalisera svåra miljöbrott och samarbeta vid verkställandet av påföljder).

619 Europadomstolens dom av den 19 februari 1998 i mål nr 14967/89, *Guerra m.fl. mot Italien*, punkt 60.

620 Europadomstolens dom av den 27 januari 2009 i mål nr 67021/01, *Tătar mot Rumänien*.

tillräckliga säkerhetsmekanismer på plats rann år 2000 en stor mängd förorenat vatten ut i olika floder, korsade flera landsgränser och påverkade miljön i flera länder. Klaganden hävdade att föroreningarna hade en negativ inverkan på deras hälsa.

Europadomstolen fann att artikel 8 är tillämplig i miljömål när föroreningar direkt orsakas av staten eller om statens ansvar utlöses av otillräcklig reglering av den privata sektorn. Domstolen fann att de rumänska myndigheterna hade underlåtit att genomföra en tillräckligt omfattande förhandsbedömning av riskerna, inte hade tillhandahållit tillräcklig information till de berörda och inte hade upphört med industriverksamheten efter olyckan. Artikel 8 hade därför överträtts. Även om artikel 8 saknar ett uttryckligt krav på att ett visst förfarande ska tillämpas måste den beslutsprocess som leder till åtgärder som innebär ingrepp i miljön vara rättvis och i vederbörlig ordning respektera den enskildes intressen som skyddas genom den artikeln.

Endast de som direkt berörs har rätt att delta i beslutsprocessen på miljöområdet. Det finns inga planer på att införa en allmän talerätt (*actio popularis*) – dvs. en rätt till en talan för att skydda eller hävda allmänna rättigheter.⁶²¹

Lovande praxis

Att främja miljödemokrati i praktiken

Litauen fick överlag höga poäng i miljödemokratiindexet Environmental Democracy Index (EDI) – som bedömer länder utifrån erkända miljöstandarder – och fick högsta poäng i rättsindexet. Allmänheten har rätt att överklaga ett beslut om att inte tillhandahålla miljöinformation och har rätt att lämna in en mängd olika klagomål när rättigheter kränks eller vid åtgärder som skadar miljön. Litauen har vidtagit flera åtgärder för att införa juridiska rättigheter som stöder miljödemokrati. Mer information finns på EDI:s webbplats.

Källa: www.environmentaldemocracyindex.org/country/ltu.

621 Europadomstolens dom av den 27 juni 2000 i mål nr 22277/93, *Ilhan mot Turkiet*, punkterna 52–53.

I sina domar har Europadomstolen hänvisat till internationella miljöstandarder och de rättigheter som anges i Århuskonventionen⁶²² Domstolen har även bekräftat vikten av rätten till tillgång till information från myndigheterna vid eventuella allvarliga hälsoeffekter.⁶²³ Om en regering ägnar sig åt farlig verksamhet som kan få dolda negativa hälsokonsekvenser för de berörda anges i artikel 8 att ett effektivt och tillgängligt förfarande ska inrättas för att de berörda ska kunna få tillgång till all relevant och lämplig information.⁶²⁴ Europadomstolen har även tillåtit en organisation att få tillgång till rättslig prövning när den klagar över ett konkret och direkt hot mot sin personliga egendom och sina medlemmars levnadssätt.⁶²⁵

Rätten till skydd för hälsan anges även i artikel 11 i Europarådets sociala stadga och den reviderade sociala stadgan.⁶²⁶ Enligt ett tilläggsprotokoll till denna stadga, som trädde i kraft 1998, har nationella fackförbund och arbetsgivarorganisationer, samt vissa europeiska fackförbund, arbetsgivarorganisationer och internationella icke-statliga organisationer, rätt att lämna in klagomål om kränkningar till Europeiska kommittén för sociala rättigheter mot stater som är parter i protokollet. Nationella icke-statliga organisationer får dessutom lämna in klagomål om den berörda staten avger en förklaring med den innebörden.

Unionsrätten: I artikel 37 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna slås det fast att en hög nivå i fråga om miljöskydd och förbättring av miljöns kvalitet ska integreras i unionens politik.⁶²⁷ Som påpekats flera gånger i denna handbok ger artikel 47 i EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna tillgång till rättslig prövning avseende alla rättigheter som följer av unionsrätten.

Dessutom innehåller EU:s sekundärlagstiftning bestämmelser om rätten till tillgång till rättslig prövning. Vissa av bestämmelserna i Århuskonventionen återfinns i direktiv 2003/4/EG (den pelare som handlar om tillgång till information),

622 Europadomstolens dom av den 27 januari 2009 i mål nr 67021/01, *Tătar mot Rumänien*, punkterna 93, 101, 113–116 och 118.

623 Europadomstolens dom av den 9 juni 1998 i mål nr 21825/93 och 23414/94, *McGinley och Egan mot Föenade kungariket*, punkt 101.

624 Europadomstolens dom av den 2 november 2006 i mål nr 59909/00, *Giacomelli mot Italien*.

625 Europadomstolens dom av den 27 april 2004 i mål nr 62543/00, *Gorraiz Lizarraga m.fl. mot Spanien*.

626 Europarådet, *Europeiska sociala stadgan*, CETS nr 35, 1961, och Europarådet *Europeiska sociala stadgan (reviderad)*, CETS nr 163, 1996.

627 Se även artikel 3.3 EU-fördraget och artiklarna 11 och 191 i EUF-fördraget.

direktiv 2003/35/EG (den pelare som handlar om allmänhetens deltagande) och förordning (EG) nr 1367/2006 (som tillämpar Århuskonventionen på EU:s institutioner och organ).⁶²⁸ Bestämmelserna om rätten till tillgång till rättslig prövning har numera införlivats i artikel 10 i direktivet om miljökonsekvensbedömning (MKB-direktivet),⁶²⁹ som är tillämpligt på en mängd olika offentliga och privata projekt, och i artikel 25 i direktivet om industriutsläpp.⁶³⁰

I artikel 11 i MKB-direktivet åläggs medlemsstaterna att se till medlemmar av "den berörda allmänheten" har rätt att få den "materiella eller formella giltigheten" av beslut som omfattas av bestämmelserna om allmänhetens deltagande i MKB-direktivet prövad i domstol. Enligt artikel 1.2 i MKB-direktivet avses med "berörd allmänhet" "en allmänhet som berörs eller kan antas bli berörd av, eller som har ett intresse av, [...] beslutsprocesser på miljöområdet". Detta inbegriper icke-statliga organisationer. Att Århuskonventionen och motsvarande EU-direktiv ålägger nationella domstolar att erkänna klagomål som lämnats in av icke-statliga organisationer speglar den kollektiva betydelse som denna rättighet har.⁶³¹ Nationella bestämmelser som inskränker icke-statliga organisationers talerätt kan strida mot MKB-direktivets syften.⁶³²

628 Europaparlamentets och rådets direktiv 2003/4/EG av den 28 januari 2003 om allmänhetens tillgång till miljöinformation och om upphävande av rådets direktiv 90/313/EEG, EUT L 41, 14.2.2003, Europaparlamentets och rådets direktiv 2003/35/EG av den 26 maj 2003 om åtgärder för allmänhetens deltagande i utarbetandet av vissa planer och program avseende miljön och om ändring, med avseende på allmänhetens deltagande och rätt till rättslig prövning, av rådets direktiv 85/337/EEG och 96/61/EG, EUT L 156, 25.6.2003, Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 1367/2006 av den 6 september 2006 om tillämpning av bestämmelserna i Århuskonventionen om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor på gemenskapens institutioner och organ, EUT L 264, 25.9.2006. Se även EU-domstolens dom av den 8 mars 2011 i mål C-240/09, *Lesoochranárske zoskupenie VLK mot Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky*.

629 Europaparlamentets och rådets direktiv 2011/92/EU av den 13 december 2011 om bedömning av inverkan på miljön av vissa offentliga och privata projekt, EUT 2012 L 26, 28.1.2012, ändrat genom Europaparlamentets och rådets direktiv 2014/52/EU av den 16 april 2014 om ändring av direktiv 2011/92/EU om bedömning av inverkan på miljön av vissa offentliga och privata projekt, EUT L 124, 25.4.2014.

630 Europaparlamentets och rådets direktiv 2010/75/EU av den 24 november 2010 om industriutsläpp (samordnade åtgärder för att förebygga och begränsa föroreningar), EUT L 334, 17.12.2010.

631 EU-domstolens dom av den 18 oktober 2011 i de förenade målen C-128/09, C-129/09, C-130/09, C-131/09, C-134/09 och C-135/09, *Boxus m.fl. mot Région Wallonne*, punkterna 44–46, 51. Om talerätt generellt, se Europaparlamentet, generaldirektoratet för intern politik (2012), *Standing up for your right(s) in Europe: A Comparative study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts*.

632 EU-domstolens dom av den 15 oktober 2009 i mål C-263/08, *Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsförening mot Stockholms kommun genom dess marknämnd*.

Exempel: I målet *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland Landesverband Nordrhein-Westfalen eV mot Bezirksregierung Arnsberg* (Trianel-målet)⁶³³ beviljades Trianel tillstånd att bygga och driva ett kolkraftverk i Lünen i Tyskland. Den föreslagna anläggningen skulle uppföras i närheten av fem områden som utsetts till särskilda bevarandemråden enligt livsmiljödirektivet. En icke-statlig organisation försökte få tillståndet upphävt, med motiveringen att det innebar en överträdelse av den tyska lagstiftning som införlivat direktivet. Den tyska domstolen fann att enligt tysk lag kunde en icke-statlig organisation inte väcka talan om fördragsbrott. Det måste ha skett en överträdelse av organisationens egna rättigheter för att den ska kunna inge ett överklagande till en domstol. Den tyska domstolen begärde ett förhandsavgörande från EU-domstolen avseende huruvida detta stred mot MKB-direktivets bestämmelser om tillgång till rättslig prövning.

EU-domstolen slog fast att eftersom lagstiftningen följde av unionsrätten, som innehåller tydliga skyldigheter på detta område, kunde medlemsstaten inte kräva att miljöorganisationers talerätt skulle vara beroende av vad som utgjorde enskilda rättigheter.

Kostanden för att väcka en talan är ett vanligt hinder för att få tillgång till rättslig prövning. I både unionsrätten och Århuskonventionen åläggs medlemsstaterna och konventionsstaterna att se till att miljörättsliga förfaranden inte är "oöverstigitligt dyra".⁶³⁴ Nationella domstolar kan inte enbart titta på enskilda kärandes ekonomiska situation, de måste även ta hänsyn till en mängd andra faktorer, inklusive huruvida käranden har rimliga utsikter att nå framgång med sin talan, den betydelse som talan har för käranden och miljöskyddet, huruvida de relevanta rättsreglerna är komplicerade och huruvida det finns tillgång till offentlig finansiering eller andra kostnadsskyddsordningar.⁶³⁵ Att förlita sig på att domstolarna ska använda sitt utrymme för skönsmässig bedömning för att avstå från att förplikta en förlorande part att betala

633 EU-domstolens dom av den 12 maj 2011 i mål C-115/09, *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV mot Bezirksregierung Arnsberg*, 12 maj 2011.

634 FN, Unece (1998), *konvention om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor*, 25 juni 1998, artikel 9.4 (bestämmelser om tillgång till rättslig prövning).

635 EU-domstolens dom av den 11 april 2013 i mål C-260/11, *The Queen, på ansökan av David Edwards och Lilian Pallikaropoulos mot Environment Agency m.fl.*, punkt 46.

rättegångskostnaderna skapar rättslig osäkerhet och är i praktiken inte förenligt med EU:s krav på rättssäkerhet.⁶³⁶

8.5. E-juridik

Viktiga punkter

- Tekniska lösningar kan göra rättsprocessen effektivare och öppnare och göra det lättare för enskilda att få tillgång till rättslig prövning. Om sådana lösningar helt ersätter traditionella förfaranden riskerar de dock även att försvåra tillgången till rättslig prövning för vissa personer (t.ex. de som inte har tillgång till internet).
- EU-domstolen har konstaterat att "elektroniska medel" inte kan vara de enda medlen för att få tillgång till förfaranden eftersom detta skulle göra det omöjligt för vissa att utöva sina rättigheter.

Tekniska lösningar kan göra rättsprocessen effektivare och öppnare och göra det lättare för enskilda att få tillgång till rättslig prövning. Begreppet "e-juridik" rymmer en mängd olika initiativ, inklusive användning av e-post, inlämnande av klagomål online, tillhandahållandet av information online (inklusive rättspraxis) användning av videoförhör och videokonferenser, möjlighet att spåra registreringen och ärendets gång online, samt domares och andra beslutsfattares möjlighet att få åtkomst till information på elektronisk väg. I detta avsnitt redogörs för kraven på e-juridik och därefter ges konkreta exempel på sådana initiativ som genomförs i enlighet med unionsrätten.

Europarådsrätten: I Europakonventionen anges inga särskilda krav i fråga om e-juridik, men genomförandet av e-juridikinitiativ omfattas av bestämmelserna om domstolsprövning och rätten till en rättvis rättegång i artikel 6 i Europakonventionen.

⁶³⁶ EU-domstolens dom av den 16 juli 2009 i mål C-427/07, *Europeiska gemenskapernas kommission mot Irland*, punkt 94. Se även EU-domstolens dom av den 13 februari 2014 i mål C-530/11, *Europeiska kommissionen mot Förenade konungariket Storbritannien och Nordirland*, punkterna 54–58.

Exempel: I målet *Lawyer Partners a.s. mot Slovakien*⁶³⁷ ville klaganden, ett privat aktiebolag, inleda 70 000 civilrättsliga rättsprocesser för att driva in fordringar. Med tanke på det stora antalet anspråk spelade företaget in dem på en dvd och skickade denna till domstolen tillsammans med ett förklarande brev. Även om det enligt nationell rätt var tillåtet att väcka talan på detta sätt vägrade domstolen att registrera anspråken med motiveringen att den saknade nödvändig utrustning. Ett överklagande till författningsdomstolen avslogs eftersom det hade ingetts efter det att den lagstadgade tidsfristen på två månader hade löpt ut.

Europadomstolen konstaterade att om bolagets talan och styrkande handlingar hade ingetts i pappersform hade materialet bestått av mer än 40 miljoner sidor. Därför var det inte orimligt att bolaget valde att väcka talan på det sätt som det gjorde. Enligt nationell rätt var det tillåtet att väcka talan på elektronisk väg och det klagande bolaget kunde inte kritiseras för att ha utnyttjat den möjligheten. Domstolens vägran att registrera bolagets talan var en oproportionerlig begränsning av dess rätt till domstolsprövning.

EU:s e-juridikportal har "samlat relevant rättsinformation på ett och samma ställe". Portalen gör det möjligt för privatpersoner att inleda ett småmålsförfarande avseende små gränsöverskridande fordringar eller ansöka om betalningsförelägganden online, i enlighet med relevant sekundärlagstiftning. Genom förordning nr 1896/2006 infördes ett förfarande för ett europeiskt betalningsföreläggande.⁶³⁸ Detta förfarande förenklar gränsöverskridande mål som rör obestridda penningfordringar på privaträttens område. Det europeiska betalningsföreläggandet erkänns och kan verkställas i samtliga EU-medlemsstater, utom i Danmark, utan att en verkställbarhetsförklaring behövs. Tack vare det kan fordringsägare lämna in en fordran utan att behöva inställa sig vid domstol. I stället kan standardiserade formulär fyllas i och skickas till behörig domstol.

I enlighet med förordning (EG) nr 861/2007 kan fordringar även lämnas in via den europeiska e-juridikportalen inom ramen för det europeiska småmålsförfarandet. Detta förfarande är avsett att förbättra och förenkla förfarandet

637 Europadomstolens dom av den 16 juni 2009 i mål nr 54252/07 m.fl., *Lawyer Partners a.s. mot Slovakien*.

638 Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 1896/2006 av den 12 december 2006 om införande av ett europeiskt betalningsföreläggande, EUT L 399, 31.12.2006.

i samband med privaträttsliga fordringar på upp till 2 000 euro.⁶³⁹ Småmålsförfarandet gäller mellan alla EU-medlemsstater utom Danmark. Det är ett skriftligt förfarande – om inte domstolen anser att det finns behov av muntlig förhandling.⁶⁴⁰ I förfarandet fastställs tidsfrister för parterna och domstolen så att processen kan påskyndas och förfarandet gäller både för penningfordringar och för andra fordringar. Ett domstolsavgörande som erhållits till följd av detta förfarande ska i regel automatiskt erkännas och verkställas i en annan medlemsstat.

Utvecklandet av videokonferenser och videoförhör kan också bidra till att underlätta tillgången till rättslig prövning. Med hjälp av den europeiska övervakningsordern kan EU-medlemsstaterna t.ex. utfärda övervakningsorder som gör det möjligt att frige misstänkta eller tilltalade i väntan på rättegång och övervaka dem i bosättningsstaten.⁶⁴¹ I artikel 19.4 anges att telefon- och videokonferenser kan användas om det enligt den utfärdande statens lagstiftning krävs att den tilltalade hörs innan övervakningsåtgärderna ändras eller innan en arresteringsorder utföras. Användningen av videokonferenser vid förhandlingar främjas av andra EU-instrument.⁶⁴²

639 Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 861/2007 av den 11 juli 2007 om inrättande av ett europeiskt småmålsförfarande, EUT L 199, 31.7.2007.

640 Förordning (EG) nr 861/2007, artikel 5.1.

641 Detta kommer att behandlas närmare i en kommande FRA-rapport om den praktiska tillämpningen av unionsrätten i samband med överföring av personer som väntar på rättegång.

642 Rådets rambeslut 2009/829/RIF av den 23 oktober 2009 om tillämpning mellan Europeiska unionens medlemsstater av principen om ömsesidigt erkännande på beslut om övervakningsåtgärder som ett alternativ till tillfälligt frihetsberövande, EUT L 294, 11.11.2009. Se även direktiv 2012/29/EU, artikel 17, rådets akt av den 29 maj 2000 om att i enlighet med artikel 34 i Fördraget om Europeiska unionen upprätta konventionen om ömsesidig rättslig hjälp i brottmål mellan Europeiska unionens medlemsstater, EGT C197, 12.7.2000, artikel 10, rådets förordning (EG) nr 1206/2001 av den 28 maj 2001 om samarbete mellan medlemsstaternas domstolar i fråga om bevisupptagning i mål och ärenden av civil eller kommersiell natur, EGT L 174, 27.6.2001, artiklarna 10.4 och 17.4 (för att förbättra, förenkla och påskynda samarbete mellan medlemsstaterna i fråga om bevisupptagning), rådets direktiv 2004/80/EG av den 29 april 2004 om ersättning till brottsoffer, EUT L 261, 6.8.2004, artikel 9.1, och Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 861/2007 av den 11 juli 2007 om inrättande av ett europeiskt småmålsförfarande, artiklarna 8 och 9.1.

Lovande praxis

Visualisering av domar: onlineverktyg för att underlätta tillgång till rättslig prövning

Vid International Visual Communication Awards prisades det brittiska justitieministeriet för en interaktiv guide som gör det lättare för personer att förstå domspraxis – "You be the judge". Detta verktyg underlättar tillgången till rättslig prövning genom att allmänhetens får ökad kunskap om vad som sker i domstolarna utanför själva rättssalen.

Källa: FRA (2012), Fundamental rights: challenges and achievements in 2011 – FRA Annual report, s. 207.

Alla har dock kanske inte möjlighet att ta del av den tekniska utvecklingen. Därför är det viktigt att nya tekniska lösningar existerar sida vid sida med traditionella system. EU-domstolen har bekräftat att förfaranden som endast är tillgängliga på "elektronisk väg" kan göra det svårt för vissa personer att utöva sina rättigheter.⁶⁴³

Exempel: I målet *Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA*⁶⁴⁴ prövade EU-domstolen fyra förenade begäranden om förhandsavgörande från *Giudice di Pace di Ischia*. Dessa rörde klausuler enligt vilka det i vissa tvister var obligatoriskt att försöka nå förlikning utanför domstol innan en talan kunde väckas i domstol. Klausulerna hade införts i enlighet med direktivet om samhällsomfattande tjänster.⁶⁴⁵ EU-domstolen prövade om dessa obligatoriska förlikningsförfaranden var förenliga med principen om effektivt domstolsskydd.

Beslutet om obligatoriska förlikningsförfaranden beskrivs närmare i [avsnitt 2.4.2](#). Vid sin prövning konstaterade EU-domstolen även att det i praktiken kan vara omöjligt eller orimligt svårt för vissa personer – särskilt de utan tillgång till internet – att utöva de rättigheter som de har tilldelats genom direktivet om samhällsomfattande tjänster om det endast är möjligt att få tillträde till förlikningsförfarandet på elektronisk väg.

643 EU-domstolens dom av den 18 mars 2010 i de förenade målen C-317/08–C-320/08, *Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA*, punkt 58.

644 EU-domstolens dom av den 18 mars 2010 i de förenade målen C-317/08–C-320/08, *Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA*, punkt 67.

645 Europaparlamentets och rådets direktiv 2002/22/EG av den 7 mars 2002 om samhällsomfattande tjänster och användares rättigheter avseende elektroniska kommunikationsnät och kommunikationstjänster, EUT L 108, 24.4.2002.

Vidare läsning

Kapitel 1

Anagnostou, D. (2013), *ECHR; Implementing Strasbourg's judgment on domestic policy*, Edinburgh, Edinburgh University Press.

Brillat, R. (2009), "The European Social Charter" i Alfredsson, G. m.fl. (red.), *International Human Rights Monitoring Mechanisms*, Leiden, Martinus Nijhoff.

Bratza, N. (2013), "The European Convention on Human Rights and the Charter of Fundamental Rights of the European Union: a process of mutual enrichment", i Rosas, A. m.fl. (red.), *Court of Justice and construction of Europe: analyses and perspectives on sixty years of case-law*, Gaag, T.M.C. Asser Press.

Carrera, S., De Somer, M. och Petkova, B. (2012), "The Court of Justice of the European Union as a Fundamental Rights Tribunal – Challenges for the Effective Delivery of Fundamental Rights in the Area of Freedom, Security and Justice", *Liberty and Security in Europe Papers*, Centre for European Policy Studies, nr 49.

EU-domstolen, *Reflets*, tillgängliga på: http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7063/sv/.

Coutron, L. och Picheral, C. (red.) (2012), *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne et Convention européenne des droits de l'homme*, Bryssel, Bruylant.

Craig, P. (2010), *The Lisbon Treaty. Law, Politics, and Treaty Reform*, Oxford, Oxford University Press.

Francioni, F. (2007), *Access to Justice as a Human Right*, New York, Oxford University Press.

Klamert, M. (2014), *The Principle of Loyalty in EU Law*, Oxford, Oxford University Press.

Lavranos, N. (2013), "The ECJ's Judgments in Melloni and Åkerberg Fransson: Un Ménage À Trois Difficulté", *European Law Reporter*, nr 4, s. 133-141.

Meyer, J. (red.) (2014), *Charta der Grundrechte der Europäischen Union*, 4:e upplagan, Baden-Baden, Nomos.

Pech, L. (2010), "A Union founded on the Rule of Law: Meaning and Reality of the Rule of Law as Constitutional Principle of EU Law", *European Constitutional Law Review*, vol. 6, nr 3, s. 359-396.

Stricker, A. (2010), *Die Bedeutung der Europäischen Menschenrechtskonvention und der gemeinsamen Verfassungsüberlieferungen für den Grundrechtsschutz der Europäischen Union*, Frankfurt am Main, Peter Lang.

Timmermans, C. (2013), "Fundamental rights protection in Europe before and after accession of the European Union to the European Convention on Human Rights", i van Dijk, P., van Roosmalen, M. m.fl. (red.), *Fundamental Rights and Principles*, Antwerpen, Intersentia.

FN:s utvecklingsprogram (2005), "Programming for Justice: Access for All: A Practitioner's Guide to a Human Rights-Based Approach to Access to Justice", Bangkok, UNDP.

Kapitel 2

Adams, S. och Parras, F.J. (2013), "The European Stability Mechanism through the legal meanderings of Union's constitutionalism: Comment on Pringle", *European Law Review*, vol. 8, nr 6, s. 848-865.

Benöhr, I. (2014), "Collective Redress in the Field of European Consumer Law", *Legal Issues of Economic Integration*, vol 14, nr 3, s. 243–256.

De Palo, G. och Trevor, M. (2012), *EU Mediation Law and Practice*, Oxford, Oxford University Press.

Doobay, A. (2013), "The right to a fair trial in light of the recent ECtHR and CJEU case-law", *ERA Forum*, vol. 14, nr 2, s. 251–262.

Flattery, J. (2010), "Balancing efficiency and justice in EU competition law: elements of procedural fairness and their impact on the right to a fair hearing", *Competition Law Review*, vol. 7, nr 1, s. 53–58.

FRA, *Charterpedia*, tillgänglig på: http://infoportal.fra.europa.eu/InfoPortal/infobaseFrontEndCountryHome.do?btnCountryLinkHome_1.

FRA (2012), *Bringing rights to life: The fundamental rights landscape of the European Union*, Luxemburg, Publikationskontoret.

Galetta, D. (2010), *Procedural Autonomy of EU Member States: Paradise Lost?*, Heidelberg, Springer.

Gilliaux, P. (2012), *Droit(s) européen(s) à un procès équitable*, Bryssel, Bruylant.

Hodges, S. (2014), "Consumer ombudsmen: better regulation and dispute resolution", *ERA Forum*, vol. 15, nr 4, s. 593–608.

Luzak, J. (2014), "Online consumer contracts", *ERA Forum*, vol. 15, nr 3, s. 381–392.

Müller, L. F. (2015), *Richterliche Unabhängigkeit und Unparteilichkeit nach Art. 6 EMRK.: Anforderungen der Europäischen Menschenrechtskonvention und spezifische Probleme in den östlichen Europaratsstaaten*, Berlin, Duncker & Humblot.

Peers, S. och Ward, A. m.fl. (red.) (2013), *Commentary on Charter of Fundamental Rights*, Oxford, Hart Publishing.

Polakiewicz, J. (2009–2010), "European Union action on procedural rights and the European Convention on Human Rights", *Human Rights Law Journal*, vol. 30, nr 1–2, s. 12–16.

Stürner, M., Inchausti Gascón, F., Caponi, R. (red.) (2014), *The Role of Consumer ADR in the Administration of Justice. New Trends in Access to Justice under EU Directive 2013/11*, München, Sellier.

Vitkauskas, D. och Dikov, G. (2012), *Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, Europarådet.

Wrbka, S. (2014), *European Consumer Access to Justice Revisited*, Cambridge, Cambridge University Press.

Kapitlen 3 och 4

Cape, E., Namoradze, N., Smith, R. och Spronken, T. (2010), *Effective Criminal Defence in Europe*, Cambridge, Intersentia.

Mole, N. och Harby, C., Europarådet (2007), "Le droit à un procès équitable: Un guide sur la mise en œuvre de l'Article 6 de la Convention européenne des Droits de l'Homme", *Précis sur les droits de l'homme*, nr 3.

Europarådet (2013), *Guide to a fair trial: civil limb*, Strasbourg, Europarådet.

Europarådet (2014), *Guide to a fair trial: criminal limb*, Strasbourg, Europarådet.

Engström, J. (2011), "The Principle of Effective Judicial Protection after the Lisbon Treaty: Reflection in the light of case C-279/09 DEB", *Review of European Administrative Law*, vol. 4, nr 2, s. 53–68.

FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*, Luxemburg, Publikationskontoret.

Grabenwarter, C. och Pabel, K. (2012), *Europäische Menschenrechtskonvention*, 5:e upplagan, München, C. H. Beck.

Harris, D., O'Boyle, M., Warbrick, C. och Bates, E. (2014), *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press.

Kiraly, L. och Squires, N. (2011), "Legal aid in the EU: from the Brussels Convention of 1968 to the Legal Aid Directive of 2003", *Coventry Law Journal*, vol. 16, nr 2, s. 28–47.

Oliver, P. (2011), "Case C-279/09 DEB v. Germany", *Common Market Law Review*, vol. 48, s. 2023–2040.

Rainey, B., Wicks, E. och Ovey, C. (2014), *The European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Publishing.

Sayers, D. (2014), "Protecting Fair Trial Rights in Criminal Cases in the European Union: Where does the Roadmap take Us?", *Human Rights Law Review*, vol. 14, nr. 4, s. 733–760.

Trechsel, S. (2005), *Human Rights in Criminal Proceedings*, Oxford, Oxford University Press.

Kapitel 5

Biondi, A. och Farley, P. (2009), *The Right to Damages in European Law*, Alphen on the Rhine, Kluwer Law International.

Buyse, A. (2009), 'Lost and Regained? Restitution as a remedy for human rights', *Heidelberg Journal of International Law*, vol. 68, s. 129–153.

Europarådet (2013), *Guide to good practice in respect of domestic remedies*, Strasbourg, Europarådet.

De Hert, P. och Korenica, F. (2012), "The doctrine of equivalent protection: its life and legitimacy before and after the European Union's accession to the European Convention on Human Rights", *German Law Journal*, vol. 13, nr 7, s. 874–895.

Gutman, K. (2011), "The evolution of the action for damages against the European Union and its place in the system of judicial protection", *Common Market Law Review*, vol. 48, nr 3, s. 695–750.

Karpenstein, U. och Mayer, C. F. (2012), *Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten : Kommentar*, München, C.H. Beck.

Keller, H. och Marti, C. (2013), "Interim Relief Compared: Use of Interim Measures by the UN Human Rights Committee and the European Court of Human Rights", *Heidelberg Journal of International Law*, vol. 73, s. 325–372.

Kuijjer, M. (2014), *Effective remedies as a fundamental right*, Barcelona, Escuela Judicial Española & European Judicial Training Network.

Lenaerts, K., Maselis, I. och Gutman, K. (2014), *EU procedural law*, Oxford, Oxford University Press.

Le Sueur, A. (2012), "Designing Redress: Who Does it, How and Why?", *Asia Pacific Law Review*, vol. 20, nr 1, s. 17–44.

Mak, C. (2012), "Rights and Remedies – Article 47 EUCFR and Effective Judicial Protection in European Private Law Matters", *Amsterdam Law school Research Paper*, nr 2012–88.

Marguénaud, J.-P. (2012), *La cour européenne des droits de l'homme*, 6:e upplagan, Paris, Dalloz.

McBride, J. (2009), *Access to justice for migrants and asylum-seekers in Europe*, European Committee on Legal Cooperation, Strasbourg, Europarådet.

Peers, S. (2012), "Sanctions for infringement of EU law after the Treaty of Lisbon", *European Public Law*, vol. 18, s. 33.

Peers, S. (2014), "Reconciling the Dublin system with European fundamental rights and the Charter", *ERA Forum*, vol. 15, nr 4, s. 485–494.

Schlote, M. (2014), "The San Giorgio 'cause of action'", *British Tax Review*, nr 2, s. 103–113.

Van Gerven, W. (2000), "Of Rights, Remedies and Procedures", *Common Market Law Review*, vol. 37, nr 3, s. 501–36.

Wakefield, J. (2010), "Retrench and Reform: The Action for Damages", i Eckhout, P. och Tridimas, T. (eds), *Yearbook of European Law*, vol. 28.

Ward, A. (2011), "National och EC Remedies under the EU Treaty; Limits and the Role of the ECHR", i Barnard, C. och Odudu, O. (red.), *The Outer Limits of the Treaty*, Oxford, Hart Publishing.

Ward, A. (2012), "Damages under the EU Charter of Fundamental Rights", *ERA Forum*, vol. 12, nr 4, s. 589–611.

Kapitel 6

Balthasarv, S. (2010), "Locus Standi Rules for Challenge to Regulatory Acts by Private Applicants: the new Article 263(4)", *European Law Review*, vol. 35, nr 4, s. 542–550.

Carboni, N. (2014), "From Quality to Access to Justice: Improving the Functioning of European Judicial Systems", *Civil and Legal Sciences*, vol. 3, nr 4.

FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, Luxemburg, Publikationskontoret.

Kloth, M. (2010), *Immunities and the right of access to the court under Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers.

Nascimbene, B. (2009), "European judicial cooperation in criminal matters: what protection for individuals under the Lisbon Treaty?", *ERA Forum*, vol. 10, nr 3, s. 397–407.

Reich, N. (2013), *General Principles of EU Civil Law*, Antwerpen, Intersentia.

Kapitel 7

Edel, F. (2007), *The length of civil and criminal proceedings in the case law of the European Court of Human Rights*, Strasbourg, Europarådet.

Europarådets kommission för effektivisering av rättsväsendet (Cepej) (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe*

based on the case law of the European Court of Human Rights, Strasbourg, Europarådet.

Greer, S. (2006), *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects*, Cambridge, Cambridge University Press.

Henzelin, M. och Rordorf, H. (2014), "When Does the Length of Criminal Proceedings Become Unreasonable According to the European Court of Human Rights?", *New Journal of European Criminal Law*, vol. 5, nr 1, , s. 78-109.

Mahoney, P. (2004), "The right to a fair trial in criminal matters under Article 6 ECHR", *Judicial Studies Institute Journal*, vol. 4, nr 2, s. 107-129.

Meyer-Ladewig, J. (2011), *EMRK Europäische Menschenrechtskonvention – Handkommentar*, 3:e upplagan, Baden-Baden, Nomos.

Nicolas, M. (2012), *Le droit au délai raisonnable devant les juridictions pénales internationales*, Frankfurt am Main, Peter Lang.

Van Dijk, P., Van Hoof, G.J.H., Van Rijn, A. och Zwaak, L. (red.) (2006), *Theory and Practice of the European Convention on Human rights*, Antwerpen, Intersentia.

Kapitel 8

Bartlett, P. m.fl. (red.) (2006), *Mental Disability and the European Convention on Human Rights*, Leiden, Martinus Nijhoff.

Cojocariu, C. (2011), "Handicapping rules: The overly restrictive application of admissibility criteria by the European Court of Human Rights to complaints concerning disabled people", *European Human Rights Law Review*, nr 6, s. 686.

Contini, F. och Lanzara, G. (2014), *The Circulation of Agency in e-Justice*, Dordrecht, Springer.

Europarådet (2012), *Manual on Human Rights and the Environment*, Strasbourg, Europarådet.

Easton, S. (2011), *Prisoners' rights: principles and practice*, Abingdon, Taylor & Francis.

FRA (2012), *Access to justice in cases of discrimination in the EU: Steps to further equality*, Luxemburg, Publikationskontoret.

FRA (2012), *Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental health problems*, Luxemburg, Publikationskontoret.

FRA (2013), *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems*, Luxemburg, Publikationskontoret.

FRA (2015), *Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims*, Luxemburg, Publikationskontoret.

FRA-ECtHR (2014), *Handbok om europeisk rätt rörande asyl, gränser och invandring*, Luxemburg, Publikationskontoret.

FRA-ECtHR (2015), *Handbook on European law relating to the rights of the child*, Luxemburg, Publikationskontoret.

Gavrielidis, T. (ed). (2014), *A victim-led criminal justice system: addressing the paradox*, London, IARS Publications.

Gramatikov, M. och Klaming, L. (2011), "Getting divorced online: Procedural and outcome justice in online divorce mediation", *Journal of Law and Family Studies*, vol. 13, nr 2, s. 1–30.

Harding, A. (2007), *Access to environmental justice: a comparative study*, London, Brill.

Lindsay, W.R., Taylor, J.L., Sturmey, P. (2004), *Offenders with Developmental Disabilities*, Chichester, Wiley.

Londono, P. (2007), "Positive obligations, criminal procedure and rape cases", *European Human Rights Law Review*, nr 2, s. 158–171.

Lupo, G. och Bailey, J. (2014), "Designing and Implementing e-Justice Systems: Some Lessons Learned from EU and Canadian Examples", *Laws*, vol. 3, nr 2, s. 353–387.

Ng, G. (2013), "Experimenting with European Payment Order and of European Small Claims Procedure", in Contini, F. och Lanzara G. (red.), *Building Interoperability for European Civil Proceedings online*, CLUEB Bologna.

Ochoa, J.C. (2013), *The Rights of Victims in Criminal Justice Proceedings for Serious Human Rights Violations*, Leiden, Martinus Nijhoff.

Pallemaerts, M. (2009), *The Aarhus Convention at ten. Interactions and Tensions between Conventional International Law and EU Environmental Law*, Groningen, Europa Law Publishing.

Perlin, M. (2011), *International human rights and mental disability law: when the silenced are heard*, New York, Oxford University Press.

Smith, R. (2014), *Digital delivery of legal services to people on low incomes*, London, The Legal Education Foundation.

Starmer, K. (2014), "Human rights, victims and the prosecution of crime in the 21st century", *Criminal Law Review*, nr 11, s. 777-787.

Taylor, J.L. och Lindsay, W.R. (2010), "Understanding and treating offenders with learning disabilities: a review of recent developments", *Journal of Learning Disabilities and Offending Behaviour*, vol. 1, nr 1, s. 6.

The Harris Review (2015), "Changing prisons, saving lives: report of the independent review into self-inflicted deaths in custody of 18-24 year olds", Command Paper 9087.

Van Zyl Smit, D. och Snacken, S. (2011), *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights Paperback*, Oxford, Oxford University Press.

Velicogna, M. Errera, A. och Derlange, S. (2013), "Building e-Justice in Continental Europe: The TéléRecours Experience in France", *Utrecht Law Review*, vol. 9, nr 1, s. 38-59.

Young, L. (2014), *The Young Review: Improving outcomes for young black and/or Muslim men in the Criminal Justice System*, London, Barrow Cadbury Trust.

Rättspraxis

Utvald rättspraxis från Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna och Europeiska unionens domstol

Rätt till domstolsprövning

Europadomstolen

Golder mot Förenade kungariket, nr 4451/70, 21 februari 1975

Julius Kloiber Schlachthof GmbH m.fl. mot Österrike, nr 21565/07, 21572/07, 21575/07 och 21580/07, 4 april 2013

EU-domstolen

Antoine Boxus, Willy Roua, Guido Durllet m.fl., Paul Fastrez, Henriette Fastrez, Philippe Daras, Association des riverains et habitants des communes proches de l'aéroport BSCA (Brussels South Charleroi Airport) (ARACH), Bernard Page, Léon L'Hoir, Nadine Dartois mot Région wallonne, de förenade målen C-128/09–C-131/09, C-134/09 och C-135/09, 18 oktober 2011

Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeio Politismou kai Tourismou mot Ypourgeio Politismou kai Tourismou - Ypiresia Dimosionomikou Elenchou, C-363/11, 16 februari 2013

Valeri Hariiev Belov mot CHEZ Elektro Bulgaria AD m.fl. (Bulgarien och Europeiska kommissionen har inträtt som intervenienter), C-394/11, 31 januari 2013

Oavhängiga och opartiska domstolar

Europadomstolen

Ibrahim Gürkan mot Turkiet, nr 10987/10, 3 juli 2012

Maktouf och Damjanović mot Bosnien och Hercegovina, nr 2312/08 och 34179/08, 18 juli 2013

EU-domstolen

Chronopost SA och La Poste mot Union française de l'express (UFEX) m.fl., de förenade målen C-341/06 P och C-342/06 P, 1 juli 2008

Graham J. Wilson mot Ordre des avocats du barreau de Luxembourg, C-506/04, 19 september 2006

Rättvist och offentligt förfarande

Europadomstolen

Khrabrova mot Ryssland, nr 18498/04, 2 oktober 2012

Užkauskas mot Litauen, nr 16965/04, 6 juli 2010

Utomrättsliga instanser och alternativ tvistlösning

Europadomstolen

Suda mot Tjeckien, nr 1643/06, 28 oktober 2010

EU-domstolen

Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA, Filomena Califano mot Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono mot Telecom Italia SpA och Multiservice Srl mot Telecom Italia SpA, de förenade målen C-317/08-C-320/08, 18 mars 2010

Rättshjälp i icke straffrättsliga förfaranden

Europadomstolen

Airey mot Irland, nr 6289/73, 9 oktober 1979

McVicar mot Förenade kungariket, nr 46311/99, 7 maj 2002

EU-domstolen

DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH mot Bundesrepublik Deutschland, C-279/09, 22 december 2010

Rättshjälp i straffrättsliga förfaranden**Europadomstolen**

Tsonyo Tzonev mot Bulgarien (nr 2), nr 2376/03, 14 januari 2010

Twalib mot Grekland, nr 24294/94, 9 juni 1998

Zdravko Stanev mot Bulgarien, nr 32238/04, 6 november 2012

Rätt till rådgivning, försvar och ombud i icke straffrättsliga förfaranden**Europadomstolen**

Anghel mot Italien, nr 5968/09, 25 juni 2013

Bertuzzi mot Frankrike, nr 36378/97, 13 februari 2003

Rätt till rådgivning, försvar och ombud i straffrättsliga förfaranden**Europadomstolen**

Aras mot Turkiet (nr 2), nr 15065/07, 18 november 2014

Lagerblom mot Sverige, nr 26891/95, 14 januari 2003

Lanz mot Österrike, nr 24430/94, 31 januari 2002

Pishchalnikov mot Ryssland, nr 7025/04, 24 september 2009

Salduz mot Turkiet, nr 36391/02, 27 november 2008

EU-domstolen

Ordre des barreaux francophones et germanophone m.fl. mot Conseil des ministres, C-305/05, 26 juni 2007

Rätt att företräda sig själv

Europadomstolen

Galstyan mot Armenien, nr 26986/03, 15 november 2007

Krav på ett effektivt rättsmedel

Europadomstolen

McFarlane mot Irland, nr 31333/06, 10 september 2010

Ramirez Sanchez mot Frankrike, nr 59450/00, 4 juli 2006

Rotaru mot Rumänien, nr 28341/95, 4 maj 2000

Yarashonen mot Turkiet, nr 72710/11, 24 juni 2014

EU-domstolen

Brahim Samba Diouf mot Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration, C-69/10, 28 juli 2011

Inuit Tapiriit Kanatami m.fl. mot Europaparlamentet och Europeiska unionens råd, C-583/11 P, 3 oktober 2013

Sofiane Fahas mot Europeiska unionens råd, T-49/07, 7 december 2010

Exempel på specifika rättsmedel

Europadomstolen

Ananyev m.fl. mot Ryssland, nr 42525/07 och 60800/08, 10 oktober 2012 (skadestånd)

Brosa mot Tyskland, nr 5709/09, 17 april 2014 (föreläggande)

Burdov mot Ryssland (nr 2), nr 33509/04, 15 januari 2009 (skadestånd)

EU-domstolen

Andrea Francovich och Danila Bonifaci m.fl. mot Italienska republiken, de förenade målen C-6/90 och C-9/90, 19 november 1991 (skadestånd)

Gebr. Weber GmbH mot Jürgen Wittmer och Ingrid Putz mot Medianess Electronics GmbH, de förenade målen, C-65/09 och C-87/09, 16 juni 2011 (särskilt fullgörande)

UPC Telekabel Wien GmbH mot Constantin Film Verleih GmbH och Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH, C-314/12, 27 mars 2014 (föreläggande)

Begränsningar av tillgången till rättslig prövning

Europadomstolen

Bogdel mot Litauen, nr 41248/06, 26 november 2013 (preskriptionstider)

C.G.I.L. och Cofferati (nr 2) mot Italien, nr 2/08, 6 april 2010 (immuniteter)

Harrison Mckee mot Ungern, nr 22840/07, 3 juni 2014 (legitimt mål och proportionalitet)

Klouvi mot Frankrike, nr 30754/03, 30 juni 2011 (bevishinder)

Maširević mot Serbien, nr 30671/08, 11 februari 2014 (överdriven formalism)

Poirot mot Frankrike, nr 29938/07, 15 december 2011 (överdriven formalism)

Stankov mot Bulgarien, nr 68490/01, 12 juli 2007 (domstolsavgifter)

Yuriy Nikolayevich Ivanov mot Ukraina, nr 40450/04, 15 oktober 2009 (förse-
nad verkställighet av lagakraftvunna domar)

EU-domstolen

*Europeiska kommissionen mot Förenade konungariket Storbritannien och Nord-
irland*, C-530/11, 13 februari 2014 (domstolsavgifter)

Galina Meister mot Speech Design Carrier Systems GmbH, C-415/10, 19 april 2012 (bevishinder)

Q-Beef NV mot Belgische Staat och Frans Bosschaert mot Belgische Staat m.fl.,
de förenade målen C-89/10 och C-96/10, 8 september 2011 (preskriptionstider)

*Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA, Filomena Califano mot Wind SpA, Lucia
Anna Giorgia Iacono mot Telecom Italia SpA och Multiservice Srl mot Telecom
Italia SpA*, de förenade målen C-317/08–C-320/08, 18 mars 2010 (legitimt mål
och proportionalitet)

Fastställande av total handläggningstid

Europadomstolen

Malkov mot Estland, nr 31407/07, 4 februari 2010 (straffrättsligt förfarande)

Oršuš m.fl. mot Kroatien, nr 15766/03, 16 mars 2010 (icke straffrättsligt förfarande)

Kriterier för att fastställa om prövningen har skett inom skälig tid

Europadomstolen

Matoń mot Polen, nr 30279/07, 9 juni 2009 (hur komplicerat målet är)

Mikulić mot Kroatien, nr 53176/99, 7 februari 2002 (målets betydelse för klaganden)

Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. m.fl. mot Portugal, nr 56637/10 m.fl., 30 oktober 2014 (de nationella myndigheternas uppträdande)

Starokadomskiy mot Ryssland (nr 2), nr 27455/06, 13 mars 2014 (allmänna regler)

Veliyev mot Ryssland, nr 24202/05, 24 juni 2010 (klagandens uppträdande)

EU-domstolen

Ufficio IVA di Piacenza mot Belvedere Costruzioni Srl, C-500/10, 29 mars 2012 (allmänna regler)

Rättsmedel mot orimligt långa handläggningstider

Europadomstolen

Scordino mot Italien (nr 1), nr 36813/97, 29 mars 2006

EU-domstolen

Groupe Gascogne SA mot Europeiska kommissionen, C-58/12 P, 26 november 2013

Personer med funktionsnedsättning

Europadomstolen

A.K. och L. mot Kroatien, nr 37956/11, 8 januari 2013

Shtukaturov mot Ryssland, nr 44009/05, 27 mars 2008

Brottsoffer

Europadomstolen

Dink mot Turkiet, nr 2668/07 m.fl., 14 september 2010

EU-domstolen

Brottmål mot Maria Pupino, C-105/03, 16 juni 2005

Fångar och häktade

Europadomstolen

Hassan m.fl. mot Frankrike, nr 46695/10 och 54588/10, 4 december 2014

Stanev mot Bulgarien, nr 36760/06, 17 januari 2012

Miljörätt

Europadomstolen

Tătar mot Rumänien, nr 67021/01, 27 januari 2009

EU-domstolen

Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV mot Bezirksregierung Arnsberg, C-115/09, 12 maj 2011

E-juridik

Europadomstolen

Lawyer Partners a.s. mot Slovakien, nr 54252/07 m.fl., 16 juni 2009

EU-domstolen

Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA, Filomena Califano mot Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono mot Telecom Italia SpA och Multiservice Srl mot Telecom Italia SpA, de förenade målen C-317/08–C-320/08, 18 mars 2010

Index

Rättspraxis från Europeiska unionens domstol

<i>Åklagaren mot Hans Åkerberg Fransson</i> , C-617/10, 7 maj 2013.....	21
<i>Andrea Francovich och Danila Bonifaci m.fl. mot Italienska republiken</i> , de förenade målen C-6/90 och C-9/90, 19 november 1991	97, 112
<i>Antoine Boxus, Willy Roua, Guido Durllet m.fl., Paul Fastrez, Henriette Fastrez, Philippe Daras, Association des riverains et habitants des communes proches de l'aéroport BSCA (Brussels South Charleroi Airport) (ARACH), Bernard Page, Léon L'Hoir, Nadine Dartois mot Région wallonne</i> , de förenade målen C-128/09–C-131/09, C-134/09 och C-135/09, 18 oktober 2011	25, 32, 189
<i>Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León mot Anuntis Segundamano España SL</i> , C-413/12, 5 december 2013.....	28
<i>Association de médiation sociale mot Union locale des syndicats CGT m.fl.</i> , C-176/12, 15 januari 2014	20
<i>Baustahlgewebe GmbH mot Europeiska gemenskapernas kommission</i> , C-185/95 P, 17 december 1998	156
<i>Brahim Samba Diouf mot Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration</i> , C-69/10, 28 juli 2011	97, 108
<i>Brasserie du Pêcheur SA mot Bundesrepublik Deutschland och The Queen mot Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd m.fl.</i> , de förenade målen C-46/93 och C-48/93, 5 mars 1996	112, 113
<i>Brottmål mot Emil Eredics och Mária Vassné Sapi</i> , C-205/09, 21 oktober 2010.....	60
<i>Brottmål mot Magatte Gueye och Valentin Salmerón Sánchez</i> , de förenade målen C-483/09 och C-1/10, 15 september 2011.....	60

<i>Brottmål mot Maria Pupino</i> , C-105/03, 16 juni 2005.....	159, 175
<i>Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV mot Bezirksregierung Arnsberg</i> , C-115/09, 12 maj 2011.....	160, 190
<i>Camera di Commercio, Industria, Artigianato e Agricoltura (CCIAA) di Cosenza mot Grillo Star Srl.</i> , C-443/09, 19 april 2012.....	36
<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD mot Komisia za zashita ot diskriminatsia</i> , C-83/14, 16 juli 2015	133
<i>Chronopost SA och La Poste mot Union française de l'express (UFEX) m.fl.</i> , de förenade målen C-341/06 P och C-342/06 P, 1 juli 2008.....	26, 43
<i>Courage Ltd mot Bernard Crehan och Bernard Crehan mot Courage Ltd m.fl.</i> , C-453/99, 20 september 2001.....	112
<i>Cruciano Siragusa mot Regione Sicilia – Soprintendenza Beni Culturali e Ambientali di Palermo</i> , C-206/13, 6 mars 2014.....	21
<i>DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH mot Bundesrepublik Deutschland</i> , C-279/09, 22 december 2010	31, 61, 62, 66
<i>Dieter Krombach mot André Bamberski</i> , C-7/98, 28 mars 2000.....	86
<i>Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsförening mot Stockholms kommun genom dess marknämnd</i> , C-263/08, 15 oktober 2009	189
<i>Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft mbH mot Bundesbaugesellschaft Berlin mbH</i> , C-54/96, 17 september 1997	36, 107
<i>Dr. Pamela Mary Enderby mot Frenchay Health Authority och Secretary of State for Health</i> , C-127/92, 27 oktober 1993.....	132
<i>Edilizia Industriale Siderurgica Srl (Edis) mot Ministero delle Finanze</i> , C-231/96, 15 september 1998.....	134
<i>Epitropos tou Elegktikou Sinedriou sto Ipourgio Politismou kai Tourismou mot Ipourgio Politismou kai Tourismou - Ipiresia Dimosionomikou Elenchou</i> , C-363/11, 19 december 2012.....	25, 36
<i>ET Agrokonsulting-04-Velko Stoyanov mot Izpalnitelen direktor na Darzhaven fond "Zemedelie" – Razplashtatelna agentsia</i> , C-93/12, 27 juni 2013	108
<i>Europeiska gemenskapernas kommission mot Irland</i> , C-427/07, 16 juli 2009	191
<i>Europeiska kommissionen mot Förenade konungariket Storbritannien och Nordirland</i> , C-530/11, 13 februari 2014.....	119, 126, 191
<i>Europese Gemeenschap mot Otis NV m.fl.</i> , C-199/11, 6 november 2012	31, 45

<i>Evropaiki Dynamiki – Proigmena Systimata Tilepikoinonion Pliroforikis kai Tilematikis AE mot Europeiska investeringsbanken (EIB), T-461/08,</i> 20 september 2011.....	103
<i>Flaminio Costa mot E.N.E.L., C-6/64, 15 juli 1964 .....</i>	19
<i>Galina Meister mot Speech Design Carrier Systems GmbH, C-415/10,</i> 19 april 2012.....	120, 133
<i>Gebr. Weber GmbH mot Jürgen Wittmer och Ingrid Putz mot Medianess Electronics GmbH, de förenade målen C-65/09 och C-87/09,</i> 16 juni 2011.....	98, 115
<i>Gerhard Köbler mot Republiken Österrike, C-224/01,</i> 30 september 2003.....	112, 113
<i>Graham J. Wilson mot Ordre des avocats du barreau de Luxembourg,</i> C-506/04, 19 september 2006	26, 40, 42
<i>GREP GmbH mot Freistaat Bayern, C-156/12, 13 juni 2012 .....</i>	66
<i>Groupe Gascogne SA mot Europeiska kommissionen, C-58/12 P,</i> 26 november 2013	142, 148, 149, 157
<i>Guy Denuit och Betty Cordenier mot Transorient – Mosaïque Voyages et Culture SA., C-125/04, 27 januari 2005.....</i>	36
<i>Hoechst AG mot Europeiska gemenskapernas kommission, de förenade målen C-46/87 och C-227/88, 21 september 1989.....</i>	82
<i>Hristo Byankov mot Glaven sekretar na Ministerstvo na vatrehnite raboti,</i> C-249/11, 4 oktober 2012.....	104
<i>Ian William Cowan mot Trésor public, C-186/87, 2 februari 1989 .....</i>	175
<i>Imperial Chemical Industries Ltd mot Europeiska kommissionen, T-214/06,</i> 5 juni 2012	144
<i>Inuit Tapiriit Kanatami m.fl. mot Europaparlamentet och Europeiska unionens råd, C-583/11 P, 3 oktober 2013.....</i>	20, 97, 104
<i>Jan Sneller mot DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV, C-442/12, 7 november 2013.....</i>	82
<i>Josef Köllensperger GmbH & Co. KG och Atzwanger AG mot Gemeindeverband Bezirkskrankenhaus Schwaz, C-103/97,</i> 4 februari 1999	40
<i>Juan Carlos Sánchez Morcillo och María del Carmen Abril García mot Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA, C-169/14, 17 juli 2014.....</i>	104
<i>Katarina Abrahamsson och Leif Anderson mot Elisabet Fogelqvist,</i> C-407/98, 6 juli 2000	40
<i>Kükükdveci mot Swedex GmbH & Co. KG, C-555/07, 19 januari 2010.....</i>	20

<i>Lesoochranárske zoskupenie VLK mot Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky</i> , C-240/09, 8 mars 2011.....	189
<i>M. Helen Marshall mot Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority</i> , C-271/91, 2 augusti 1993	114
<i>Marguerite Johnston mot Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary</i> , C-222/84, 15 maj 1986	101
<i>Merck Canada Inc. mot Accord Healthcare Ltd m.fl.</i> , C-555/13, 3 februari 2014....	36
<i>Mohamed Aziz mot Caixa d’Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa)</i> , C-415/11, 14 mars 2013.....	103, 173
<i>Nils Draehmpaehl mot Urania Immobilienservice OHG</i> , C-180/95, 22 april 1997 .	114
<i>Nóra Baczó och János István Vizsnyiczai mot Raiffeisen Bank Zrt</i> , C-567/13, 12 februari 2015.....	28
<i>NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos mot Nederländska skatteförvaltningen</i> , C-26/62, 5 februari 1963.....	112
<i>Ordre des barreaux francophones et germanophone m.fl. mot Conseil des ministres</i> , C-305/05, 26 juni 2007.....	80, 86
<i>Parti écologiste “Les Verts” mot Europaparlamentet</i> , C-294/83, 23 april 1986....	101
<i>Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS mot Belgiska staten</i> , C-312/93, 14 december 1995.....	104
<i>Pierre Corbiau mot Administration des contributions</i> , C-24/92, 30 mars 1993.....	40
<i>Q-Beef NV mot Belgische Staat och Frans Bosschaert mot Belgische Staat m.fl.</i> , de förenade målen C-89/10 och C-96/10, 8 september 2011.....	120, 134
<i>Quelle AG mot Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände</i> , C-404/06, 17 april 2008	115
<i>Rewe-Zentralfinanz eG och Rewe-Zentral AG mot Landwirtschaftskammer für das Saarland</i> , C-33/76, 16 december 1976.....	103, 173
<i>Rosalba Alassini mot Telecom Italia SpA, Filomena Califano mot Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono mot Telecom Italia SpA och Multiservice Srl mot Telecom Italia SpA</i> , de förenade målen C-317/08–C-320/08, 18 mars 2010	26, 59, 119, 123, 161, 194
<i>Rosalba Palmisani mot Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS)</i> , C-261/95, 10 juli 1997	135
<i>Scarlet Extended SA mot Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)</i> , C-70/10, 24 november 2011.....	115
<i>Shirley Preston m.fl. mot Wolverhampton Healthcare NHS Trust m.fl. och Dorothy Fletcher m.fl. mot Midland Bank plc</i> , C-78/98, 16 maj 2000.....	114
<i>Sofiane Fahas mot Europeiska unionens råd</i> , T-49/07, 7 december 2010	97, 101

<i>Stefano Melloni mot Ministerio Fiscal</i> , C-399/11, 26 februari 2013.....	50, 52, 96
<i>Texdata Software GmbH</i> , C-418/11, 26 september 2013.....	66
<i>The Queen mot Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd m.fl.</i> , C-213/89, 19 juni 1990.....	104
<i>The Queen, på ansökan av David Edwards och Lilian Pallikaropoulos mot Environment Agency m.fl.</i> , C-260/11, 11 april 2013.....	126, 190
<i>Thomas Pringle mot Government of Ireland, Ireland och The Attorney General</i> , C-370/12, 27 november 2012.....	31
<i>Trade Agency Ltd mot Seramico Investments Ltd</i> , C-619/10, 6 september 2012.....	31, 48, 66
<i>Ufficio IVA di Piacenza mot Belvedere Costruzioni Srl.</i> , C-500/10, 29 mars 2012.....	141, 149
<i>Unibet (London) Ltd och Unibet (International) Ltd mot Justitiekanslern</i> , C-432/05, 13 mars 2007.....	31
<i>Unicaja Banco SA mot José Hidalgo Rueda m.fl., Caixabank SA mot Manuel María Rueda, Ledesma m.fl., Caixabank SA mot José Labella Crespo m.fl. och Caixabank SA mot Alberto Galán Luna m.fl.</i> , de förenade målen C-482/13, C-484/13, C-485/13 och C-487/13, 21 januari 2015.....	103, 173
<i>Unión de Pequeños Agricultores mot Europeiska unionens råd</i> , C-50/00 P, 25 juli 2002.....	101, 103
<i>UPC Telekabel Wien GmbH mot Constantin Film Verleih GmbH och Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH</i> , C-314/12, 27 mars 2014.....	98, 117
<i>Ute Reindl mot Bezirkshauptmannschaft Innsbruck</i> , C-443/13, 13 november 2014.....	123
<i>Valeri Hariev Belov mot CHEZ Elektro Bulgaria AD m.fl. (Bulgarien och Europeiska kommissionen har inträtt som intervenienter)</i> , C-394/11, 31 januari 2013.....	25, 37
<i>Volker und Markus Schecke GbR och Hartmut Eifert mot Land Hessen</i> , C-92/09 och C-93/09, 9 november 2010.....	123
<i>Yassin Abdullah Kadi och Al Barakaat International Foundation mot Europeiska unionens råd och Europeiska gemenskapernas kommission</i> , de förenade målen C-402/05 P och C-415/05 P, 3 september 2008.....	101
<i>ZZ mot Secretary of State for the Home Department</i> , C-300/11, 4 juni 2013.....	47

Rättspraxis från Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna

<i>A. mot Förenade kungariket</i> , nr 100/1997/884/1096, 23 september 1998.....	172
<i>A. mot Förenade kungariket</i> , nr 35373/97, 17 december 2002.....	64, 122, 135
<i>A. mot Kroatien</i> , nr 55164/08, 14 oktober 2010.....	172
<i>A.B. mot Slovakien</i> , nr 41784/98, 4 mars 2003.....	69
<i>A.K. mot Liechtenstein</i> , nr 38191/12, 9 juli 2015	42
<i>A.K. och L. mot Kroatien</i> , nr 37956/11, 8 januari 2013	159, 165
<i>A.T. mot Luxemburg</i> , nr 30460/13, 9 april 2015.....	84, 87, 92
<i>Abdollahi mot Turkiet</i> , nr 23980/08, 3 november 2009.....	115
<i>Aerts mot Belgien</i> , nr 25357/94, 30 juli 1998	65
<i>Airey mot Irland</i> , nr 6289/73, 9 oktober 1979.....	61, 62, 65, 69, 80
<i>Al-Adsani mot Förenade kungariket</i> , nr 35763/97, 21 november 2001.....	136
<i>Albert och Le Compte mot Belgien</i> , nr 7299/75 och 7496/76, 10 februari 1983... 34	
<i>Ališić m.fl. mot Bosnien och Hercegovina, Kroatien, Serbien, Slovenien samt f.d. jugoslaviska republiken Makedonien</i> , nr 60642/08, 16 juli 2014.....	106
<i>Allan Jacobsson mot Sverige</i> , nr 16970/90, 19 februari 1998.....	50
<i>Al-Skeini m.fl. mot Förenade kungariket</i> , nr 55721/07, 7 juli 2011.....	19
<i>Ananyev m.fl. mot Ryssland</i> , nr 42525/07 och 60800/08, 10 oktober 2012.....	97, 111
<i>Anghel mot Italien</i> , nr 5968/09, 25 juni 2013.....	77, 81
<i>Aquilina mot Malta</i> , nr 25642/94, 29 april 1999.....	182
<i>Aras mot Turkiet (nr 2)</i> , 15065/07, 18 november 2014.....	77, 88
<i>Artico mot Italien</i> , nr 6694/74, 13 maj 1980	29, 75, 76, 89
<i>Ashingdane mot Förenade kungariket</i> , nr 8225/78, 28 maj 1985.....	30, 122, 178
<i>Assanidze mot Georgien</i> , nr 71503/01, 8 april 2004.....	147
<i>B. och P. mot Förenade kungariket</i> , nr 36337/97 och 35974/97, 24 april 2001.....	51
<i>Baggetta mot Italien</i> , nr 10256/83, 25 juni 1987.....	148
<i>Bauer mot Slovenien</i> , nr 75402/01, 9 mars 2006.....	155
<i>Beaumont mot Frankrike</i> , nr 15287/89, 24 november 1994.....	39
<i>Becker mot Österrike</i> , nr 19844/08, 11 juni 2015	51
<i>Běleš m.fl. mot Tjeckien</i> , nr 47273/99, 12 november 2002.....	28, 129
<i>Belilos mot Schweiz</i> , nr 10328/83, 29 april 1988	33
<i>Benham mot Förenade kungariket</i> , nr 19380/92, 10 juni 1996.....	75
<i>Bentham mot Nederländerna</i> , nr 8848/80, 23 oktober 1985	34, 35

<i>Bertuzzi mot Frankrike</i> , nr 36378/97, 13 februari 2003.....	77, 81
<i>Blake mot Förenade kungariket</i> , nr 68890/01, 26 september 2006.....	144
<i>Boddaert mot Belgien</i> , nr 12919/87, 12 oktober 1992	149
<i>Bogdel mot Litauen</i> , nr 41248/06, 26 november 2013	120, 134
<i>Boulois mot Luxemburg</i> , nr 37575/04, 3 april 2012	30
<i>Brandstetter mot Österrike</i> , nr 11170/84, 12876/87 och 13468/87, 28 augusti 1991.....	47
<i>Breinesberger och Wenzelhuemer mot Österrike</i> , nr 46601/07, 27 november 2012	150
<i>Brennan mot Förenade kungariket</i> , nr 39846/98, 16 oktober 2001.....	85
<i>Brosa mot Tyskland</i> , nr 5709/09, 17 april 2014	98, 116
<i>Buchholz mot Tyskland</i> , nr 7759/77, 6 maj 1981	152
<i>Budayeva m.fl. mot Ryssland</i> , nr 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 och 15343/02, 20 mars 2008.....	104
<i>Burdov mot Ryssland (nr 2)</i> , nr 33509/04, 15 januari 2009	110, 120
<i>Bykov mot Ryssland</i> , nr 4378/02, 10 mars 2009.....	182
<i>C.G.I.L. och Cofferati (nr 2) mot Italien</i> , nr 2/08, 6 april 2010	120, 136
<i>Cadiroğlu mot Turkiet</i> , nr 15762/10, 3 september 2013	171
<i>Campbell och Fell mot Förenade kungariket</i> , nr 7819/77 och 7878/77, 28 juni 1984.....	33, 35, 38, 39, 91
<i>Capuano mot Italien</i> , nr 9381/81, 25 juni 1987	148, 153
<i>Chahal mot Förenade kungariket</i> , nr 22414/93, 15 november 1996	107
<i>Chudun mot Ryssland</i> , nr 20641/04, 21 juni 2011	155
<i>Ciorcan m.fl. mot Rumänien</i> , nr 29414/09 och 44841/09, 27 januari 2015.....	170
<i>Clinique des Acacias m.fl. mot Frankrike</i> , nr 65399/01, 65406/01, 65405/01 och 65407/01, 13 oktober 2005.....	47
<i>Cocchiarella mot Italien</i> , nr 64886/01, 29 mars 2006	152
<i>Cordova mot Italien (nr 2)</i> , nr 45649/99, 30 januari 2003	135
<i>Correia de Matos mot Portugal</i> , nr 48188/99, 15 november 2001.....	96
<i>Costello-Roberts mot Förenade kungariket</i> , nr 13134/87, 25 mars 1993	102, 171
<i>Cristina Boicenco mot Moldavien</i> , nr 25688/09, 27 september 2011.....	185
<i>Croissant mot Tyskland</i> , nr 13611/88, 25 september 1992	73, 90, 96
<i>Czekalla mot Portugal</i> , nr 38830/97, 10 oktober 2002.....	76, 89
<i>Damian-Burueana och Damian mot Rumänien</i> , nr 6773/02, 26 maj 2009	185
<i>Daud mot Portugal</i> , nr 22600/93, 21 april 1998	89
<i>Dayanan mot Turkiet</i> , nr 7377/03, 13 oktober 2009	85, 91

<i>De Souza Ribeiro mot Frankrike</i> , nr 22689/07, 13 december 2012.....	105
<i>Del Sol mot Frankrike</i> , nr 46800/99, 26 februari 2002	64
<i>Deumeland mot Tyskland</i> , nr 9384/81, 29 maj 1986.....	148
<i>Diennet mot Frankrike</i> , nr 18160/91, 26 september 1995	51
<i>Dink mot Turkiet</i> , nr 2668/07 m.fl., 14 september 2010	159, 171
<i>Dobbertin mot Frankrike</i> , nr 13089/87, 25 februari 1993	145, 152
<i>Doorson mot Nederländerna</i> , nr 20524/92, 26 mars 1996	172
<i>Douiyeb mot Nederländerna</i> , nr 31464/96, 4 augusti 1999	183
<i>DRAFT – OVA a.s. mot Slovakien</i> , nr 72493/10, 9 juni 2015	39
<i>Eckle mot Tyskland</i> , nr 8130/78, 15 juli 1982.....	146, 147, 150, 151
<i>Éditions Plon mot Frankrike</i> , nr 58148/00, 18 augusti 2004.....	115
<i>Edwards mot Förenade kungariket</i> , nr 13071/87, 16 december 1992.....	44
<i>Engel m.fl. mot Nederländerna</i> , nr 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 och 5370/72, 8 juni 1976	29
<i>Er m.fl. mot Turkiet</i> , nr 23016/04, 31 juli 2012.....	18
<i>Ezeh och Connors mot Förenade kungariket</i> , nr 39665/98 och 40086/98, 9 oktober 2003	29
<i>Farcaș mot Rumänien</i> , nr 32596/04, 14 september 2010.....	164
<i>Fayed mot Förenade kungariket</i> , nr 17101/90, 21 september 1994	137
<i>Ferrantelli och Santangelo mot Italien</i> , nr 19874/92, 7 augusti 1996	150
<i>Ferrazzini mot Italien</i> , nr 44759/98, 12 juli 2001	30
<i>Fey mot Österrike</i> , nr 14396/88, 24 februari 1993.....	42
<i>Findlay mot Förenade kungariket</i> , nr 22107/93, 25 februari 1997	38
<i>Frasik mot Polen</i> , nr 22933/02, 5 januari 2010.....	183
<i>Fruni mot Slovakien</i> , nr 8014/07, 21 juni 2011	39
<i>Frydlender mot Frankrike</i> , nr 30979/96, 27 juni 2000	148
<i>Gäfgen mot Tyskland</i> , nr 22978/05, 1 juni 2010	171
<i>Galina Kostova mot Bulgarien</i> , nr 36181/05, 12 november 2013	34
<i>Galstyan mot Armenien</i> , nr 26986/03, 15 november 2007.....	78, 96
<i>García Ruiz mot Spanien</i> , nr 30544/96, 21 januari 1999	48
<i>Gautrin m.fl. mot Frankrike</i> , nr 21257/93, 20 maj 1998.....	42
<i>George Kempers mot Österrike</i> , nr 21842/93, kommissionens rapport antagen den 14 januari 1998	85
<i>Giacomelli mot Italien</i> , nr 59909/00, 2 november 2006.....	188
<i>Glaser mot Förenade kungariket</i> , nr 32346/96, 19 september 2000.....	68
<i>Glor mot Schweiz</i> , nr 13444/04, 30 april 2009.....	164

<i>Gnahoré mot Frankrike</i> , nr 40031/98, 19 september 2000	69
<i>Goddi mot Italien</i> , nr 8966/80, 9 april 1984	84
<i>Golder mot Förenade kungariket</i> , nr 4451/70, 21 februari 1975	25, 28, 144, 178
<i>Gorraiz Lizarraga m.fl. mot Spanien</i> , nr 62543/00, 27 april 2004	188
<i>Gorshkov mot Ukraina</i> , nr 67531/01, 8 november 2005	163, 179
<i>Granger mot Förenade kungariket</i> , nr 11932/86, 28 mars 1990	76
<i>Granos Organicos Nacionales S.A. mot Tyskland</i> , nr 19508/07, 22 mars 2012	65
<i>Gubkin mot Ryssland</i> , nr 36941/02, 23 april 2009	151
<i>Guerra m.fl. mot Italien</i> , nr 14967/89, 19 februari 1998	186
<i>Guincho mot Portugal</i> , nr 8990/80, 10 juli 1984	145
<i>Gülmez mot Turkiet</i> , nr 16330/02, 20 maj 2008	178
<i>Gurgurov mot Moldavien</i> , nr 7045/08, 16 juni 2009	132
<i>Gutsanovi mot Bulgarien</i> , nr 34529/10, 15 oktober 2013	181
<i>Hadjianastassiou mot Grekland</i> , nr 12945/87, 16 december 1992	48
<i>Håkansson och Sturesson mot Sverige</i> , nr 11855/85, 21 februari 1990	52
<i>Hansen mot Norge</i> , nr 15319/09, 2 oktober 2014	49
<i>Harrison Mckee mot Ungern</i> , nr 22840/07, 3 juni 2014	119, 122
<i>Hassan m.fl. mot Frankrike</i> , nr 46695/10 och 54588/10, 4 december 2014	160, 181
<i>Henryk Urban och Ryszard Urban mot Polen</i> , nr 23614/08, 30 november 2010	39
<i>Hermi mot Italien</i> [stor avdelning], nr 18114/02, 18 oktober 2006	50
<i>Hirvisaari mot Finland</i> , nr 49684/99, 27 september 2001	49
<i>Hoholm mot Slovakien</i> , nr 35632/13, 13 januari 2015	155
<i>Hokkanen mot Finland</i> , nr 19823/92, 23 september 1994	155
<i>Hornsby mot Grekland</i> , nr 18357/91, 19 mars 1997	44, 138
<i>Ibrahim Gürkan mot Turkiet</i> , nr 10987/10, 3 juli 2012	26, 35, 41
<i>Idalov mot Ryssland</i> , nr 5826/03, 22 maj 2012	182
<i>Iglin mot Ukraina</i> , nr 39908/05, 12 januari 2012	91
<i>Ilhan mot Turkiet</i> , nr 22277/93, 27 juni 2000	187
<i>Imbrioscia mot Schweiz</i> , nr 13972/88, 24 november 1993	88, 89
<i>Jablonski mot Polen</i> , nr 33492/96, 21 december 2000	155
<i>Jama mot Slovenien</i> , nr 48163/08, 19 juli 2012	143
<i>Janosevic mot Sverige</i> , nr 34619/97, 23 juli 2002	28
<i>Jodko mot Litauen</i> , nr 39350/98, 7 september 1999	48

<i>John Murray mot Förenade kungariket</i> , nr 18731/91, 8 februari 1996	84
<i>Jones m.fl. mot Förenade kungariket</i> , nr 34356/06 och 40528/06, 14 januari 2014.....	136
<i>Julius Kloiber Schlachthof GmbH m.fl. mot Österrike</i> , nr 21565/07, 21572/07, 21575/07 och 21580/07, 4 april 2013.....	25, 33
<i>Jussila mot Finland</i> [stor avdelning], nr 73053/01, 23 november 2006	50
<i>Karahalios mot Grekland</i> , nr 62503/00, 11 december 2003	139
<i>Kemmache mot Frankrike</i> , nr 12325/86 och 14992/89, 27 november 1991.....	156
<i>Khalfaoui mot Frankrike</i> , nr 34791/97, 14 december 1999	28
<i>Khan mot Förenade kungariket</i> , nr 35394/97, 12 maj 2000	107
<i>Khrabrova mot Ryssland</i> , nr 18498/04, 2 oktober 2012	26, 51
<i>Kijewska mot Polen</i> , nr 73002/01, 6 september 2007.....	121, 125
<i>Kincses mot Ungern</i> , nr 66232/10, 27 januari 2015.....	148
<i>Kirilova m.fl. mot Bulgarien</i> , nr 42908/98, 44038/98, 44816/98 och 7319/02, 9 juni 2005	111
<i>Klass m.fl. mot Tyskland</i> , nr 5029/71, 6 september 1978.....	101
<i>Kleyn m.fl. mot Nederländerna</i> , nr 39343/98, 39651/98, 43147/98 och 46664/99, 6 maj 2003.....	42
<i>Klouvi mot Frankrike</i> , nr 30754/03, 30 juni 2011.....	120, 131
<i>Kolevi mot Bulgarien</i> , nr 1108/02, 5 november 2009	171
<i>König mot Tyskland</i> , nr 6232/73, 28 juni 1978.....	29, 145, 147, 148
<i>Koottummel mot Österrike</i> , nr 49616/06, 10 december 2009	51
<i>Krasuski mot Polen</i> , nr 61444/00, 14 juni 2005.....	106
<i>Krčmář mot Tjeckien</i> , nr 35376/97, 3 mars 2000	47
<i>Kremzow mot Österrike</i> , nr 12350/86, 21 september 1993.....	50
<i>Kreuz mot Polen</i> , nr 28249/95, 19 juni 2001.....	125
<i>Kudła mot Polen</i> , nr 30210/96, 26 oktober 2000	101, 105, 106, 144, 156
<i>Kutic mot Kroatien</i> , nr 48778/99, 1 mars 2002.....	30
<i>Kuttner mot Österrike</i> , nr 7997/08, 16 juli 2015	183
<i>Kyprianou mot Cypern</i> , nr 73797/01, 15 december 2005	41
<i>L.B. mot Belgien</i> , nr 22831/08, 2 oktober 2012	180
<i>L.R. mot Frankrike</i> , nr 33395/96, 27 juni 2002.....	182
<i>Lagerblom mot Sverige</i> , nr 26891/95, 14 januari 2003.....	72, 77, 90
<i>Langborger mot Sverige</i> , nr 11179/84, 22 juni 1989	39
<i>Lanz mot Österrike</i> , nr 24430/94, 31 januari 2002	78, 86
<i>Lawyer Partners a.s. mot Slovakien</i> , nr 54252/07 m.fl., 16 juni 2009	161, 192

<i>Lechner och Hess mot Österrike</i> , nr 9316/81, 23 april 1987	153
<i>Lithgow m.fl. mot Förenade kungariket</i> , nr 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 och 9405/81, 8 juli 1986.....	33, 34, 35
<i>Lopez Ostra mot Spanien</i> , nr 16798/90, 9 december 1994	186
<i>M. m.fl. mot Italien och Bulgarien</i> , nr 40020/03, 31 juli 2012	170
<i>M.C. mot Bulgarien</i> , nr 39272/98, 4 december 2003.....	172
<i>M.H. mot Förenade kungariket</i> , nr 11577/09, 22 oktober 2013	182
<i>M.S.S. mot Belgien och Grekland</i> , nr 30696/09, 21 januari 2011	102
<i>Maaouia mot Frankrike</i> , nr 39652/98, 5 oktober 2000	30, 31
<i>Maktouf och Damjanović mot Bosnien och Hercegovina</i> , nr 2312/08 och 34179/08, 18 juli 2013	26, 38
<i>Malgalhães Pereira mot Portugal</i> , nr 44872/98, 26 februari 2002	182
<i>Malkov mot Estland</i> , nr 31407/07, 4 februari 2010.....	141, 146
<i>Martinie mot Frankrike</i> , nr 58675/00, 12 april 2006.....	42
<i>Martins Moreira mot Portugal</i> , nr 11371/85, 26 oktober 1988	145, 153, 155
<i>Maširević mot Serbien</i> , nr 30671/08, 11 februari 2014	119, 129
<i>Matoń mot Polen</i> , nr 30279/07, 9 juni 2009	141, 150
<i>Matter mot Slovakien</i> , nr 31534/96, 5 juli 1999	168
<i>Mayzit mot Ryssland</i> , nr 63378/00, 20 januari 2005	91
<i>McFarlane mot Irland</i> , nr 31333/06, 10 september 2010	97, 102, 157
<i>McGinley och Egan mot Förenade kungariket</i> , nr 21825/93 och 23414/94, 9 juni 1998.....	188
<i>McKay mot Förenade kungariket</i> , nr 543/03, 3 oktober 2006	181
<i>McVicar mot Förenade kungariket</i> , nr 46311/99, 7 maj 2002	61, 70, 81
<i>Meftah m.fl. mot Frankrike</i> , nr 32911/96, 35237/97 och 34595/97, 26 juli 2002.....	72, 91
<i>Megyeri mot Tyskland</i> , nr 13770/88, 12 maj 1992.....	88, 179, 182
<i>Mehmet Ümit Erdem mot Turkiet</i> , nr 42234/02, 17 juli 2008	171
<i>Melin mot Frankrike</i> , nr 12914/87, 22 juni 1993	96
<i>Menson mot Förenade kungariket</i> , nr 47916/99, 6 maj 2003.....	171
<i>Micallef mot Malta</i> , nr 17056/06, 15 oktober 2009	42
<i>Mikulić mot Kroatien</i> , nr 53176/99, 7 februari 2002	141, 155
<i>Milasi mot Italien</i> , nr 10527/83, 25 juni 1987	148, 154
<i>Miragall Escolano m.fl. mot Spanien</i> , nr 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41787/98 och 41509/98, 25 maj 2000	129

<i>Mirosław Orzechowski mot Polen</i> , nr 13526/07, 13 januari 2009	69
<i>Mitev mot Bulgarien</i> , nr 40063/98, 22 december 2004.....	150
<i>Moiseyev mot Ryssland</i> , nr 62936/00, 9 oktober 2008	151
<i>Momčilović mot Kroatien</i> , nr 11239/11, 26 mars 2015.....	55
<i>Monnell och Morris mot Förenade kungariket</i> , nr 9562/81 och 9818/82, 2 mars 1987.....	49, 76
<i>Mooren mot Tyskland</i> , nr 11364/03, 9 juli 2009	183
<i>Morice mot Frankrike</i> , nr 29369/10, 23 april 2015.....	41
<i>Mosley mot Förenade kungariket</i> , nr 48009/08, 10 maj 2011	116
<i>MPP Golub mot Ukraina</i> , nr 6778/05, 18 oktober 2005	133
<i>Nachova m.fl. mot Bulgarien</i> , nr 43577/98 och 43579/98, 6 juli 2005	170
<i>Nenov mot Bulgarien</i> , nr 33738/02, 16 juli 2009	70, 165
<i>Neumeister mot Österrike</i> , nr 1936/63, 27 juni 1968	147
<i>Norbert Sikorski mot Polen</i> , nr 17559/05, 22 oktober 2009	157
<i>Öcalan mot Turkiet</i> , nr 46221/99, 12 maj 2005	91
<i>Oleksandr Volkov mot Ukraina</i> , nr 21722/11, 9 januari 2013.....	54
<i>Öneryıldız mot Turkiet</i> , nr 48939/99, 30 november 2004	186
<i>Orchowski mot Polen</i> , nr 17885/04, 22 oktober 2009	157
<i>Oršuš m.fl. mot Kroatien</i> , nr 15766/03, 16 mars 2010	141, 145
<i>Osman mot Förenade kungariket</i> , nr 23452/94, 28 oktober 1998.....	171
<i>Öztürk mot Tyskland</i> , nr 8544/79, 21 februari 1984.....	30
<i>P. och S. mot Polen</i> , nr 57375/08, 30 oktober 2012.....	170
<i>P., C. och S. Förenade kungariket</i> , nr 56547/00, 16 juli 2002	64
<i>Pafitis m.fl. mot Grekland</i> , nr 20323/92, 26 februari 1998.....	152
<i>Pakelli mot Tyskland</i> , nr 8398/78, 25 april 1983.....	73, 76
<i>Panovits mot Cypern</i> , nr 4268/04, 11 december 2008.....	88, 93, 94
<i>Papachelas mot Grekland</i> , nr 31423/96, 25 mars 1999	150
<i>Papon mot Frankrike (nr 2)</i> , nr 54210/00, 25 juli 2002	122
<i>Parlov-Tkalčić mot Kroatien</i> , nr 24810/06, 22 december 2009	38
<i>Perdigão mot Portugal</i> , nr 24768/06, 16 november 2010	125
<i>Perks m.fl. mot Förenade kungariket</i> , nr 25277/94, 25279/94, 25280/94, 25282/94, 25285/94, 28048/95, 28192/95 och 28456/95, 12 oktober 1999.....	75
<i>Pescador Valero mot Spanien</i> , nr 62435/00, 17 juni 2003.....	42
<i>Pham Hoang mot Frankrike</i> , nr 13191/87, 25 september 1992.....	75
<i>Philis mot Grekland</i> , nr 16598/90, 1 juli 1992	96

<i>Piechowicz mot Polen</i> , nr 20071/07, 17 april 2012.....	178
<i>Pierre-Bloch mot Frankrike</i> , nr 24194/94, 21 oktober 1997	30
<i>Pincová och Pinc mot Tjeckien</i> , nr 36548/97, 5 november 2002.....	111
<i>Pishchalnikov mot Ryssland</i> , nr 7025/04, 24 september 2009.....	78, 85, 93
<i>Poirot mot Frankrike</i> , nr 29938/07, 15 december 2011.....	119, 128
<i>Poiss mot Österrike</i> , nr 9816/82, 23 april 1987	144, 145
<i>Pretto m.fl. mot Italien</i> , nr 7984/77, 8 december 1983.....	50
<i>Probstmeier mot Tyskland</i> , nr 20950/92, 1 juli 1997.....	153, 154
<i>Procola mot Luxemburg</i> , nr 14570/89, 28 september 1995.....	42
<i>Quaranta mot Schweiz</i> , nr 12744/87, 24 maj 1991.....	74, 75, 84
<i>R. D. mot Polen</i> , nr 29692/96 and 34612/97, 18 december 2001.....	73
<i>Radkov mot Bulgarien (nr 2)</i> , nr 18382/05, 10 februari 2011.....	111
<i>Ramirez Sanchez mot Frankrike</i> , nr 59450/00, 4 juli 2006.....	97, 106
<i>Ramsahai m.fl. mot Nederländerna</i> , nr 52391/99, 15 maj 2007	171
<i>Rantsev mot Cypern och Ryssland</i> , nr 25965/04, 7 januari 2010	170
<i>Regent Company mot Ukraina</i> , nr 773/03, 3 april 2008.....	56
<i>Rehbock mot Slovenien</i> , nr 29462/95, 28 november 2000.....	183
<i>Ringeisen mot Österrike</i> , nr 2614/65, 16 juli 1971.....	80, 146, 150
<i>Rodrigues Da Silva och Hoogkamer mot Nederländerna</i> , nr 50435/99, 31 januari 2006	130
<i>Rotaru mot Rumänien</i> , nr 28341/95, 4 maj 2000	97, 100
<i>Rowe och Davis mot Förenade kungariket</i> , nr 28901/95, 16 februari 2000	47
<i>Ruiz-Mateos mot Spanien</i> , nr 12952/87, 23 juni 1993	45, 47
<i>Rumour mot Italien</i> , nr 72964/10, 27 maj 2014	171
<i>Rutkowski m.fl. mot Polen</i> , nr 72287/10, 13927/11 och 46187/11, 7 juli 2015.....	154
<i>S. mot Schweiz</i> , nr 12629/87 och 13965/88, 28 november 1991	85
<i>S.C. mot Förenade kungariket</i> , nr 60958/00, 15 juni 2004.....	88
<i>Sacaleanu mot Rumänien</i> , nr 73970/01, 6 september 2005	138
<i>Saint-Paul Luxembourg S.A. mot Luxemburg</i> , nr 26419/10, 18 april 2013.....	122
<i>Sakhnovskiy mot Ryssland</i> , nr 21272/03, 2 november 2010	85, 93
<i>Salabiaku mot Frankrike</i> , nr 10519/83, 7 oktober 1988.....	131
<i>Salduz mot Turkiet</i> , nr 36391/02, 27 november 2008.....	72, 77, 84
<i>Şaman mot Turkiet</i> , nr 35292/05, 5 april 2011.....	94
<i>Santambrogio mot Italien</i> , nr 61945/00, 21 september 2004.....	68

<i>Scordino mot Italien (nr 1)</i> , nr 36813/97, 29 mars 2006.....	18, 138, 142, 146, 156
<i>Scuderi mot Italien</i> , nr 12986/87, 24 augusti 1993.....	143
<i>Shtukaturov mot Ryssland</i> , nr 44009/05, 27 mars 2008.....	159, 167
<i>Shulgin mot Ukraina</i> , nr 29912/05, 8 december 2011.....	129
<i>Siałkowska mot Polen</i> , nr 8932/05, 22 mars 2007.....	69
<i>Silver m.fl. mot Förenade kungariket</i> , nr 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75 och 7136/75, 25 mars 1983.....	107
<i>Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. m.fl. mot Portugal</i> , nr 56637/10 m.fl., 30 oktober 2014.....	141, 153
<i>Somogyi mot Ungern</i> , nr 5770/05, 11 januari 2011.....	184
<i>Sotiris and Nikos Koutras ATTEE mot Grekland</i> , nr 39442/98, 16 november 2000.....	129
<i>Sramek mot Österrike</i> , nr 8790/79, 22 oktober 1984.....	34
<i>Stanev mot Bulgarien</i> , nr 36760/06, 17 januari 2012.....	160, 179
<i>Stankiewicz mot Polen</i> , nr 46917/99, 6 april 2006.....	127
<i>Stankov mot Bulgarien</i> , nr 68490/01, 12 juli 2007.....	119, 125
<i>Starokadomskiy mot Ryssland (nr 2)</i> , nr 27455/06, 13 mars 2014.....	141, 149
<i>Staroszczyk mot Polen</i> , nr 59519/00, 22 mars 2007.....	69, 81
<i>Steel och Morris mot Förenade kungariket</i> , nr 68416/01, 15 februari 2005.....	68, 69, 70, 81
<i>Stögmüller mot Österrike</i> , nr 1602/62, 10 november 1969.....	143
<i>Stubbings m.fl. mot Förenade kungariket</i> , nr 22083/93 och 22095/93, 22 oktober 1996.....	105, 134
<i>Suda mot Tjeckien</i> , nr 1643/06, 28 oktober 2010.....	26, 57
<i>Suominen mot Finland</i> , nr 37801/97, 1 juli 2003.....	49
<i>Süssmann mot Tyskland</i> , nr 20024/92, 16 september 1996.....	146
<i>T. mot Förenade kungariket</i> , nr 24724/94, 16 december 1999.....	80
<i>Taşkin m.fl. mot Turkiet</i> , nr 46117/99, 10 november 2004.....	186
<i>Tătar mot Rumänien</i> , nr 67021/01, 27 januari 2009.....	160, 186, 188
<i>Taxquet mot Belgien</i> , nr 926/05, 16 november 2010.....	49
<i>Tierce m.fl. mot San Marino</i> , nr 24954/94, 24971/94 och 24972/94, 25 juli 2000.....	50
<i>Tolstoy Miloslavsky mot Förenade kungariket</i> , nr 18139/91, 13 juli 1995.....	127
<i>Torreggiani m.fl. mot Italien</i> , nr 43517/09, 8 januari 2013.....	109
<i>Tripodi mot Italien</i> , nr 13743/88, 22 februari 1994.....	89

<i>Tsarenko mot Ryssland</i> , nr 5235/09, 3 mars 2011.....	180
<i>Tsonyo Tsonev mot Bulgarien (nr 2)</i> , nr 2376/03, 14 januari 2010.....	61, 73
<i>Twalib mot Grekland</i> , nr 24294/94, 9 juni 1998.....	61, 74, 89
<i>Tychko mot Ryssland</i> , nr 56097/07, 11 juni 2015	146
<i>Unión Alimentaria Sanders SA mot Spanien</i> , nr 11681/85, 7 juli 1989	151
<i>Užukauskas mot Litauen</i> , nr 16965/04, 6 juli 2010.....	26, 48
<i>V. mot Förenade kungariket</i> , nr 24888/94, 16 december 1999	80
<i>Valiulienė mot Litauen</i> , nr 33234/07, 26 mars 2013	171
<i>Valová, Slezák och Slezák mot Slovakien</i> , nr 44925/98, 1 juni 2004	51
<i>Vamvakas mot Grekland (nr 2)</i> , nr 2870/11, 9 april 2015	89
<i>Van Mechelen m.fl. mot Nederländerna</i> , nr 21363/93, 21364/93, 21427/93 och 22056/93, 23 april 1997	122
<i>Vayıç mot Turkiet</i> , nr 18078/02, 20 juni 2006.....	152
<i>Veliyev mot Ryssland</i> , nr 24202/05, 24 juni 2010	141, 151
<i>Vermeulen mot Belgien</i> , nr 19075/91, 20 februari 1996.....	47
<i>Vocaturu mot Italien</i> , nr 11891/85, 24 maj 1991.....	155
<i>VP Diffusion Sarl mot Frankrike</i> , nr 14565/04, 26 augusti 2008.....	65
<i>Vučković m.fl. mot Serbien</i> , nr 17153/11 och 29 andra mal, 25 mars 2014	102
<i>Wassink mot Nederländerna</i> , nr 12535/86, 27 september 1990	185
<i>Weber mot Schweiz</i> , nr 11034/84, 22 maj 1990	30
<i>Wemhoff mot Tyskland</i> , nr 2122/64, 27 juni 1968.....	146
<i>Werner mot Österrike</i> , nr 21835/93, 24 november 1997	47
<i>Wiesinger mot Österrike</i> , nr 11796/85, 30 oktober 1991.....	150, 151
<i>Winterwerp mot Nederländerna</i> , nr 6301/73, 24 oktober 1979	179
<i>Włoch mot Polen (nr 2)</i> , nr 33475/08, 10 maj 2011	185
<i>X mot Frankrike</i> , nr 18020/91, 31 mars 1992	155
<i>X och Y mot Kroatien</i> , nr 5193/09, 3 november 2011	168
<i>X och Y mot Nederländerna</i> , nr 8978/80, 26 mars 1985.....	170, 171
<i>Y. mot Slovenien</i> , nr 41107/10, 28 maj 2015	172
<i>Yagtzilar m.fl. mot Grekland</i> , nr 41727/98, 6 december 2001	152
<i>Yaikov mot Ryssland</i> , nr 39317/05, 18 juni 2015	150
<i>Yarashonen mot Turkiet</i> , nr 72710/11, 24 juni 2014.....	97, 105
<i>Yevgeniy Petrenko mot Ukraina</i> , nr 55749/08, 29 januari 2015	84
<i>Yuriy Nikolayevich Ivanov mot Ukraina</i> , nr 40450/04, 15 oktober 2009	110, 120, 138

<i>Z m.fl. mot Förenade kungariket</i> , nr 29392/95, 10 maj 2001.....	106, 170
<i>Zdravko Stanev mot Bulgarien</i> , nr 32238/04, 6 november 2012.....	62, 74, 75
<i>Zehentner mot Österrike</i> , nr 20082/02, 16 juli 2009	167
<i>Ziliberg mot Moldavien</i> , nr 61821/00, 1 februari 2005	29
<i>Zimmermann och Steiner mot Schweiz</i> , nr 8737/79, 13 juli 1983	154
<i>Zumtobel mot Österrike</i> , nr 12235/86, 21 september 1993.....	54

Rättspraxis från FN:s kommitté för mänskliga rättigheter

<i>Casnovas mot Frankrike</i> , meddelande nr 1514/2006, yttrande av den 28 oktober 2008.....	125
<i>Czernin mot Tjeckien</i> , meddelande nr 823/1998, yttrande av den 29 mars 2005.....	44, 138

En stor mängd övrig information om Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter är tillgänglig på internet via FRA:s hemsida (fra.europa.eu).

Ytterligare information om rättspraxis från Europadomstolen fås på dess hemsida: echr.coe.int. Sökportalen HUDOC innehåller domar och beslut på engelska och/eller franska, översättningar till andra språk, månadsblad med nyheter om de senaste avgörandena, presskommunikéer samt andra upplysningar om Europadomstolens aktiviteter.

HUR HITTAR MAN EU:S PUBLIKATIONER?

Gratispublikationer

- Ett enskilt exemplar genom EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>).
- Flera exemplar/affischer/kartor hos Europeiska unionens representationer (http://ec.europa.eu/represent_sv.htm), hos delegationer i länder utanför EU (http://eeas.europa.eu/delegations/index_sv.htm), genom att kontakta nätverket Europe Direct (http://europa.eu/eurodirect/index_sv.htm) eller ringa 00 800 6 7 8 9 10 11 (gratis inom hela EU) (*).

(*) Varken informationen eller samtalen kostar i regel något (men vissa operatörer, telefonkiosker och hotell kan ta betalt för samtalen).

Avgiftsbelagda publikationer

- Genom EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>).

Hur hittar man Europarådets publikationer?

Europarådets publikationsavdelning ger ut verk om Europarådets olika aktivitetsområden såsom mänskliga rättigheter, rättsutveckling, hälsa, etik, sociala frågor, miljö, utbildning, kultur, sport, ungdomsfrågor och arkitektur. Internetbokhandeln <http://book.coe.int/> har ett omfattande sortiment och förmedlar både tryckta och e-böcker.

Besökare på webbplatsen kan kostnadsfritt läsa utdrag ur nyligen utgivna publikationer samt vissa officiella dokument i fulltext.

Europarådets konventioner i fulltext samt andra upplysningar om dessa fås på traktatenhetens webbplats: <http://conventions.coe.int/>.

Tillgång till rättslig prövning är en viktig aspekt av rättsstatsprincipen. Denna rätt gör det möjligt för enskilda att skydda sig mot överträdelse av sina rättigheter, att anföra grunder för civil talan, att ställa verkställande organ till svars och att försvara sig i straffrättsliga förfaranden. I handboken sammanfattas de viktigaste europeiska rättsprinciperna i fråga om tillgång till rättslig prövning. Fokus ligger på civil- och straffrättsliga förfaranden. Syftet med handboken är att öka medvetenheten om vilka relevanta standarder som Europiska unionen (EU) och Europadomstolen har fastställt på området. Detta sker framför allt med hjälp av rättspraxis från Europeiska unionens domstol och Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna. Handboken är tänkt att fungera som en praktisk vägledning för advokater, domare och andra rättstillämpare som deltar i rättsprocesser i EU:s och Europarådets medlemsstater, samt personer som arbetar för icke-statliga organisationer och andra organ som ägnar sig åt rättsskipning.

EUROPEISKA UNIONENS BYRÅ FÖR GRUNDLÄGGANDE RÄTTIGHETER

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Wien – Österrike
Tfn +43 (1) 580 30-60 – Fax +43 (1) 580 30-693
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu

EUROPEISKA DOMSTOLEN FÖR DE MÄNSKLIGA RÄTTIGHETERNA EUROPARÅDET

67075 Strasbourg Cedex – Frankrike
Tfn +33 (0) 3 88 41 20 18 – Fax +33 (0) 3 88 41 27 30
echr.coe.int – publishing@echr.coe.int

Publikationsbyrån

ISBN 978-92-871-9871-6 (Europarådet)
ISBN 978-92-9491-134-6 (FRA)